
Ненад Антонијевић

**АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

Музеј жртава геноцида

Ненад Антонијевић

АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

– ДОКУМЕНТА –

Друго, измењено и допуњено издање

Издавач

Музеј жртва геноцида

Рецензенти

Проф. др Љубодраг Димић

Ненад Ђорђевић

Уредник

Јован Мирковић

ISBN 978-86-906329-9-2

Фотографије у књизи су из фотодокументације
Музеја жртва геноцида, Архива Југославије и Бранислава Божовића

Copyright © 2009, by Музеј жртва геноцида

Публиковано уз финансијску помоћ
Министарства културе Републике Србије

Ненад Антонијевић

**АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ
НАД СРБИМА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

– Д О К У М Е Н Т А –

Друго, измењено и допуњено издање

Београд ❖ 2009

*Само неуки и неразумни људи могу да сматрају да је
прошлости мртва и непрелазним зидом заувек одво-
јена од садашњице. Истина је, напротив, да је све оно
што је човек некад мислио и осећао и радио нераскиди-
во уткано у ово што ми данас мислимо, осећамо и ради-
мо. Уносићи светлости научне истине у догађаје прошло-
сти, значи служити садашњости. Свака архивска до-
кумената, нису мртва, сива и узалудна као што то по-
вршним или неуућеним може понекад да изгледа. То су
драгоцени сведоци, без којих би нам остала неопишно
разумљива многа појава у садашњости, без којих не би-
смо могли назрећи ништа од будућности.*

Иво Андрић, Кад је реч о архивима

САДРЖАЈ

АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА	9
Историјски извори о страдању становништва на Косову и Метохији у Другом светском рату	9
ALBANIAN CRIMES AGAINST THE SERBS	29
Historical Sources about the Suffering of the Population of Kosovo and the Metohija in the Second World War	29
ДОКУМЕНТА	51
ИЗВОДИ ИЗ ИЗЈАВА СРБА ИЗБЕГЛИХ С КОСОВА И МЕТОХИЈЕ	51
Неродимски срез	51
Грачанички срез	67
Пећи срез	123
Метохија и Дреница	160
Косовска Митровица и Вучитрн	170
ОДЛУКЕ О УТВРЂИВАЊУ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА	189
Документа Обласне комисије Косова и Метохије	189
Извод из рецензије	207
Белешка о аутору	209

АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ О СТРАДАЊУ СТАНОВНИШТВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Српска аутономна покрајина Косово и Метохија састоји се из историјских области: Горњи Ибар, Лаб, Изморник, Косово Поље, Метохија (Хвосно), Сиринићка жупа. Након Априлског рата 1941, територију Косова и Метохије су окупирале немачке јединице. Споразумом фашистичке Италије и нацистичке Немачке од 23. априла 1941, Косово и Метохија подељени су између италијанског, немачког и бугарског окупатора. Највећи део је остао под италијанском окупацијом и анектиран је „Великој Албанији“ краљевским указом и указом краљевског намесника од 12. августа 1941 – Призренска котлина, Метохија, централни део Косова, део Неродимља и Горњег Поморавља, Дреница, а од априла 1942. и Ибарски Колашин (територија површине 8.900 км², са 560.000 становника, укључујући плавску, рожајску и тутинску префектуру). Овај део Косова је експлоатисао италијански управно-административни апарат. Немачкој су припали северни део Косова (Косовска Митровица и Вучитрн) и Мало Косово (Подујево), који су укључени у српско управно подручје као Косовска област у рангу округа, у којем су фактичку цивилну власт имали Албанци. Бугарској су припали Качаник, Сиринићка жупа, део Неродимља и горњег Поморавља. У јануару 1942, окупациона зона Бугарске се шири на Лапски срез, а у јануару 1943, срезиви Косовска Митровица и Вучитрн долазе под ингеренцију бугарских војних снага.

Злочини који су извршени на Косову и Метохији у Другом светском рату за време италијанске, немачке и бугарске окупације отварају низ питања, пре свих типологију и категоризацију извршених злочина:

- протеривање
- интернација
- присилни рад
- мучење
- уништавање и оштећивање приватне имовине
- одузимање земље и стоке
- уништавање, скрнављење и оштећивање манастира, црква, културно-историјских споменика и гробаља.

- хронологија вршења злочина (таласи насиља у одређеним временским периодима, април 1941, јун 1942, септембар 1943. године и континуирани притисак на српско становништво на различите начине)
- логори, затвори и стратишта на Косову и Метохији и другде где је страдало становништво са ове територије
- приближан број жртава и њихова старосна, полна и социјална структура
- старосна, полна и социјална структура инспиратора, организатора, наредбодаваца и извршилаца злочина
- извршени злочини са становишта међународног ратног права и кршења норми и конвенција о ратним заробљеницима и цивилном становништву
- последице извршених ратних злочина и злочина геноцида над српским народом од стране бројних припадника албанског живља
- демографска анализа становништва Косова и Метохије (поређење националне структуре становништва непосредно пред почетак Другог светског рата и приликом ослобођења Косова и Метохије, новембра 1944. године)
- компаративна анализа извршеног геноцида над српским народом у различитим деловима Југославије под различитим окупационим или квислиншким управама и под специфичним условима.

Српска и југословенска историографија баштини више историографских, публицистичких и мемоарских радова у којима се говори о злочинима извршеним у току Другог светског рата на подручју Косова и Метохије, али је мало оних који настоје да на целовит начин осветле бројне облике путем којих се он исказивао у тој сложеној историјској, националној и верској средини. Тема злочина геноцида извршених над српским народом у Другом светском рату је дуго година представљала табу и била „бела мрља“ југословенске и српске историографије. Мишљење албанске историографије о злочинима извршеним на овим просторима за време Другог светског рата је дијаметрално супротно.¹ Проблем је узгредно до-

¹ „Албанска историографија све раније и савремене политичке проблеме Албаније објашњава последицом 'трагичне раскомаданости Албанаца' на основу одлука Берлинског конгреса из 1878, Лондонске конференције 1913. и Париске мировне конференције из 1919-1920. За њу је 'косовско питање' и положај Албанаца у Србији, Црној Гори и Југославији пре свега последица три окупације везане за 1912, 1918. и 1945. годину. При томе је доминантна теза о албанским 'етничким и егзистенцијалним' интересима, наглашено присутан став да 'Албанци никада нису освајали туђе територије', често понављан вредносни суд о српским интересима као 'колонизаторским и хегемонистичким'. Таква историографска елаборација, заснована на тези о 'сталној угрожености Албанаца', перманентном 'геноциду' коме су изложени, 'етничком чишћењу', 'истеривању' са етничких простора и друго, прекор је међународним чиниоцима који нису у ранијим временима имали разумевања за захтеве албанске политике и позив да у садашњем историјском тренутку исправе своје пропусте.“ Димић Љубодраг, Борозан Ђорђе, *Југословенска држава и Албанци*, том I, Београд 1998, Уводна студија, 5-73.

дириван у научним радовима о настанку идеје о Великој Албанији и њеном остваривању, о окупаторима и албанским квислинзима и њиховим злочинима над Србима на Косову и Метохији (нацистичка Немачка у Србији, 21. СС брдска дивизија „Скендербег“, коју су сачињавали Албанци и муслимани, италијански окупациони систем и војне формације у Југославији), о страдању Српске Православне Цркве у Југославији, о ратној штети коју су немачки, италијански и бугарски окупатори учинили у Југославији, о избеглицама и пресељеницима на територији окупиране Југославије, у литератури о логорима и затворима, деловању НОВЈ и ЈВУО на овом и суседним подручјима, у сећањима учесника ратних збивања, збиркама архивских докумената (дипломатска, политичка, војна, полицијска, судска грађа), у монографијама појединих општина и другој литератури.²

² Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, Београд 1985; Божовић Бранислав, *Вавић Милорад, Сурова времена на Косову и Метохији*, Београд 1991; Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji*, Beograd 1979; Борозан Ђорђе, *Велика Албанија, поријекло, идеје, пракса*, Београд 1995; Бошковић Бранко, *Народноослободилачка борба у Ибарском базену (косовско-митровачки и студенички срез)*, Приштина 1968; Čulinović Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970; Đuretić Veselin, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, I-II, Beograd 1986; Ђурић Вељко, *Голгота СПЦ 1941-1945*, Београд 1998; Dželetović Pavle Ivanov, *21 SS divizija Skenderbeg*, Beograd 1987; Исти, *Качаци Косова и Метохије*, Београд 1990; Исти, *Јевреји Косова и Метохије*, Београд 1988; Фолић Милутин, *Ристић Драган, Окупациони систем на Косову и Метохији 1941-1945* (рад у рукопису); Глиштић Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд 1970; Хадри Али, *Народноослободилачки покрет на Косову 1941-1945*, Београд 1973; Hasani Sinan, *Kosovo – istine i zablude*, Zagreb 1986; Марјановић Јован, *Устанак и НОП у Србији 1941*, Београд 1963; Исти, *Дража Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb 1979; Milošević D. Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981; Ненезић Драган, *Југословенске области под Италијом 1941-1943*, Београд 1999; Николић Коста, *Историја Равногорског покрета*, Београд 1999; Obradović Milovan, *Agrarna kolonija i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981; Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, knj. I i II, Beograd 1983; Исти, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980; Исти, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I-III, Beograd 1988, Исти, *Revolucija i pokreti otpora u Evropi 1939-1945*, Skopje 1985; Исти, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1994; Исти, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993; Ristović Milan, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/5*, Beograd 1991; Слијепчевић Ђоко, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Химелстир 1983; Степић Миломир, *Косово и Метохија, политичко-географске и геополитичке перспективе*, Београд 1999; Stojiljković Miroslav, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji (1941-1944)*, Beograd 1989; Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I-II, Beograd 1983; Ličina Đorđe, Vavić Milorad, Jovan Pavlovski, *Džafer Deva, Andrija Artuković, Vjekoslav Luburić, Vančo Mihajlov*, Zagreb 1985; Вукмановић Свеозар Темпо, *Револуција која тече*, I [1971], II и III [1982], Београд; Živković Nikola, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji 1941-1944*, Beograd 1975; Исти, *Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941-1944*, Beograd 1985; Исти, *Ratna šteta koju je Italija učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1990; Đurašković Đuro, *Živković Nikola, Jugoslovenski zatočnici u Italiji 1941-1945*, Beograd 2001; *Србија у рату и револуцији*, Београд 1976; [група аутора] *Косово, прошлост и садашњост*, Beograd 1989; [група аутора] *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989; *Геноцид над Србима у II светском рату*, Београд 1995; *Косово и Метохија током векова – Зубља* [приредили Василије Крстић и Ђорђе Лекић], Приштина 1995; *Други свјетски рат – 50 година касније*, I-II, Подгорица 1997; *Косово и Метохија изазови и одговори*, Београд

У објављеној архивској грађи највише података о људским губицима на Косову и Метохији налази се у бројним зборницима докумената.³ Значајну збирку докумената представљају одабрани документи о почињеним злочинима окупатора и њихових помагача у току Другог светског рата, који су прикупљени за потребе Меморијалног Музеја холокауста у Вашингтону.⁴ У овој збирци се налазе и документи о злочинима албанске окупационе власти над Србима и Црногорцима у Другом светском рату.⁵

1997; *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878-2000*, Београд 2001; „Историја XX века“, 1-2/1992, тематски број о југословенским границама; Јован Пејин, *Страдање Срба у Метохији 1941-1944*, „Архивски преглед“, 1994; „Војно-историјски гласник“, 1-2/1994, тема броја: Злочини, genocid, holokaust u modernoj istoriji; „Војно-историјски гласник“, 1/1995, тема броја: Други svetski rat i Jugoslavija; Поповић Радмила, Марковић Златибор, Китић Верица, *Страдање Срба на Косову, Малом Косову и Сиринићкој жупи: 1941-1944* (поговор) Целеговић Павле, 1999; Antonovski Ivan, *Formiranje i razvoj jedinica i ustanova NOV na Kosovu i Metohiji u toku NOR-a 1941-1945*, „Војно-историјски гласник“, 1/1972; Vavić Milorad, *Kvislinško-kolaboracionističke snage na Kosovu i Metohiji 1941-1945*, „Војно-историјски гласник“, 1 (1985).

³ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, том I, књ. 19, Београд 1969; том IX, књ. 1, Београд 1961, књ. 2, Београд 1967, књ. 3, Београд 1967; том X, књ. 2; том XII, књ. 1, 2, 3 и 4 (документи немачког Рајха 1941-1943) Београд 1973, 1976, 1978; том XIII, књ. 1, 2, и 3 (документи Краљевине Италије 1941-1943), Београд 1969, 1972 и 1976; *Nemačka obaveštajna služba IV, Srbija, Makedonija, Crna Gora*, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Београд 1959; *Dokumenti iz istorije Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata*, I-II, Београд 1996, 1998; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1941-1943* [приредио Богдан Кризман], Загреб 1981; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945* [приредио Бранко Петрановић], Загреб 1981; *Tajni arhivi grofa Ciana, Zagreb 1952*; *Tajna pisma Hitler-Musolini (1940-1943)* [priredio dr Bogdan Krizman], Загреб 1953; *Dokumenti centralnih organa KPJ i NOP i revolucija 1941-1945*, 1-21, Београд 1985-1990; *Рат и мир Генерала, изабрани ратни списи*, I-II, Београд 1998; *Нирнбершка пресуда и документи о геноциду, злочини против човечности и међународног права*, Београд 1992.

⁴ На одабирању, сређивању, обради и изради анотација, према договору са Савезом јеврејских општина Југославије од 9. априла 1991. године, радила је група научних и стручних радника: др Бранко Глигоријевић, др Милан Матић, др Петар Качавенда, Соња Божановић, др Славко Вукчевић, др Богдан Лекић и др Никола Живковић, сарадници Института за савремену историју Србије, Војноисторијског института и Архива Југославије.

⁵ Изјаве Радомира Чађеновића и Радојка Анђелковића од 7. V 1942. о протеривању Срба са Косова, Записник састављен 13. VIII 1942. о протеривању шефа железничке станице у Приштини од стране Шиптара; Извештај више команде оружаних снага за Албанију од 30. I 1943. Врховној команди, о прогону становништва са подручја Приштине; Записник сачињен 7. IX 1943. о протеривању Срба са подручја Дренице од стране Шиптара; Записник сачињен 15. и 16. IX 1943. о протеривању Срба са подручја Вучитрна од стране Арнауца-Шиптара; Записник сачињен 25. IX 1943. о протеривању Бранка Џуцуревића и других са подручја Косова (Вучитрнски срез); Записник сачињен 22. и 23. X 1943. о протеривању Бутрић Велимира и других са Косова и Метохије; Записник сачињен 2. I 1944. о протеривању Вуковић Милутина и злостављању осталих становника српске националности на Косову и Метохији; Информација од 6. IV 1944. о протеривању Срба са подручја Грачаничког, Штавичког, Дреничког, Ораховског и Субичког среза у току Другог светског рата; Извештај 21. СС брдске дивизије „Скендербег“ од 1. VIII 1944, Команди 21. брдског армијског корпуса; Извештај од 25. VIII 1945. о злочинима над заточеницима Србима, Црногорцима у једном од логора на тлу Албаније; Записник сачињен 25. X 1945. о злочинима Шиптара над Србима на подручју Косова у Другом светском рату; Извештај од 5. III 1946. о умрлим од последица тешког рада и глади и стрељаним у логору Први

Поједини наслови у историографској литератури садрже обиље архивских докумената (у интегралној или скраћеној верзији), пре свега из фондова Архива Светог Синода Српске Православне Цркве, Архива Југославије, Архива Србије и Архива Војноисторијског института, али се према начину приређивања грађе за објављивање не могу сврстати у објављену архивску грађу.⁶

Необјављена архивска документација о страдању српског становништва на Косову и Метохији у току Другог светског рата налази се у Архиву Југославије, у фондовима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Државне комисије за утврђивање ратне штете (Репарационој комисији), Савезне комисије за попис жртава рата 1941-1945, Емигрантске владе Краљевине Југославије, потом у Архиву Србије, у фондовима Земаљска комисија Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Министарски савет Милана Недића, Комесаријат за избеглице и пресељенике,⁷ као и у фондовима Архива Војноисторијског института – Архиви Народноослободилачког покрета, Италијанској архиви, Немачкој архиви, Недићевој архиви и Четничкој архиви,⁸ као и у Историјском архиву Београда, у фондовима Заповедника полиције безбедности, службе безбедности Београд – БдС и Специјалне полиције. Подаци о људским губицима на Косову и Метохији у периоду 1941-1945. године налазе се и у Архивима ССУП-а и РСУП Србије у Београду, у Архиву САНУ у Београду и у Архиву Светог Синода Српске Православне Цркве у Београду.

тунел – рудник Трепча; Извод из књиге Dželetović Pavle Ivanov *21 SS divizija „Skenderbeg“*, Beograd 1987, 199-230.

⁶ Dedijer Vladimir, Miletić Antun, *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1944*, Beograd 1989; *Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*, Призрен-Београд, 1987.

⁷ Архив Србије, Београд, Комесаријат за избеглице и пресељенике Министарског савета Милана Недића, кутија 21, срезови: Ђаковица, Дреница, Косовска Митровица, Исток, Качаник; кутија 22, срезови: Шарпланински (Призрен), Лапски (Подујево), Подгорски (Сува Река), Подримски (Ораховац), Вучитрнски.

⁸ О деловању Равногорског покрета и Југословенске војске у отаџбини на Косову и Метохији, Николић Коста, *Историја Равногорског покрета*, I-III, Београд 1999; I књига, стр. 216-250: „Услови за рад били су, наравно, отежани због терора који бесни над српским народом: 'Пожари српских домова и целих села и свакодневни јауци жртава, толико су заситили небо над крвавом косовском земљом, да је застајао дах и ледиле се жиле преживелом робљу'. Под терором албанских и италијанских власти страдају чланови Националног комитета у Приштини: 'Из дана у дан, терор Арнаута расте. Страх, јауци, животи се гасе, сузе натапају свету земљу; Косово, Метохија, Дреница, Ибар и Колашин грцају'.“ (Архив Војноисторијског института, ЧА, 101-3-8); „Срба је на Косову све мање – и гину и исељавају се под притиском албанског терора, а Арнаута све више и потпуно се припремају за борбу да српској војсци онемогуће ослободилачки повратак на Косово.“ (АВИИ, ЧА, 101-3-10) стр. 229-231; II књига, стр. 120: „На путу ка западној Босни, црногорски четници извршили су чипшћење муслимана у селу Бијело Поље, као одговор на претходне нападе муслимана на српска села, децембра 1942. године. Почетком фебруара, слична акција је изведена и у селима око Пљеваља, Чајничка и Фоче: 'Укупни муслимански губици цене се до 10.000. Ова акција имала је велик одјек код Арнаута на Косову и Метохији и због тога њихов терор над нашим живљем попушта'.“ (АВИИ, ЧА, 2-1-20).

Грађа које се налази у поменутиим архивима садржи документацију различите провенијенције. У Архиву Југославије, у фондовима Државне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, Земалске комисије Србије и Обласне комисије за Косово и Метохију, налази се доказни материјал у облику судске, медицинске, војне и полицијске документације, записници о саслушању сведока, одлуке о проглашењу за ратне злочинце, извештаји, реферати и елаборати о извршеним злочинима, непријатељским и квислиншким политичким, полицијским и војним формацијама и њиховим припадницима, о затворима и логорима, подаци о убијеним и рањеним лицима (спискови жртава, подаци о ратној штети и други статистички подаци).⁹ Најзначајнији фонд у Архиву Југославије који пружа податке о људским губицима на Косову и Метохији је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. На основу упутства о именовању Државне комисије за утврђивање ратних злочина у Југославији током рата, формирана је и Обласна комисија за Косово и Метохију.¹⁰ Од укупно прикупљених 6.050 пријава, 3.942 су прослеђене Јавном тужилаштву за Космет, јер је Комисија установила да су у питању или обични злочинци или народни непријатељи, што је требало у даљем поступку да утврди тужилаштво. Код Комисије су заведене 2.103 пријаве и инвентар злочинаца. Комисија је донела одлуку за 103 ратна злочинца, од којих се највећи део налазио или у шуми или у иностранству.¹¹ Државној комисији је достављено 67 одлука, док је осталих 36 прослеђено надлежном суду. Комисија је завршила с радом, с тим што је, према одлуци Главног одбора за Космет, сведена на мањи број лица, која би обављала посао уколико се појаве нове пријаве. Ова лица би

⁹ Архив Југославије (даље АЈ) у Београду, Фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Дос. бр. 201, Срез Неродимски (Урошевац); Дос. бр. 202, Срез Грачаница; Дос. бр. 204, Срез Пећ; Дос. бр. 205, Срез Исток; Дос. бр. 2766, Пећ, Призрен, Приштина; Дос. бр. 33, ОЗНА за округ приштински, записници о саслушању сведока, срез грачанички; Дос. бр. 4739, Записници о саслушању сведока, срез студенички (Рашка и Косовска Митровица); Дос. бр. 4836, Немачки злочини, СС јединица „Принц Еуген“, срез студенички 1942, записници из 1945. године; Дос. Бр. 5650, Адем Селим-Главица; Дос. бр. 52634, Изјаве јеврејског становништва из Приштине; Инв. бр. 16741, Изјаве сведока из Приштине; Инв. бр. 16742, Изјаве сведока, логор „Трепча“ у Косовској Митровици; Инв. бр. 16743, Изјаве сведока, затвор у Косовској Митровици; Инв. бр. 16744, логори и затвори у Приштини и Косовској Митровици; Инв. бр. 18639, Реферат о „Бали Комбтари“ (Национални фронт); Инв. бр. 18640, Реферат о приликама на Космету и Санџаку по капитулацији Италије (септембар 1943); Инв. бр. 18641, Реферат о приликама на Космету 1941/1944 (Недићевски извори); Инв. бр. 18642, Извештај о приликама на Космету 1941/43 (Милићевих Мирко Недићу лично); Инв. бр. 18643, Подаци о злочинима на Космету, изјаве сведока.

¹⁰ АЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Фонд 110, пов. бр. 7/45, Извештај од 29. септембра 1945; Борозан Ђорђе, *Велика Албанија, поријекло – идеје – пракса*, Београд 1995, 522–523.

¹¹ АЈ, Фонд 110–ДК, Неке од Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Ф-6041, Бољетинац Вајазит, Ф-6051, Џафер Дева, Ф-6053, Бећир Маљока, Ф-6054, Црноглавић Сулејман бег, Ф-6077, Јашаревић Амдија (Хамди) Суљо, Ф-12144, Али бег Драга, Ф-224111, Ђазим Бислим – Лугација, Ф-22412, Исмаил (Смаил) Бафти – Горани, Ф-22413,

одржавала везу с Комисијом, чији је председник био Зекерија Реџа, који је као потписник овог извештаја сматрао „да више пријава неће бити, а уколико их и буде њихов ће број бити незнатан“.¹²

Фонд Државне комисије за ратну штету садржи драгоцене податке о уништавању људских живота и оштећењу здравља људи, о уништењу економских ресурса, експлоатацији радне снаге и сировина, рудника, шума, саобраћаја, одношењу индустријских постројења, пљачки и уништењу културно-историјског богатства и споменика, просветних и здравствених установа и објеката. Грађа Фонда Репарационе комисије настала је понајвише као резултат рада државних органа за потребе Међусавезничке репарационе конференције, која је одржана у Паризу током новембра и децембра 1945. године, уз учешће представника свих савезничких земаља које су учествовале у рату против Немачке и њених европских сателита или биле жртве њихове агресије, осим Совјетског Савеза и Пољске.¹³ Државна комисија за ратну штету је преко Председништва Министарског савета ДФЈ упућивала председницима федералних влада упутства за организацију рада и начин и врсте прикупљања података о ратној штети која је нанета југословенским грађанима и држави.¹⁴ У комуникацији Државне комисије за ратну штету с другим институцијама државе и друштва, утврђивани су начини прикупљања тражених података (Министарство Народне одбране, Црвени крст Југославије).¹⁵ Процене ратне штете и броја жртава које је саопштила и публиковала Државна комисија за ратну штету, на основу добијених извештаја и елабората од комисија на нижем нивоу, морају се узети с резервом, јер су урађене непосредно након завршетка рата. Извештаји о утврђеној штети су изузетно исцрпни и комплексни, али наведени подаци и бројке су сакупљени у кратким временским роковима, тако да их можемо сматрати само приближно тачним. Потреба хитности прикупљања података није омогућавала детаљне прорачуне, већ су начињене апроксимативне процене. Предратна вредност неких индустријских добара је упоређивана с тадашњом вредношћу, те је тако утврђена разлика представљала износ штете који је навођен у

Адем Селими Главица, Ф-22415, Бајруш Алија Цакља, Ф-22416, Риза Али-Кадри-Гога, Ф-22418, Љуан Ахмет Гаши, Ф-22419, Врага Ђазим, Ф-22420, Бинак (Бињак) Али-Ејуп, Ф-22421, Шабија (Шабан) Рамадан Зарић, Ф-24273, Реџеп Митровица; одговорни за појединачна и масовна убиства и злочине и стални терор над српским становништвом.

¹² Борозан Ђорђе, *Велика Албанија, поријекло – идеје – пракса*, Београд 1995, 479, 522-523.

¹³ Репарациона комисија при влади ФНРЈ начинила је елаборат *Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941-1945*.

¹⁴ АЈ-54-1-2, Београд, 1. VI 1945, Државна комисија за ратну штету – Председништву Министарског Савета ДФЈ, Београд, Репарациона комисија при влади ФНРЈ.

¹⁵ АЈ-54-1-2, Београд, 3. јул 1945, Министарство народне одбране ДФЈ, мобилизацијско одељење – Државној комисији за ратну штету (при Председништву Министарског Савета), АЈ-54-1-2, Београд, 21. фебруар 1946, Друштво Црвеног крста Југославије, Средишњи одбор, Пропагандни одсек – Комисији за ратну штету при Председништву Владе ФНРЈ.

извештају. Фонд Репарационе Комисије поседује више архивских података за подручје Југославије које је било под немачком окупацијом него за области под италијанском и бугарском окупацијом. Нарочито је мало података о ратној штети на Косову и Метохији. Једна од првих процена ратне штете за косовскометохијску област је начињена за потребе Државне комисије за ратну штету. Извештај представља резултат процене Народноослободилачког одбора за Косово и Метохију о висини ратне штете коју су причинили окупатори у Другом светском рату на Косову и Метохији и упућен је 17. јуна и 29. августа 1945. Председништву Владе ДФЈ и Државној Комисији за ратну штету. Потписник овог исцрпног извештаја је секретар НОО за Косово и Метохију Павле Јовићевић. У оквиру извештаја се налази Елаборат о ратној штети коју је причинио италијански окупатор, састављен 1. септембра 1945. године.

У оквиру овог извештаја се налази девет елабората о штети нанетој рудницима, потом су дате процене штета у пољопривреди, шумарству, грађевинарству, техници, здравству, унутрашњим пословима, финансијама, просвети, трговини. На крају је дата и процена броја настрадалих и несталих (5.493 лица), као и лица лишених слободе и онеспособљених (28.412). Последњи документ представља кумулативну и сумарну процену прикупљених података и информација о ратној штети на Косову и Метохији. За разлику од претходних извештаја и елабората, у којима су новчани губици израчунати у динарима, овде је финансијска штета исказана у америчким доларима.¹⁶

Фонд Емигрантске владе Краљевине Југославије садржи сличну врсту документације, која је настала у раду Владе, њених дипломатских представника и Комисије за утврђивање ратних злочина коју је Влада КЈ формирала. Грађа о страдању становништва на Косову и Метохији у Другом светском рату се налази и у фондовима Министарства грађевина КЈ и Министарства правде КЈ (извори Министарског савета Милана Недића).

Архив Војноисторијског института садржи документацију антифашистичких покрета у Југославији (НОВЈ и ЈВУО), заплењена непријатељска документа (окупаторска и квислиншка), у форми извештаја, наредби, обавештења, дописа, телеграма, писама, законских одредби, прогласа и других аката. Посебно је значајна грађа Комесаријата за избеглице и пресељенике Министарског савета у Недићевој архиви, као и документација Архиве НОП-а, Четничке архиве, Немачке и Италијанске архиве, која у актима различите форме, обима и садржаја говори о извршеним злочинима на Косову и Метохији у Другом светском рату.

У Историјском архиву Београда је посебно значајан фонд Службе безбедности Београд – БдС, који пружа информације о југословенским

---

¹⁶ АЈ, 54-20-47, Извештај Народноослободилачког одбора за Косово и Метохију о висини ратне штете причињене у Другом светском рату од стране окупатора на Косову и Метохији упућен 17. јуна 1945. Председништву Владе ДФЈ.

држављанима који су радили за Гестапо, немачку државну тајну полицију. Досијеа тих лица садрже податке и о Албанцима с Косова и Метохије и из Албаније који су били умешани у злочине над Србима.¹⁷

Грађа коју поседује Српска православна црква садржи детаљне информације о жртвама и извршиоцима злочина и хронологији догађања, које су црквени представници прикупили у току и након рата (изјаве сведока, спискови жртава).¹⁸

Драгоцене податке о приликама на Косову и Метохији у току Другог светског рата пружају извештаји чиновника Министарског савета Милана Недића, који су упућени њему лично, као и Министарству социјалне политике и народног здравља.¹⁹

У извештају од 6. априла 1944, наводи се да убијања Срба континуирано трају од Априлског рата 1941. године. Велики број убистава се догодио у 1941. години, како појединачних тако и масовних (село Кушевац, срез Ђаковица и Ибарски Колашин). Највише убистава догодило се након италијанске капитулације (Урошевац, 12. септембар 1943, Пећ, децембар 1943). У овим масовним злочинима, учешће нису узимале само неодговорне албанске банде (башибозук), већ и редовне власти (аге и бегови). Срби су најчешће убијани из заседе, али и на најсвирепије начине који се могу замислити, ради застрашивања преосталог становништва. „Појединци су резани на комаде (село Понеж, срез гњилански, 1942. године), живи спаљивани (село Грболе, срез неродимски, фебруара 1943), набијани на коље (село Бабуш, срез неродимски 1942. године); у извесним случајевима смрт је наступила услед ломљења костију (село Садовина, срез гњилански, новембра 1943. године), вађења очију и просецања

¹⁷ Историјски архив Београда, Фонд Бдс, досијеи: А-108, Агуш (Илијас) Ибрахим, А-242, Аголи Вело, А-274, Асику Антон, А-481, Абдурахман Сабити, А-510, Агим Мехмед, А-634, Аговић Љутво, А-656, Ајет Бахтир, А-672, Алија Кориман, А-697, Алај Ферит, Б-13, Бег Бусаги Мало, Б-413, Бајрактари Незир-Мухарем, Б-837, Бојаница, Б-867, Бег Гане, Б-1251, Блута Аџиф, Б-1265, Бајгора Бислим, Б-1277, Бушати др Нуах, Б-1370, Бег Гани, Б-1383, Бајрами Б. Џемаил, Б-1512, Бајрактар Мухарем, Б-1546, Биба Кадри, Ц-224, Ђећен Шронир Раслем, Ц-307, Црноглавић Гани бег, Д-170, Дервиш Ферид, Д-779, Дева Неђиб, Д-878, Џевдет Имер, Ф-201, Фрашери Вебки, Ф-211, Фуша Јахија, Ф-241, Фрашери Медни бег, Г-217, Граждани Садик Ислам, Г-250, Ђерђеви Ј. Рагип, Х-155, Хасан бег Кана Мухарем, Х-161, Ађији Фредин, Х-299, Хафиро Шуко, Х-312, Хехмет Хусеин, Х-358, Хаирис Кадри, И-20, Идрис Саид, И-393, Имери Џевдет и други.

¹⁸ Грађу Светог Синода СПЦ је користио преосвештени владика Атанасије Јевтић у својим књигама: *Од Косова до Јадовна*, Београд 1987, *Страдање Срба на Косову и Метохији од 1941. до 1990. године*, Београд 1991.

¹⁹ АЈ, Фонд 110, Државна комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, Инв. бр. 18642. Мирко Ј. Милићевић, чиновник станице Краљево, подноси извештај о тешком стању Срба, нарочито насељеника на Косову – албанској територији. У Београду, 16. децембра 1943. год; АЈ-ДК-110, Инв. бр. 18641. Београд, 6. април 1944. Извештај је настао као последица писменог наређења Комесара за избеглице и пресељенике бр. 19838 од 25. марта 1944; Неименовани чиновник је у избегличкој карантинској станици Равни Гај, општина грузанска, саслушао 48 лица српске народности, који су у избегличким транспортима стигли на железничке станице Кнић и Гружа у времену од 27. марта до 1. априла 1944. године.

лобања најразличитијим тупим оруђима, чак и обућарским алатом (Урошевац, септембра 1943. године).²⁰

На територији Косова и Метохије је током Другог светског рата деловало више оружаних формација окупатора и албанских квислинга, који су одговорни за већину извршених злочина над цивилним становништвом. Немачке окупационе снаге су биле: 3. батаљон 737. пука 717. дивизије, полиција и фелдјандармерија. Италијанске трупе су чинили делови дивизије „Пуље“, покретни карабињерски и 7. финансијски батаљон, а краће време се у Призрену налазио и штаб 14. армијског корпуса. Италијани су од албанског становништва формирали помоћну плаћену полицију, полувојничке добровољачке формације и батаљон фашистичке милиције. Италијани су имали око 20.000 војника, 5.000 карабињера, финансијских припадника граничних јединица. Најзначајније квислиншке албанске оружане формације су били: вулнетари (добровољци), жандармерија, милиција, Косовски пук (Регимент Косова), батаљон Друге Призренске лиге, 21. СС дивизија „Скендербег“, балисти – припадници Бали Комбтара.²¹ Квислиншким формацијама у косовском и титовачком округу је руководио Албански народни савез, основан јуна 1941 (Ферхат бег Драга и Џафер Дева). На овој територији је деловао и Косовски комитет (Бедри бег Пејани, Реџеп Митровица). У Пећи се налазила команда 1. ловачког пука, чији су припадници били из јужне Албаније. Априла и маја 1943, од Албанаца с Косова је формиран 4. ловачки пук, са седиштем у Приштини (командант Реџеп Гиљани). Први пук је имао 2.400, а други око 2.000 војника, и оба су била у саставу 1. албанске ловачке бригаде. Албанска фашистичка милиција је била јачине једног батаљона.

Значајну улогу у стварању и руковођењу оружаним формацијама Албанаца имала је Друга призренска лига, формирана 16–19. септембра 1943. у Призрену, која је прокламовала уједињење Косова и Метохије, Дебра, Струге, Улциња и Тузи са Албанијом. Најзначајнији руководиоци Лиге су били Реџеп Митровица, Џафер Дева, Бедри бег Пејани, Аћиф Бљута и Арслан Бољетинац.²²

²⁰ АЈ, ДК-110-622-282, Инв. бр. 18642; АЈ, ДК-110, Ф. бр. 22411, Ђазим Бислим-Луѓаџија, председник општине Бабуш, срез неродимски, организатор и командант „Вулнетара“ и функционер Косовског комитета и лиге, агент Гестапоа; организовао и извршио напад на село Грболе код Урошевца 30. јануара 1943, када је убијено седам лица; такође одговоран и за убиства у току 1941, када је убијено најмање 19 Срба, житеља бабушке општине; АЈ, ДК-110, Инв. бр. 10988-а, шематизам окупаторског апарата за срез Урошевац, изјава сведока Бошка Раџе.

²¹ Опширније о организацији „Бали комбтар“, АЈ, ДК-110-Инв. бр. 18639, Реферат о „Бали Комбтари“ (Национални фронт). Балисти су чинили злочине над српским живљем и након ослобођења новембра 1944. године. Урошевац и Ђиљане су нападнути у децембру 1944, а Косовска Митровица јануара 1945.

²² Призренска лига је имала значајну улогу у формирању 21. СС дивизије „Скендербег“. Још у другој половини 1943, Немци су мобилисали Албанце за 13. СС „Ханџар“ дивизију, у којој су већину чинили муслимани с подручја НДХ. Команда 21. СС дивизије је формирана у Призрену. За дивизију је до 25. септембра 1944. регрутовано 11.398 лица,

Први на удару албанског терора су били солунски добровољци, колонисти и насељеници. Њима је пљачкана и паљена имовина, тучени су, уцењивани, убијани. У априлу и мају 1941. године су попаљена сва насељеничка села у Метохији, сем Витомирице и Добруше, али су и она спаљена у јесен 1941. Само у пећком, ђаковичком, источком и дреничком срезу је убијено 162 лица, међу којима 14 свештеника и једна монахиња.²³

Ђаковички срез је први на Косову и Метохији очишћен од насељеника. Сматра се да је у овом срезу до ослобођења живот изгубило преко 250 Срба. У граду Пећи и његовој околини и према Ругову, догодила су се многа убиства у току 1941. године.

У Гораждевцу, селу удаљеном седам километара од Пећи, у албанском терору је убијено 47 Срба и Црногораца. У источком срезу је 1941. године убијено 67 Срба, а следеће године 73. Највише људи је страдало 1943. године, када је убијено 135 лица, од којих је 65 стрељано у Ракошу. У селу Нова Шумадија код Призрена, вулнетари су убили седам Срба. Изгон насељеника из Дренице, започет у време Априлског рата, окончан је у новембру 1941. године, осим из Србице, која је расељена средином 1943. У прва два месеца окупације, у Дреници је убијено 90 насељеника. Током лета 1941, почело је опште протеривање насељеника из више дреничких села. Формиране су и две колоне избеглица, које су пратили италијански карабињери. Једна је ишла према Глоговцу, преко Косово Поља у Приштину, а друга преко Србице за Косовску Митровицу. Протеривањима су претходила многа убиства, или су њима била праћена, у Србици, Воћњаку, Краљици, Ћирезу, Новом Пољанцу и другим селима. Ибарски Колашин, компактна српска територија у долини Ибра, од Рибарића до Косовске Митровице, био је на удару албанског терора још од краја прошлог века.

Приликом разграничења, највећи део Ибарског Колашина је издвојен из састава косовскомитровачког среза и припојен дреничком, чије је седиште било у Србици, тј. Скендерају, како се тада званично звала. Ову територију су нападали вулнетари из Дренице и Метохијског Подгора. Један од масовних напада догодио се 30. септембра 1941. године. Најжешћи удари на села Ибарског Колашина су трајали до 10. октобра 1941. Тада су спаљена села: Зупче, Јагњеница, Прелаз, Рујиште, Падине, Козарево, Кобиља Глава, Доње Вараге, Стрмац, Угљаре, Резала, Брњак, Крлигате, Дрен, Црепуља, Загуљ, Калудра, Јабука, Горњи Јасеновик, Ковачи, Чечево и Бања. У 1941, вулнетари су убили око 150 лица, идуће године 39, а у 1943. години број жртава је износио 91 лице. У јуну 1943,

од којих је проглашено способним 9.275, а у њу је ступило 6.491 лице. Дивизија је октобра 1944. преформирана у борбену групу „Скендербег“, с три батаљона, стационарирана у Приштини, Пећи и Ђаковици. Дивизија је учествовала у борбама против НОВЈ у Црној Гори.

²³ Глишић Венцеслав, *Албанизација Косова и Метохије, Срби и Албанци у XX веку*, САНУ, научни скупови књига LXI, одељење историјских наука, књига 20, Београд 1991, 277-291.

шиптарски жандарми и вулнетари су на ушћу Варешке реке у Ибар убили 15 људи.²⁴

Прогони српског живља на Косову су били слични као и у дреничким и метохијским селима. Прогони, пљачке и убиства Срба на Косову су се догађали у селима Танкосић, на путу Гњилане-Урошевац, Черкез Садовини, Мужичану, Лугацији, Српском Бабушу, Сазлији код Урошевца, Кривову (Липљан), Доњем и Горњем Гадимљу, Маревцу, Енцу, Бандлићу, Великој Добрањи, Челопеку, Бадовцу, Ариљачи, Слатини, Мухаџир Бабушу, Бујанцу, Новом Миращу, Луту, Магури, Српском Вршевцу, Крушевцу, Мазгиту, Потуровцу, Помазатину, Новом Селу, Добреву, Смолуши, Крајишту, Старом Грацком, Врелу и другим косовским насељима у којима је живело српско становништво.²⁵

Насељеничко село Грболе су у више наврата 1941 (крај априла, почетак маја, октобар), 1942 (април) и 1943. године (30/31. јануар) нападали албански вулнетари. Мештани су хапшени, тучени, одвођени у затворе, логоре, интернацију, убијани. Крајем 1943. и почетком 1944. године, преостало становништво се иселило у Србију.²⁶

Српско становништво се пред албанским терором склањало у Србију, Црну Гору, градове и манастире на Косову и Метохији, или одлазило у збегове у суседна српска села. Окупатори су предузимали казнене експедиције и слали Србе у интернацију у логоре у Италији и Албанији.²⁷

Посета председника албанске колаборационистичке владе Мустафе Крује Косову и Метохији, крајем јуна 1942, и тим поводом издате наредбе префектима и потпрефектима да све Србе староседеоце прогласе насељеницима, те их по том основу, уз помоћ италијанских и немачких служби, протерају у Србију или отпреме у концентрационе логоре, наговестила је потпуни егзодус преосталог српског становништва с Косова и Метохије. Крајем јуна 1942. године, у околини Приштине је убијено више Срба. Ова убиства потврђује и посланик НДХ у Софији Владимир Жидовец у писму министру иностраних послова НДХ Младену Јорковићу од 5. септембра 1942, наводећи да су Албанци у Приштини и њеној околини убили 100 Срба: „...Албанци на тај начин циљају за тим да отјерају Србе из косовског краја.“²⁸ Током друге половине 1942, албанске квислиншке формације (војска, милиција и вулнетари) појачале су терор у готово свим српским селима широм Косова и Метохије, користећи се пропагандним

²⁴ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 195-222.

²⁵ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 223-228.

²⁶ Види: Милић Т. Младен, *Косовско село Грболе од настанка до нестанка*, Приштина 1984, Видачић Никола, *На обалама Неродимке*, Нови Сад 1967.

²⁷ Глишић Венцеслав, *н. д.*, 277-291.

²⁸ Milošević D. Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945. godine*, Beograd 1981, 54; Архив Војноисторијског института, СУП Загреб, фонд НДХ, филм бр. 34, снимак 575.

порукама Мустафе Крује.²⁹ О појачаном терору и злочинима Албанаца над Србима сведоче и извештаји који су долазили у Лондон, у Председништво Владе Краљевине Југославије.³⁰

Један од најмасовнијих албанских злочина над српским становништвом догодио се у Пећи и околини у последњим месецима 1943, након капитулације Италије, када је стрељано или на други начин убијено више стотина Срба.³¹

У пећком срезу је убијено око 130 Срба, а у самој Пећи око 100 Срба. О овом злочину Албанаца у Пећи постоје подаци и у документима Комунистичке партије Југославије.³²

Инспиратори, организатори и извршиоци ликвидације Срба су били Рифат и Џеват бег, Сефедин бег, председник општине, Целал Превеза, префект, Сани, Манус, Скендер и Ћерим бег, Џафер Дева, Бајазит Бољетинац, Бислим Бајгора, пук „Регимент Косова“ и фашистичка орга-

²⁹ Борозан Ђорђе, *Велика Албанија, поријекло – идеје – пракса*, Београд 1995, 378–379.

³⁰ АЈ, Фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије, фасцикла 114, „Телеграм-шифра, Отправљен из Каира 28. септембра 1942, Примљен у Лондону 30. септембра 1942. Под бројем 84 и 86 од ђенерала Михаиловића добио сам за емисију следећу депешу: 'У Српским областима које су окупирали Арнаути врши се невероватни терор, нарочито после посета тим крајевима Мустафа Крује, Претсетника Владе арнаутске. Он је кришом препоручио терор против Срба по усташком рецепту. Последица 33 убиства у срезу Грачаничком и хапшење виђених Срба по Косово Пољу и Метохији. У насељима Старог Колашина код Косовске Митровице од 51 села спаљено је 31. Од 10.000 Срба у том крају убијено је и растерано 5.000. Поступак према Србима у старим границама Албаније много је блажији. Албанске власти ако Осовина изгуби рат мисле да се бране тим као да су насиља дела неодговорних елемената. Дати потребан коментар и на Лондонском радиу: да се објави овај терор и опомену Албанци.' Достављам с молбом да се поступи. Ђоновић.“

³¹ АЈ, Фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије, фасцикла 114, Рађено у Комисији за истраживање ратних злочина на дан 17. маја 1944, Записник о изјави Стерђевића Спасоја, Комесара Дворске безбедности, који је добио писмо од зета Божицара Божицаревића, активног официра, ратниг заробљеника у Немачкој, који му је 22. јануара 1944. написао да је у Пећи и околини стрељано око 180 грађана српске националности. Навео је и имена и занимање 15 стрељаних Срба (Живко Рајевић, директор банке, Гаврило Рајевић, гвожђарски трговац, Мата Јашовић, управитељ основне школе, Милан Газикаловић, гвожђарски трговац, Тихомир Герић, књијар, Живко Гашић, приватни чиновник, Миљко Божовић, трговац-извозник, Милован Миловановић, такође, Ново и Миро Обрадовић, поседници, др Младен Микић, судија окружног суда, Ђорђе Ивановић, пензионер, Блажо Чејовић, власник аутомобилског предузећа, Миле Протић, пензионер, Дамњан Бјелић, шеф пореске управе у пензији).

³² *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, Том I, Књига 19, Борбе на Косову 1941–1944, Документи партијских руководства, организација и јединица НОВ и ПОЈ, Београд 1969. Извештаји обласног, месних и среских комитета КПЈ о злочинима албанских квислинга над српским и црногорским живљем; документ бр. 70, Извештај месног комитета КПЈ за Пећ од 8. децембра 1943. обласном комитету за Метохију о зверствима петоклонаша Џафера Деве над становништвом Пећи и околине, стр. 349–351, оригинал (писан руком, ћирилицом) у Архиву ПК СКС у Приштини, рег. бр. 795, к. 12, а микрофилм у Архиву ВИИ, Ф. бр. 2/580–584; АЈ ДК–110, Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Ф. бр. Бајруш Алија Џакља, капетан фашистичке војске у Албанији, официр Косовског пука.

низација „Црна рука“ – сквадристи.³³ Косовски пук су октобра 1943. формирали Џафер Дева, Аго Агај, Кемаљ Беј и Маљуш Косова. Командант пука је био Бајазит Бољетинац, команданти батаљона Расим Дајчи, Јусуф Бољетинац и Ризо Агај, а командант чете Мехмет Градица. Од официра пука, свирепопшћу су се истицали Бислим Бајгора и Хусеин Грдовци.³⁴ Обласна комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача формирала је и Анкетну комисију за утврђивање злочина почињеног у данима од 4. до 8. децембра 1943. године у Пећи, која је свој рад завршила 4. септембра 1945. године.³⁵ Уз извештај, који је настао на основу изјава 35 сведока, ова комисија је приложила и списак погинулих у граду Пећи и селу Белом Пољу.

Покољ Срба у Урошевцу и околини догодио се 11. и 12. септембра 1943. године, када је убијено 60 Срба, од којих је 48 ликвидирано у граду, а 12 изведено из града и убијено на месту „Камена глава“, после претходног свирепог мучења.³⁶ Извршењем овог злочина је командовао Амдија Јашаревић, командир добровољачких војно-полицијских одреда и „летећег вода“ у Урошевцу и шеф квестуре Урошевац од 1942, родом из Ругова, срез Пећ.³⁷ У току ноћи између 12. и 13. септембра, убиства Срба

³³ АЈ, ДК-110, Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Ф. број 6051, Џафер Дева, по капитулацији Југославије организовао квислиншку власт у Косовској Митровици. Крајем 1943, под окриљем Немаца, вршио мобилизацију људства и формирао Косовски пук за борбу против српског живља на Косову и Метохији и у Албанији, с којим је почињено многа зверства против цивилног становништва; Сквадристи, фашистичка терористичка организација „црна рука“, основана у Пећи 1942, организатор и идејни вођа био је инспектор фашистичке странке Рикотини; АЈ, ДК-110, фасц. 289-379.

³⁴ Vavić Milorad, „Kvislinške i kolaboracionističke snage на Косову и у Метохији 1941-1945“, *Vojno-istorijski glasnik*, januar-april 1985, br. 1. Косовски пук је формиран у Косовској Митровици, у којој су се прикупљали добровољци и из гњиланског, неродимског, вучитрског, грачаничког и лапског среза. Овој формацији су пришли и добровољци из Дренице и Истока. У јединицу су ступали углавном жандарми, агенти Гестапоа, ОВР-е, сарадници квестуре. Пук је бројао 1.500 људи, који су били плаћеници, а била им је допуштена и пљачка.

³⁵ АЈ, ДК-110, фасц. 289-379-383.

³⁶ АЈ, ДК-110, Ф. бр. 22412, Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Исмаил Бафти – Горани, срески начелник у Урошевцу, вођа балиста, председник општине у Штимљу, посланик албанске скупштине у Тирани, организовао и извршио масовни покољ Срба у Урошевцу 12. септембра 1943. Међу убијенима су били Деспот Богдановић, са сином, Данило Комад и син Перо, Марко Дамјановић и синови Војо и Вуко, Марко Биберцић, Благоје Поповић, Саво Савовић и син Перо, Манојло Муришић, Илија Синадиновић, Љубомир Ламић, Милан Вакић, Марко Дунђер, Чеда Гигић, Јован Трњић, Ђорђе Милићевић, Чедомир Тодоровић, Митар Перуновић и брат Мишо, Јован Денда, Алекса Поповић и син Слободан и други; Ф. бр. 22413, Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Адем Селими Главица, срески начелник у Урошевцу у 1941, 1944. председник „Бали Комбтар“ у Урошевцу, члан Друге прирзенске лиге, организатор добровољачке жандармерије.

³⁷ АЈ, ДК-110, Ф. бр. 6077, фасц. 131; Одлука о проглашењу за ратног злочинца, Амдија Јашаревић, Ф. бр. 22412, Исмаил Бафти – Горани, такође одговоран и за злочине мучења и убијања Срба. Уз одлуку се налази и списак са именима и презименима 72 Србина из Урошевца, Бабуша, Догањева, Неродимља, Појатишта, Штимља, Муховца, Влашке Варе, Косиња, Грбола, Бибе, Сазлија, Старог Села, Сајева, Прелеза, Годанде и Косиња, за чију је смрт одговоран Исмаил Бафти – Горани. Ф. бр. 22416, Одлука о проглаше-

су се догодила и у селима Некодиму, Борош Селу, Дугањеву и Плешини. Повод за репресалије над српским цивилима је било рањавање два албанска полицајца, на која је пуцао Трајко Грковић, секретар Месног комитета КПЈ, који је извршио самоубиство да не би жив пао у руке албанским квислинзима. Албански квислинзи су извршили масовно убиство Срба у староседелачком српском селу Брестовику, код Пећи. До италијанске капитулације је живот изгубило 12 мештана, да би само 13. октобра 1943. било ликвидирано 19 Срба.

У селу Ракош, које се налази на пола пута између Косовске Митровице и Пећи, Албанци су у октобру 1943. године стрелјали 63 Србина из неколико села (Црколез, Жаково, Укча, Крњина, Белица, Клина, Дрсник, Тучеп, Ракош).

На подручју Сиринићке жупе (Штрпце) догодило се више злочина над Србима. Бугарски окупатор је 1. априла 1944. у Качанику, на месту Топле Воде, стрелјао 13 мештана Врбештице. Због једног погинулог бугарског војника, у Штрпцу је 30. јуна 1944. стрелјано 50 Срба (на ракановачкој ливади 43, у Гушавцу 7).

Од средине 1943, појачан је терор над српским становништвом у Ибарском Колашину. Ова компактна српска територија, од неколико десетина српских села, страдала је у септембру 1943. године. Предвођени Шабаном Полужом, Албанци су 3. фебруара 1944. кренули на Ибарски Колашин из више праваца (Рибарићи, Дреница, Исток, Сува Река), њихови напади су прекинути 25. фебруара, после акције припадника ЈВУО (Други косовски корпус, Колашинска бригада). У овом периоду је уништено 15 српских села, изгорело је 900 кућа, отете су четири девојке, убијено је 69 стараца, жена и деце. Шесторо лица је погинуло пружајући отпор албанским нападачима.

У Источком срезу је 1943. и 1944. године убијено 95 Срба, претежно староседелаца (не рачунајући стрелјане у Ракошу).

У Ибарском Колашину је од 9. септембра до краја 1943. убијен 21 старији Србин, док је у 1944. живот изгубило 82 лица српске националности. У Жеровници је 10. октобра 1943. убијено шест Срба, а у фебруару 1944. су у Воћишту, Ораховац, три жене силоване и убијене. Срби су убијани у селима Гораждевац, Летина, Сига, Бело Поље, Витомирица, Дрсник, Клина. На подручју Косовске Каменице (Туларе – Веља Глава) 28. јуна 1944. је извршен злочин над рањеницима у болници 22. српске дивизије НОВЈ. Том приликом су балисти и припадници 4. албанског пука, које је предводио потпуковник Фуат Османи Дибра, убили велики број рањеника.³⁸

њу за ратног злочинца, Риза Али-Кадри – Гога, члан комитета среске организације балиста, капетан у добровољачким, војно-полицијским одредима окупатора, Урошевац.

³⁸ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 380-396.

Стравичан злочин над цивилним становништвом је почињен 28. јула 1944. године у црногорском селу Велика, општина Плав, на Чакору, када су припадници 21. немачке СС дивизије „Скендербег“, коју су сачињавали Албанци, убили најмање 428 мештана, претежно деце, жена и старих људи.³⁹ Злочин се догодио као последица операције „Драуфгенгер“ (Андријевачка операција) коју су немачке окупационе трупе водиле против припадника НОВЈ и цивилног становништва, које их је помагало. Операција, под командом СС генерала Артура Флепса, команданта 5. СС армијског корпуса, почела је 18. јула на подручју Чакор-Гусиње-Андријевица-Беране.⁴⁰ Том приликом је спаљено најмање 16 села и убијено више стотина људи. Злочине је извршила борбена група „Е“, формирана 20. јула од 500 војника СС дивизије „Скендербег“.⁴¹ С њима су били и вулнетари. Село Велика је било изложено тешким репресалијама јер је интензивно помагало НОВЈ.⁴²

Становништво Косова и Метохије је страдало и у логорима и затворима, које су формирали италијански, немачки и бугарски окупатор и албанска национална мањина. Најпознатији затвори су били у Ѓњилану (Кауша), Пећи (Шеремет кула), Приштини, Урошевцу и Ђаковици. У Косовској Митровици су била четири затвора: подрум управне зграде рудника „Трепча“, затвор у Звечану, предстојништво градске полиције и Окружни затвор, који је био испостава немачке СД и Гестапоа, којим су командовали Хусеин Грдовци и Фехим Јука.⁴³ У овом затвору је прво масовно стрељање извршено 3. јуна 1943, када је стрељано 37 лица, већином радника из рудника „Трепча“ који су се разболели на раду. Међу стрељанима је било и неколико сељака из околине Митровице. Друго стрељање је извршено 7. јуна 1943, када је убијено 27 лица. Непосредни извршиоци

³⁹ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 328-329; Dželetović Pavle Ivanov, *21. SS divizija „Skenderbeg“*, Beograd 1987, 199-230.

⁴⁰ Немачке снаге су чинили: 1. СС брдска дивизија „Скендербег“, 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“, борбена група „Штипел“, ојачана једним батаљоном 369. немачког пука, легија „Кремплер“, борбена група „Бендлер“ и друге мање јединице.

⁴¹ У борбеној групи „Е“ су били митраљески вод и минобацачка група 14. СС пука дивизије „Принц Еуген“ и 2. батаљон 1. албанског ловачког пука, без једне чете.

⁴² *Зборник НОР-а*, том XII, књига 4, документ 103, Извештај СС дивизије „Скендербег“ упућен 21. армијском корпусу, од 1. августа 1944.

⁴³ АЈ, ДК-110, фасц. 617, Инв. бр. 16741, Изјаве сведока о логору и затвору у Приштини; Инв. бр. 16742, Обласни народни одбор Космета, одељење унутрашњих послова, пов. бр. 157, 10. март 1946, Призрен, Обласном народном одбору, Председништву, Призрен, доставља извештај анкетне комисије у Косовској Митровици и извештај Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача за Косово и Метохију, за концентрационе логоре код Косовске Митровице и у Приштини; Комисијски извештај од 5. марта 1946, о концентрационом логору у Првом тунелу рудника Трепча, који је формирао Андрија Шаб, инжењер из Беле Цркве у пролеће 1942. У логору је било затворено 620 до 700 људи, од којих је стрељано 43, од глади и батина умрло 46. Извештај наводи имена и презимена стрељаних и умрлих лица, као и датум страдања; Инв. бр. 16743, Изјаве сведока о затвору у Косовској Митровици; Инв. бр. 16744, Извештај Комисије за утврђи-

стрелјања су били већином Албанци, жандарми или чувари затвора. Затвореници и логораши су стрелјани у више наврата у току јуна и јула 1943. године. Према извештају Среског народног одбора у Косовској Митровици, у овом затвору је стрелјано око 285 људи.⁴⁴ У мају 1944, Немци су на иницијативу Џафера Деве формирали концентрациони логор у Приштини. У њему су у више наврата стрелјане групе затвореника (у октобру 104 затвореника). Командант логора је био СС полицајац Отел Петер, по чину оберстфирер. Три дана пре но што су Немци напустили Приштину, логор су предали албанској полицији, чији је командант био Шасивар Алић. Бројно стање затвореника у логору је износило највише хиљаду људи, а из логора је, у четири наврата, интернирано око 1.500 људи. Најзначајнији сарадници Шасивара Алића су били Аљуш Сулејман, командир градске милиције, Рашид Мехмед, префект Приштине, и Зелел Бајрактар.⁴⁵

На Косову и Метохији је страдало и јеврејско становништво, које је углавном живело у Приштини (око 400 лица) и Косовској Митровици (130). Окупацијом и деобом Косова и Метохије, приштински Јевреји су се нашли у италијанској, а косовскомитровачки у немачкој окупационој зони.⁴⁶ Крајем јануара 1942, били су ухапшени скоро сви Јевреји избеглице и емигранти. Логор за њих је био у Приштини, смештен у једној напуштеној школи. Немци су упутили захтев италијанским властима да им испоруче Јевреје који су емигрирали из земаља које су раније окупирали (Аустрија, Чехословачка, Пољска). Италијанска војска је 14. марта 1942. изненада блокирала град и логор и Јевреје предала Немцима, који су их одвели у логор Сајмиште код Београда. Овде су, заједно са осталим интернирцима, током априла 1942. године убијени у покретним гасним коморама. Италијански карабињери су 6. маја 1942. конфинирали и интернирали све приштинске Јевреје, мушкарце од 14 до 65 година, спроводећи их у Берат (Албанија), у којем су били до капитулације Италије, када су сви италијански концентрациони логори распуштени.⁴⁷ У Приштини

вање ратних злочина окупатора и њихових помагача, Призрен, 23. фебруар 1946. Областном народном одбору Косова и Метохије, Призрен о логорима и затворима у Приштини и Косовској Митровици; пријаве против Џафера Деве, Али бег Драге, Бајазита Бољетинца, Љутви Ибрахима, Мусе Бољетинца, Етхем Ферхатија, Јусуфа Мецида, Бедри Цине; о затвору у Косовској Митровици, Вавић Милорад, *Затвор у Косовској Митровици*, Титова Митровица 1983.

⁴⁴ АЈ, ДК-110, Инв. бр. 16744.

⁴⁵ АЈ, ДК-110, Инв. бр. 16744; АЈ, ДК-110, Ф. бр. 22418, Љуан Ахмет Гаши, командант добровољачких војно-полицијских одреда среза грачаничког, помоћник команданта среске милиције у Приштини, члан Косовског комитета и Бали Комбгара.

⁴⁶ О страдању Јевреја у Другом светском рату, Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici NOR-a*, Beograd 1980; О косовским Јеврејима за време окупације, Вавић Милорад, „Косовски Јевреји за време окупације“, *Обележја*, бр. 5, Приштина 1983.

⁴⁷ *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Izdanje Saveza Jevrejskih opština FNR Jugoslavije, Beograd 1952, 131-132.

су остала само деца до 15 година, жене и старци. Почетком априла 1942. године, Јевреји из Косовске Митровице, а било их је 88, транспортовани су у логор Сајмиште и ликвидирани у покретним гасним коморама. С њима су убијени и Јевреји из Новог Пазара.⁴⁸ Од 136 косовскомитровачких Јевреја, њих 90 је у 1941. и 1942. години изгубило живот. У затвору је стрељано двоје, један је умро у логору у Албанији, један стрељан на Бањици, а њих 89 је угушено гасом на Сајмишту и сахрањено у заједничкој гробници у Јајинцима.⁴⁹ И након одвођења Јевреја у логор у другој половини априла 1942, у косовскомитровачки затвор су довођени појединци или групе.⁵⁰ Немци су 14. маја 1944. извршили блокаду Приштине и ухапсили све преостале Јевреје, око 400 лица. Претходно су затражили и добили од градске општине у Приштини списак и адресе Јевреја.⁵¹ Потом су их транспортовали возом за Београд, у логор на Сајмишту. После три недеље, заједно с групом од 120 Јевреја ухапшених у Црној Гори, одвели су их у нацистички концентрациони логор Берген-Белзен. Из логора се вратило око 100 лица, а остали су побијени или умрли од глади и исцрпљености.⁵² Документација о страдању Јевреја из Приштине се налази у Архиву Југославије.⁵³

Велики део српског становништва је протеран с Косова и Метохије или је био принуђен да са ове територије побегне да би избегао смрт. Сматра се да је око 40.000 Срба напустило италијанску, 30.000 немачку,

⁴⁸ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији*, Београд 1991, 247-252.

⁴⁹ Dželetović Ivanov Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988, 188; списак Јевреја који су настрадали на Сајмишту, а сахрањени су у Јајинцима, Dželetović Ivanov Pavle, *n. d.*, 192.

⁵⁰ У овај затвор је 1943. доведен Бранко Милер, шестогодишњи син загребачког индустријалца Леа Милера, власника рудника магнезита „Дреница“ у месту Дубовцу код Вучитрна. Бранко Милер је спроведен у логор на Бањици, одакле је пуштен на основу фалсификованих докумената који потврђују да није Јеврејин; Dželetović Ivanov Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988, 189.

⁵¹ АЈ, ДК-110, Ф. бр. 6051, Џафер Дева, одлука о проглашењу за ратног злочинца; Дева је уз помоћ немачке обавештајне службе учествовао у формирању 21. СС дивизије „Скендерберг“, чија је прва акција била хапшење приштинских Јевреја.

⁵² *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Izdanje Saveza Jevrejskih opština FNR Jugoslavije, Beograd 1952, 134-135; списак Јевреја из Приштине који су страдали у логору Берген-Белзен 1944, Dželetović Ivanov Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988, 101-102.

⁵³ АЈ, ДК-110, фасцикла 12, Дос. бр. 52634 (доказни материјал), Извештај секретаријата за унутрашње послове из Приштине упућен Државном секретаријату за унутрашње послове НРС, Управи државне безбедности – П одељење; Извештај и саслушања преживелих Јевреја, списак Јевреја који су у току рата интернирани из Приштине, умрли у логору Берген-Белзен, стрељани или по ослобођењу исељени за Израел. Од 295 лица, 80 је умрло у логору, стрељано је седам, у Приштини су стрељана два лица, преживело је 206, од чега се иселило из Југославије 185, а у њој остало да живи 21 лице; Изјава Сарине Фети, рођене Конфорти из Приштине, 20. јула 1960; Изјава Мандил Самуила из Приштине, 11. августа 1960; Изјава Хајима Адигеса из Приштине, 22. јула 1960; Изјава Нисима Навоновића, из Приштине, 25. јула 1960, Изјава Босе Прлињчевић (рођена Беја Мандиловић) из Приштине, 25. јула 1960.

а 25.000 бугарску окупациону зону. Око 100.000 Срба и Црногораца је под присилом отишло с Косова и Метохије.⁵⁴ Срби су са овог подручја одлазили све до августа 1944. Последња група избеглица из Урошевца стигла је у карантинску станицу Равни Гај код Кнића 21. августа 1944. године.⁵⁵

Положај српског живља је био најтежи у италијанској окупационој зони, иако је било појединачних случајева у којима је италијански окупатор пружао заштиту Србима. У немачкој окупационој зони је стање било тешко, а најповољније је владало на територији коју је контролисала бугарска војска, због великог анимозитета и сукоба између бугарског окупатора и албанског становништва.

Према подацима општинских организација СУБНОР-а, у Косовској Митровици је страдало 525 Срба и 28 Албанаца, у Пећи 747 Срба и 15 Албанаца, у Урошевцу 179 Срба и 49 Албанаца, у Истоку 270 Срба и 7 Албанаца, док хронике НОБ-а дају податке за Гњилане (193 Срба, 16 Албанаца), Лепосавић (28 Срба), Лаб (62 Срба), Вучитрн (93 Срба).⁵⁶ Срби су страдали и у избегличким колонама и збеговима: у Руговској клисури, на путу за Црну Гору, у избегличком логору-збегу у Бару је умрло 300 деце млађе од 5 година од дизентерије, у збегу у Пећкој патријаршији су умрле 102 избеглице, у Ђураковачком збегу 15 избеглица. Срби с Косова и Метохије су страдали и у одмазди Немаца над грађанима Краљева, у стрељању октобра 1941. У Краљеву је убијено најмање 26 лица (Чикатовачки транспорт). У карантинској станици Равни Гај код Кнића је од тифуса умрло 36 лица; у Рашкој, такође од тифуса, више од 30 избеглица.

Најреалније процене указују да је у току Другог светског рата на Косову и Метохији живот изгубило око 10.000 Срба.⁵⁷ Највећи број страдалих чине жртве терора окупаторских војника и албанских квислинга.⁵⁸ Процене људских губитака становништва Југославије су дате и у дели-

⁵⁴ Око 40.000 Срба је напустило италијанску, 30.000 немачку, а 25.000 бугарску окупациону зону. Глишић Венцеслав, *н. д.*, 285 и Milošević D. Slobodan, *н. д.*, 51-54, 56, 58, 88-89, 93, 104; С Косова и Метохије је протерано најмање 50.000 Срба насељеника и око 20.000 Срба мештана. Borozan Đorđe, „Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu“, str. 368, у: *Dijalog povjesničara-istoričara 3, Pečuj 12-14. maja 2000, Zagreb 2001.*

⁵⁵ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 398-399.

⁵⁶ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 399-403. Према подацима за ове срезове, страдало је 2.212 лица (2.087 Срба и Црногораца и 125 Албанаца).

⁵⁷ Глишић Венцеслав, *н. д.*, 277-291; [група аутора] *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989; Борозан Ђорђе, *н. д.*, 368.

⁵⁸ Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији, квислинзи и колаборација у Другом светском рату*, Београд 1991, 399-403. Према процени аутора, број страдалих износи између 10 и 12 хиљада Срба, међу којима је жртва терора окупатора и албанских квислинга седам хиљада. Износили ову процену, аутори нису рачунали припаднике војске КЈ убијене у Априлском рату, припаднике оружаних формација НОВЈ и ЈВУО.

ма Владимира Жерјавића, Богољуба Кочовића и Животија Ђорђевића.⁵⁹ На основу својих истраживања, Жерјавић је утврдио да је на Косову и Метохији живот изгубило (у хиљадама): Албанаца (14), Срба (3), муслимана (2), Хрвата, Словенаца, Турака, Рома и Јевреја (1). Погинутих бораца НОВЈ је било 6.200, жртава рата 7.800 (умрли од тифуса 4.050, остали 3.750), а албанских квислинга (балисти, припадници СС дивизија „Хан-џар“ и „Скендербег“ и други) је страдало 9.000.⁶⁰

Једини званични државни попис који је 1964. године извршила СФР Југославија, утврдио је да је на Косову и Метохији страдало 7.927 људи, од чега 4.029 Срба, 1.460 Црногораца, 2.127 Албанаца-Шиптара, 74 Јевреја, 47 Хрвата, 33 Турака, 28 муслимана, 11 Македонаца, 10 Словака, 9 Словенаца, 1 Мађар и 98 осталих.⁶¹

Наведени фондови југословенских (српских и црногорских) архива садрже, у мањој или већој мери, податке који истраживачима могу помоћи да склопе слику о трагичној судбини становништва на просторима Косова и Метохије за време Другог светског рата, пре свега о великом страдању Срба, које је било последица планираних и извршених, континуираних и бројних злочина албанских квислинга и њихових оружаних формација, које је подржавала већина албанског становништва.

⁵⁹ Kočović Bogoljub, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985; Žerjavić Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989; Ђорђевић Животије, *Губици становништва Југославије у Другом светском рату*, Београд 1987. Кочовић и Ђорђевић у својим студијама нису израчунавали стварне губитке становништва Југославије по републикама и покрајинама. Кочовић је утврдио да је у Другом светском рату на подручју Југославије страдало 6.000 Албанаца (који су, поред Косова и Метохије, у већем броју насељавали и западни део Македоније и део Црне Горе).

⁶⁰ Žerjavić Vladimir, *n. d.*, Zagreb 1989, 69 и 114.

⁶¹ АЈ, Фонд 179, Савезна комисија за попис жртава рата 1941-1945, фасцикле 140-141, 149-152, 156-159, 186-188, 193, 213-214, 228-233, 293-294, 302-303, 325, 420, 436-438, 452-455, 484-485, 505-512, 586-587, 639, 665, 702-704, 729-730, 785-787, 794, 807-808; *Žrtve rata 1941-1945. Popis iz 1964. godine*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1992 (Izveštaj o izvršenom popisu žrtava 1941-1945, Savezna komisija za popis žrtava rata 1941-1945. godine, str. VII-XV; *Žrtve rata 1941-1945, rezultati popisa*, Beograd, avgust 1966, reprint; *Žrtve rata 1941-1945. koje su izgubile život prema kategoriji, mestu boravka pre 6. aprila 1941. načinu na koji je žrtva izgubila život i narodnosti*, str. 16-23; *Žrtve rata 1941-1945, spisak žrtava rata 1941-1945, rođenih na teritoriji Srbije*, Popis iz 1964. godine, SR Srbija – SAP Kosovo, str. 2399-2589).

ALBANIAN CRIMES AGAINST THE SERBS

HISTORICAL SOURCES ABOUT THE SUFFERING OF THE POPULATION OF KOSOVO AND THE METOHİJA IN THE SECOND WORLD WAR

The Serbian Autonomous Province of Kosovo and the Metohija comprises the following historical regions: Gornji Ibar, Lab, Izmornik, Kosovo Polje, the Metohija (Hvosno) and Sirinička Župa. After the April War of 1941 the territory of Kosovo and the Metohija was occupied by German troops. Kosovo and the Metohija were carved up between the Italian, German and Bulgarian occupiers by the agreement between the Fascist Italy and the Nazi Germany of April 23, 1941. The largest part of Kosovo and the Metohija remained under Italian occupation and was annexed to the "Greater Albania" by royal decree and the decree of the viceroy of August 12, 1941 (the territory of 8.900 km² with 560.000 inhabitants, including the prefectures of Plav, Rožaj and Tutin). The Prizren Valley, the Metohija, central part of Kosovo proper, part of Nerodimlje and Gornje Pomoravlje, Drenica, and since April 1942 Ibarski Kolašin too, fell to Italy and were annexed to the "Greater Albania". This part of Kosovo was exploited by the Italian bureaucratic-administrative apparatus. Germany received Northern part of Kosovo (Kosovska Mitrovica and Vučitrn) and Malo Kosovo (Podujevo) which were included into the Serbia administrative area as the Kosovo Area with the rank of a district, whereas civilian power rested with the Albanians. Bulgaria got Kačanik, Sirinička Župa, part of Nerodimlje and of Gornje Pomoravlje. In January 1942 the Bulgarian zone of occupation was enlarged by the Lab District and in January 1943 the districts of Kosovska Mitrovica and Vučitrn came under the sway of Bulgarian troops.

Crimes committed in Kosovo and the Metohija during the Second World War during the Italian, German and Bulgarian occupation pose a number of questions, concerning above all the typology and categorisation of the crimes committed:

- *expulsion*
- *internment*
- *forced labour*
- *torture*
- *destruction and damage to private property*

- *confiscation of land and cattle*
- *destruction, desecration and damage to monasteries, churches, cultural and historical monuments and grav-yards*
- *chronology of the commission of crimes (waves of terror in certain periods, April 1941, June 1942, September 1943 and continuous pressurizing of the Serbian population in various ways)*
- *concentration camps, prisons and places of executions in Kosovo and the Metohija and elsewhere where the population from this territory was victimized*
- *approximate number of victims and their break-up according to age, sex and social structure*
- *the break-up according to age, sex and social make-up of the instigators, organizers, commanders and executioners of crimes*
- *the crimes committed in the light of the international law of war and contravention of stipulations and conventions concerning prisoners of war and civilian population*
- *the consequences of the committed warcrimes and the crime of genocide against the Serbian people by many members of the Albanian population*
- *demographic analysis of the population of Kosovo and the Metohija (comparison between the ethnic make-up of the population immediately before the beginning of the Second World War and at the time of liberation of Kosovo and the Metohija in November 1944)*
- *comparative analysis of the genocide committed against the Serbian people in various parts of Yugoslavia under different occupational or quisling administrations and under specific conditions.*

Serbian and Yugoslav historiography inherited several historiographical and publicist works and memoirs about crimes committed during the Second World War in the territory of Kosovo and the Metohija, but there are few which strive to elucidate in a comprehensive manner the numerous ways they made themselves manifest in that complex historical, national and religious environment. The topic of the crime of genocide committed against the Serbian people in the Second World War was a taboo for a long time and a “white patch“ of the Yugoslav and Serbian historiography. The opinion of the Albanian historiography about the crimes committed in these territories during the Second World War is diametrically opposite.¹

¹ “The Albanian historiography explains all past and present Albanian problems by the “tragic dismemberment of the Albanians“ based on the decisions of the Berlin Congress of 1878, the London Conference of 1913 and the Paris Peace Conference of 1919–1920. For it, the “Kosovo Question“ and the situation of the Albanians in Serbia, Montenegro and Yugoslavia is above all the consequence of the three occupations connected with the years 1912, 1918 and 1945. At that, the thesis about Albanian “ethnic and existential“ interest is prevailing. The view the Albanians had never conquered other people’s territories is

This problem was briefly skirted in scholarly works about the origins of the Greater Albanian idea and its realization, about occupiers and the Albanian quislings and their crimes against the Serbs in Kosovo and the Metohija (Nazi Germany in Serbia, 21st SS mountain division "Skanderbeg" comprising Albanians and Bosnians (Muslims), the Italian occupation system and military units in Yugoslavia), about the suffering of the Serbian Orthodox Church in Yugoslavia, about the war damage caused by the German, Italian and Bulgarian occupiers in Yugoslavia, about refugees and resettlers in the territory of the occupied Yugoslavia, in the literature about concentration camps and prisons, about the activities of the People's Liberation Army and the Chetniks in these and neighbouring areas, in the memoirs of participants in the wartime events, in the archival holdings (diplomatic, political, military, police, juridical documents), in monographs of certain communes and in other literature.²

conspicuously present. The evaluation of Serbian interests as "colonialist and hegemonist" is often repeated. Such historical narrative, based on the thesis about the "permanent endangerment of the Albanians", "the permanent genocide" they suffer, about "ethnic cleansing", "ousting" from the ethnic territories etc. is a permanent reproach to the international factors which previously had no understanding for the demands of the Albanian politics and appeal to rectify their "mistakes" in the present historical moment. *Jugoslovenska država i Albanci*, Vol. I, Ljubodrag Dimić, Đorđe Borozan, Beograd 1998, Introductory study, pp. 5-73.

² Bogdanović Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 1985; Božović Branislav, Vavić Milorad, *Surova vremena na Kosovu i Metohiji*, Beograd 1991; Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji*, Beograd 1979; Borozan Đorđe, *Velika Albanija, porijeklo, ideje, praksa*, Beograd 1995; Bošković Branko, *Narodnooslobodilačka borba u Ibarskom bazenu (kosovsko-mitrovački i studenički srez)*, Priština 1968; Čulinović Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970; Đuretić Veselin, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama I-II*, Beograd 1986; Đurić Veljko, *Golgota SPC 1941-1945*, Beograd 1998; Dželetović Pavle Ivanov, *21 SS divizija Skenderbeg*, Beograd 1987; idem, *Kačaci Kosova i Metohije*, Beograd 1990; idem, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988; Folić Milutin, Ristić Dragan, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1945*; Glišić Venceslav, *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*, Beograd 1970; Hadri Ali, *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941-1945*, Beograd 1973; Hasani Sinan, *Kosovo – istine i zablude*, Zagreb 1986; Marjanović Jovan, *Ustanak i NOP u Srbiji 1941*, Beograd 1963; idem, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb 1979; Milošević Slobodan D, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981; Nenezić Dragan, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943*, Beograd 1999; Nikolić Kosta, *Istorija Ravnogorskog pokreta*, Beograd 1999; Obradović Milovan, *Agrarna kolonija i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981; Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, knj. I i II, Beograd 1983; idem, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980; idem, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I-III, Beograd 1988, idem, *Revolucija i pokreti otpora u Evropi 1939-1945*, Skopje 1985; idem, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1994; idem, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993; Ristović Milan, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/5*, Beograd 1991; Slijepčević Đoko, *Srpsko-arbanaški odnosi kroz vekove sa posebnim osvrtom na novije vreme*, Himmelstir 1983; Stepić Milomir, *Kosovo i Metohija, političko-geografske i geopolitičke perspektive*, Beograd 1999; Stojiljković dr Miroslav, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji (1941-1944)*, Beograd 1989; Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije I-II*, Beograd 1983; Ličina Đorđe, Vavić Milorad, Pavlovski Jovan, Džafer Deva, Andrija Artuković, Vjekoslav Luburić, Vančo Mihajlov, Zagreb 1985; Vukmanović Svetozar *Tempo*, *Revolucija koja teče I (1971) II i III (1982)*, Beograd; Živković Nikola, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji 1941-1944*, Beograd 1975; idem,

Most data in the published archival sources concerning human losses in Kosovo and the Metohija are to be found in numerous collections of documents.³ An important collection of documents are the selected documents about the crimes committed by occupiers and their collaborators during the Second World War, collected for the Holocaust Memorial Museum in Washington D.C.⁴ This collection also contains documents about the crimes of the Albanian occupation authorities against the Serbs and Montenegrins in the Second World War.⁵

Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941-1944, Beograd 1985; idem, Ratna šteta koju je Italija učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu, Beograd 1990; Đurašković Đuro, Živković Nikola, Jugoslovenski zatočenici u Italiji 1941-1945, Beograd 2001; Srbija u ratu i revoluciji, Beograd 1976; Kosovo, prošlost i sadašnjost, Beograd 1989; Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji, Beograd 1989; Genocid nad Srbima u II svetskom ratu, Beograd 1995; Kosovo i Metohija tokom vekova – Zublja, Priština 1995, knjigu priredili Vasilije Krestić i Đorđe Lekić; Drugi svjetski rat – 50 godina kasnije I-II, Podgorica 1997; Kosovo i Metohija izazovi i odgovori, Beograd 1997; Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000, Beograd 2001; Istorija XX veka, 1-2/1992, Tematski broj o jugoslovenskim granicama; Arhivski pregled – Stradanje Srba u Metohiji 1941-1944/Jovan Pejin, 1994; Vojno-istorijski glasnik 1-2/1994, tema broja: Zločini, genocid, holokaust u modernoj istoriji; Vojno-istorijski glasnik 1/1995, tema broja: Drugi svjetski rat i Jugoslavija; Popović Radmila, Stradanje Srba na Kosovu, Malom Kosovu i Širiničkoj župi: 1941-1944 / Radmila Popović, Zlatibor Marković, Verica Kitić, Pavle Dželetović, 1999; Antonovski Ivan, Formiranje i razvoj jedinica i ustanova NOV na Kosovu i Metohiji u toku NOR-a 1941-1945, "Vojnoistorijskiglasnik" 1/1972; Vavić Milorad, Kvislinško-kolaboracionističke snage na Kosovu i Metohiji 1941-1945, "Vojnoistorijski glasnik" 1 (1985).

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom I knj. 19, Beograd 1969; tom IX knj. 1, Beograd 1961, knj. 2 Beograd 1967, knj. 3, Beograd 1967; tom X, knj. 2; tom XII, knj. 1, 2, 3 i 4 (dokumenti nemačkog Rajha 1941-1943) Beograd 1973, 1976, 1978; tom XIII, knj. 1, 2, i 3 (dokumenti Kraljevine Italije 1941-1943), Beograd 1969, 1972 i 1976; Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Nemačka obavestajna služba IV, Srbija, Makedonija, Crna Gora, Beograd 1959, Dokumenti iz Istorije Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata, I-II, Beograd 1996, 1998; Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945, ed. Bogdan Krizman, Zagreb 1981; Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945, ed. Branko Petranović, Zagreb 1981; Tajni arhivi grofa Ciana, Zagreb 1952; Tajna pisma Hitler-Musolini (1940-1943), priredio dr Bogdan Krizman, Zagreb 1953; Dokumenti centralnih organa KPJ i NOP u revolucija 1941-1945, 1-21, Beograd 1985-1990; Rat i mir Đenerala, izabrani ratni spisi, I-II, Beograd 1998; Nirnberška presuda i dokumenti o genocidu, zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Beograd 1992.

⁴ A group of scholars and experts which collected, systematized, processed and annotated the documents comprised: Branko Gligorijević Ph.D, Milan Matić Ph.D, Petar Kačavenda Ph.D, Sonja Božanović, Slavko Vukčević Ph.D, Bogdan Lekić Ph.D. and Nikola Živković Ph.D, employees of the Institute for Contemporary History, the Institute for Military History and the Archives of Yugoslavia. They worked in accordance with the agreement with the Union of Jewish Communities of Yugoslavia of April 9, 1991.

⁵ Affidavits of Radomir Čadenović and Radojka Anđelković of May 7, 1942 about the expulsion of the Serbs from Kosovo, minutes made on August 13, 1942 about the expulsion by the Albanians of the chief of the railway station in Priština; the report by the higher command of the armed forces for Albania of January 30, 1943 for the Supreme Command about the persecution of the population from the area of Priština; the minutes made on September 7, 1943 about the expulsion of the Serbs from the territory of Drenica by the Albanians; the minutes made on September 15 and 16, 1943 the expulsion of the Serbs from the territory of Vučitrn by the Albanians; the minutes made on September 25, 1943 about the expulsion of Branko Cucurević and others from the territory of Kosovo (the district of Vučitrn); the minutes made on October 22 and 23, 1943 about the expulsion of Velimir

Some historical works contain many archival documents (in the integral or abbreviated version), above all from the holdings of the Saint Synod of the Serbian Orthodox Church, the Archives of Yugoslavia, the Archives of Serbia and the Archives of the Institute for Military History, but due to the way the documents were prepared for publication, these cannot be regarded as published archival sources.⁶

Unpublished archival sources about the suffering of the Serbian population of Kosovo and the Metohija during the Second World War is to be found in the Archives of Yugoslavia in the holdings of the State Commission for Establishing the Crimes of the Occupiers and their Helpers, the State Commission for Establishing the War Damage (the Reparation Commission), the Federal Commission for Listing of the War Victims 1941-1945, the Government in Exile of the Kingdom of Yugoslavia. Furthermore, in the Archives of Serbia in the holdings of the Republican Commission of Serbia for Establishing the Crimes of Occupiers and their Helpers, the Council of Ministers of Milan Nedić, the Commissariat for Refugees and Resettles,⁷ as well as in the holdings of the Archives of the Institute for Military History – the Archives of the People’s Liberation Movement, the Italian Archives, the German Archives, the Nedić Archives and the Chetnik Archives,⁸ as well as in the Historical Archives of Belgrade in the hol-

---

Butrić and others from Kosovo and the Metohija; the minutes made on January 2, 1944 about the expulsion of Milutin Vuković and manhandling of other inhabitants of Serbian nationality in Kosovo and the Metohija; the information of April 6, 1944 about the expulsion of the Serbs from the territories of the Gračanica, Štavnik, Drenica, Orahovac and Subica districts during the Second World War; the report of the 21st SS Mountain Division “Skanderbey“ of August 1, 1944 to the Command of the 21st Mountain Army Corps; the report of August 25, 1945 about the crimes against the imprisoned Serbs and Montenegrins in a concentration camp in the Albanian territory; the minutes made on October 25, 1945 about the crimes of the Albanians against the Serbs in the territory of Kosovo in the Second World War; the report of March 5, 1946 about the persons who had died of hard labour and starvation or who had been shot in the Prvi Tunel – Trepča Mines concentration camp; the excerpt from the book by Pavle Dželetović: 21. SS divizija “Skenderbeg“, Beograd 1987, pp. 199-230.

⁶ Dedijer Vladimir, Miletić Antun, Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1944, Beograd 1989; Zadužbine Kosova, spomenici i znamenja srpskog naroda, Prizren-Beograd, 1987.

⁷ The Archives of Serbia, Belgrade, the Commission for Refugees and Resettlers of the Council of Ministers of Milan Nedić, box 21, districts: Đakovica, Drenica, Kosovska Mitrovica, Istok, Kačanik; box 22, districts: Šarplanina (Prizren), Lab (Podujevo), Podgora (Suvaja Reka), Podrimlje (Orahovac), Vučitrn.

⁸ About the activities of the Chetnik Movement and the Yugoslav Army in the Fatherland in Kosovo and the Metohija cf. Kosta Nikolić, Istorija Ravnogorskog pokreta, I-III, Beograd 1999, vol. I, pp. 216-250: “To be sure, the working conditions were made difficult because of the terror unleashed against the Serbian people:“ *The fires from Serbian homes and whole villages and everyday wails of the victims filled the sky above the blood-soaked Kosovo land to such a degree that it took the breath away and froze the blood of the surviving slaves“*. *The members of the National Committee in Priština perished under the terror of the Albanian and Italian authorities:“* *From day to day, the terror of the Albanians increases. Fear, wails, lives being spent, tears soak the holy land; Kosovo, the Metohija, Drenica, Ibar and Kolašin sob.“* (AVII, ČA, 101-3-8); “*There are increasingly few Serbs in Kosovo – they die and they emigrate under pressure of the Albanian terror, whereas the*

dings of the Commander of the Security Police, the Security Service of Belgrade – BdS and the Special Police. The data on human losses in Kosovo and the Metohija between 1941 and 1945 are also kept in the Archives of the Federal Ministry of the Interior and the Archives of the Ministry of the Interior of Serbia in Belgrade, in the Archives of the Serbian Academy of Science and Arts and in the Archives of the Holy Synod of the Serbian Orthodox Church in Belgrade.

The holdings of these archives contain documents of various origin: in the Archives of Yugoslavia, in the holdings of the Yugoslav State Commission for Establishing the Crimes of Occupiers and their Helpers, the Serbian Republican Commission for Establishing the Crimes of Occupiers and their Helpers, and the Kosovo Regional Commission for Establishing the Crimes of Occupiers and their Helpers, there is evidence in the form of juridical, medical, military and police documents; minutes of interrogations of witnesses; decisions proclaiming persons war criminals; reports, papers and studies about the crimes committed, about the enemy and quisling political, police and military formations and their members; about prisons and concentration camps; data on killed and wounded persons (lists of victims, data on war damage and other statistical data).⁹ The most important holding in the Archives of Yugoslavia which contains data on human losses in Kosovo and the Metohija is the State Commission for Establishing the Crimes of the Occupiers and their Helpers. On the instruction about the appointment of the State Commission for Establishing the Crimes of the Occupiers and their Helpers, the Regional Commission for Establi-

---

Albanians are increasingly and completely getting ready to prevent the return of the liberating Serbian army to Kosovo.“ (AVII, ČA, 101-3-10), pp. 229-231; Vol. II: *“On their way to Western Bosnia, the Montenegrin Chetniks cleansed the village Bijelo Polje of Muslims, as a retaliation for previous Muslim attacks on Serbian villages in December 1942. In early February a similar action was executed in the villages around Pljevlja, Čajniče and Foča: “The total Muslim losses are estimated to be as high as 10.000. This action had a profound impact on the Albanians in Kosovo and the Metohija and because of it their terror against our people is abating.”* (AVII, ČA, 2-1-20), p. 120.

⁹ The Archives of Yugoslavia in Belgrade, Holding 110, the State Commission for Establishing the Crimes of Occupiers and their Helpers, depositions of witnesses, file no. 201, District of Nerodimlje (Uroševac), file no. 202, District of Gračanica, file no. 204, District of Peć, file no. 205, District of Istok, file no. 2766, Peć, Prizren, Priština, file no. 33 OZNA [Police] for the Priština District, minutes of the interrogation of the witness, District of Gračanica, file no. 4739, minutes of the interrogation of the witnesses, District of Studenica (Raška and Kosovska Mitrovica), file no. 4836, German crimes, SS Division “Prince Eugene“, Studenica District 1942, minutes from 1945, file no. 5650, Adem Selim-Glavica, file no. 52634, depositions of Jewish inhabitants of Priština, reg. no. 16741, depositions of witnesses, “Trepča“ concentration camp in Kosovska Mitrovica, reg. no. 16743, depositions of witnesses, jail in Kosovska Mitrovica, reg. no. 16744, concentration camps and prisons in Priština and Kosovska Mitrovica, reg. no. 18639, report about the “Balli Kombëtar“ (National Front), reg. no. 18640, report about the situation in Kosovo and the Sandžak after the capitulation of Italy (September 1943), reg. no. 18641, report about the situation in Kosovo 1941/1944 (the Nedić sources), reg. no. 18642, report about the situation in Kosovo 1941/1943 (Mirko Milićević to Nedić personally), reg. no. 18643, data about crimes in Kosovo, affidavits of witnesses.

shing the Crimes of the Occupiers and their Helpers for Kosovo was also founded.¹⁰ Out of 6.050 reports that were collected, 3.942 were forwarded to the Public Prosecutor for Kosovo since the Commission had established that common criminals or enemies of the people were in question, and the Public Prosecutor had to prove that in the further process. The Commission registered 2.103 reports and the index of criminals. The Commission reached decisions for 103 war criminals, most of whom were either on the run or abroad.¹¹ 67 decisions were sent to the State Commission, whereas 36 were forwarded to relevant courts. The Commission ended its work, and its size was reduced to fewer persons who were to continue working if new reports would occur. These persons would maintain contacts with the Commission chaired by Zekeria Rexha, who signed the report, deeming "no further reports would occur, and even if they did their number would be insignificant".¹²

The holding of the State Commission for War Damage contains valuable data about the destruction of human lives and harm to human health, destruction of economic resources, exploitation of labour force and raw materials, mines, forests, transportation, dismantling of industrial plants, pillage and destruction of cultural and historical valuables and monuments, educational and health institutions and objects. The holding of the Reparation Commission came into being mostly as the result of the activity of state agencies working for the needs of the Inter-Allied Reparation Conference which was held in Paris during November and December 1945, and at which representatives of all allied countries that had participated in the war against Germany and its European satellites or were victims of their aggression, except for the Soviet Union and Poland, took part.¹³ The State Commission for War Damages sent instructions to the governments of respective federal republics through the Presidency of the Ministerial Council of the Democratic Federal Yugoslavia, dealing with the organization of work and the way of collecting data and the kinds of data to be collected

¹⁰ The Archives of Yugoslavia, the State Commission for Establishing the Crimes of the Occupiers and their Helpers, holding 110, confidential no. 7/45, the report of September 29, 1945; Đorđe Borozan PhD, *Velika Albanija, porijeklo – ideje – praksa*, Beograd 1995, pp. 522-523.

¹¹ A.J, DK-110. Some of the decisions proclaiming certain people war criminals, F-6041, Boljetinac Bajazit, F-6051, Džafer Deva, F-6053, Bećir Maljoka, F-6054, Crnoglavić Sulejman beg, F-6077, Jašarević Amdija (Hamdi) Suljo, F-12144, Ali beg Draga, F-224111, Čazim Bislim – Lugaxija, F-22412, Ismail (Smail) Bafti – Gorani, F-22413, Adem Selimi Glavica, F-22415, Bajruš Alija Džaklja, F-22416, Riza Ali-Kadri-Goga, F-22418, Ljuan Ahmet Gaši, F-22419, Redžep Mitrovica]; responsible for individual and mass murders and crimes and constant terror against the Serbian population.

¹² Đorđe Borozan PhD, *Velika Albanija, porijeklo – ideje – praksa*, Beograd 1995, pp. 522-523.

¹³ The Reparation Commission at the Government of the Federal People's Republic of Yugoslavia composed a study "Human and Material Losses of Yugoslavia in the War Effort 1941-1945".

concerning war damages suffered by Yugoslav citizens and the State.¹⁴ Through the communication of the State Commission for War Damages with other institutions of the state and the society, ways of collecting required data were determined (Ministry of People's Defense, the Red Cross of Yugoslavia).¹⁵

The estimate of war damages and the number of victims reported and published by the State Commission for War Damages, based on the reports received and studies of commissions on lower levels, must be taken with a grain of salt, since they were made immediately after the end of the war. The reports on the established damages are extremely exhaustive and complex, but the adduced data and figures were collected in short period of time, so that they can be considered only approximately correct. The necessity of speedy collection of data didn't allow for more detailed computations, so approximate estimates were made instead. Pre-war value of certain industrial goods was compared to the then value and the difference arrived at in that way, was stipulated as the amount of damage and adduced in the report. The holding of the Reparation Commission contains more archival data for part of the Yugoslav territory which had been under German occupation than for areas under Italian and Bulgarian rule. There are particularly few data about war damage in Kosovo and the Metohija. One of the first estimates of the war damages in the area of Kosovo and the Metohija was made for the needs of the State Commission for War Damages. The report is an estimate of the People's Liberation Committee of Kosovo and the Metohija about the amount of war damage caused by the occupiers in Kosovo and the Metohija in the Second World War and it was sent on June 17 and August 29, 1945 to the Presidency of the Government of the Democratic Federal Yugoslavia and to the State Commission for War Damages. This exhaustive report was signed by the Secretary of the People's Liberation Committee of Kosovo and the Metohija, Pavle Jovičević. The report contains also the Study About the Damage Caused by the Italian Occupiers, penned on September 1, 1945. Within this report there are nine studies about damages done to mines. It also contains estimates of damages to agriculture, forestry, building industry, technology, health-care system, internal affairs, finances, education and commerce. In the end it also adduces the estimated number of killed and missing persons (5493), as well as of the persons who had been deprived of their freedom or disabled (28412).

---

¹⁴ AJ, 54-1-2, Belgrade, June 1, 1945, the State Commission for War Damages to the Presidency of the Ministerial Council of the Democratic Federal Yugoslavia, Belgrade, Reparation Commission at the Government of the Federal People's Republic of Yugoslavia.

¹⁵ AJ, 54-1-2, Belgrade, July 3, 1945, Ministry of People's Defense of the Democratic Federal Yugoslavia, Mobilization Section to the State Commission for War Damages (at the Presidency of the Ministerial Council), AJ, 54-1-2, Belgrade, February 21, 1946, the Red Cross Society of Yugoslavia, Central Committee, Propaganda Section to the State Commission for War Damages at the Presidency of the Ministerial Council.

The latter document is a cumulative and summary estimate of the collected data and information about war damages in Kosovo and the Metohija. Unlike the previous reports and studies where financial losses were computed in dinars, the financial damage was expressed here in American dollars.¹⁶

The holding of the Exiled Government of the Kingdom of Yugoslavia contains similar documents which came into being during the work of the Government, its diplomatic representatives and the Commission for Establishing War Crimes, set up by the Government of the Kingdom of Yugoslavia. Documents about the suffering of the population in Kosovo and the Metohija in the Second World War can also be found in the holdings of the Ministry of Building of the Kingdom of Yugoslavia and of the Ministry of Justice of the Kingdom of Yugoslavia (Sources of the Ministerial Council of Milan Nedić).

The Archives of the Institute for Military History keeps documents of the antifascist movements in Yugoslavia (the People's Liberation Movement of Yugoslavia and the Yugoslav Army in the Fatherland i.e. the Partisans and the Chetniks), captured enemy documents (occupiers' and quislings') in the form of reports, orders, information, written communications, telegrams, letters, legal stipulations, declarations and other acts. The documents of the Commissariat for Refugees and Resettlers of the Ministerial Council in the Nedić holding is particularly important, as well as the documents of the Archives of the People's Liberation Movement, the Chetnik Archive, German and Italian Archives which inform about crimes committed in Kosovo and the Metohija in the Second World War in acts varying in form, size and contents.

The Historical Archives of Belgrade keeps a particularly important holding of the Security Service of Belgrade – BdS which provides information about Yugoslav citizens who worked for the Gestapo, German secret state police. The files of these persons also contain data about the Albanians from Kosovo and the Metohija and from Albania who were involved in the crimes against the Serbs.¹⁷

---

¹⁶ AJ, 54-20-47, the Report of the People's Liberation Committee of Kosovo and the Metohija about the Amount of the War Damage Caused by the Occupiers in Kosovo and the Metohija in the Second World War, sent to the Presidency of the Government of the Democratic Federal Yugoslavia on June 17, 1945.

¹⁷ Historical Archives of Belgrade, holding BdS, files: A-108, Aguš (Ilija) Ibrahim, A-242, Agoli Velo, A-274, Asiku Anton, A-481, Abdurahman Sabiti, A-510, Agim Mehemd, A-634, Agović Ljutvo, A-656, Ajet Bahtir, A-672, Alija Koriman, A-697, Allaj Ferit, B-13, Beg Busati Malo, B-413, Bajraktari Nezir-Muharem, B-837, Bojanica, B-867, Beg Gane, B-1251, Bluta Adzif, B-1265, Bajgora Bislim, B-1277, Bushati dr Nuah, B-1370, Beg Gani, B-1383, Bajrami B, Džemail, B-1512, Bajraktar Muharem, B-1546, Biba Kadro, C-224, Čećen Šronir Raslem, C-307, Crnoglavici Gani Beg, D-170, Derviš Ferid, D-779, Deva Nedib, D-878, Djevdet Imer, F-201, Frasheri Vebki, F-211, Fuscha Jahija, F-241, Frasheri Medni Bey, G-217, Grazhdani Sadik Islam, G-250, Gjerijezi J. Ragip, H-155, Hasan Beg Kana Mu-

The documents in the possession of the Serbian Orthodox Church contain detailed information about victims and perpetrators of crimes and the chronology of events, collected by ecclesiastical representatives during the war and after it (depositions of witnesses, lists of victims).¹⁸

Valuable data about the situation in Kosovo and the Metohija during the Second World War can be found in the reports of the officials of the Ministerial Council of Milan Nedić addressed to him personally, as well as to the Ministry of Social Policy and People's Health.¹⁹ In the report of April 6, 1944 it is said that killing of the Serbs had been going on continuously ever since the April War of 1941. A large number of murders, both individual and mass (the village of Kuševac, district of Đakovica and Ibarski Kolašin) took place in 1941. Most murders took place after the Italian capitulation (Uroševac, September 12, 1943, Peć, December 1943). Not only irresponsible Albanian gangs (bashibozuk), but also regular authorities (agas and beys) took part in these mass crimes. The Serbs were usually killed from ambush, but also in the most atrocious ways imaginable, in order to terrify the remaining population. "Individuals were cut to pieces (the village of Ponež, the district of Gnjilane, 1942), burned alive (the village of Grbole, District of Nerodimlje, February 1943), impaled (the village of Babuš, district of Nerodimlje, 1942); in some cases people died because their bones had been broken (the village of Sadovina, district of Gnjilane, November 1943), their eyes gouged out or because their skulls had been cut through with various blunt implements, even with shoe-maker's tools (Uroševac, September, 1943)."²⁰

A number of armed units of occupiers and Albanian quislings was active in the territory of Kosovo and the Metohija during the Second World

---

harem, H-161, Adiji Fredin, H-299, Hafero Shuko, H-312, Hehmet Husein, H-358, Hairis Kadri, I-20, Idris Said, I-393, Imeri Xevdet and others.

¹⁸ The documents of the Holy Synod of the Serbian Orthodox Church were used by His Reverence Bishop Atanasije Jevtić in his books: *Od Kosova do Jadovna*, Beograd 1987, *Stradanje Srba na Kosovu i Metohiji od 1941. do 1991. godine*, Beograd 1991.

¹⁹ The Archives of Yugoslavia, holding 110, the State Commission for Establishing the War Crimes of the Occupiers and their Helpers, reg. no. 18642, Mirko J. Milićević, official of the Kraljevo railway-station reports on the hard situation of the Serbs, particularly colonists, in Kosovo – in the Albanian territory, Belgrade, December 16, 1943; AJ, DK-110, reg. no. 18641, Belgrade, April 6, 1944. The Report came into being as the result of the written order by Commissar for Refugees and Resettlers, no. 19838 of March 25, 1944; in the refugee quarantine station Ravni Gaj, commune of Gruža, an unknown official interrogated 48 persons of Serbian nationality who had arrived with refugee transports to the railway stations of Knić and Gruža between March 27 and April 1, 1944.

²⁰ AJ, DK-110-622-282, reg. no. 18642; AJ, DK-110, F. no. 22411, Čazim Bislim-Lugadžija, the mayor of the Babuš commune, district of Nerodimlje, was the organizer and commander of the "Vullnetari" and the official of the Kosovo Committee and the Liga, agent of the Gestapo. He organized and executed the attack on the village of Grbole near Uroševac on January 30, 1943 when seven people were killed; he was also responsible for murders during 1941 when at least 19 Serbs, inhabitants of the Babuš commune, were killed; AJ, DK-110, reg. no. 10988-a, the directory of the occupying apparatus of the district of Uroševac, affidavit of the witness Boško Rac.

War. It was they who were responsible for the majority of crimes committed against the civilian population. The German occupation forces comprised the 3rd Battalion of the 737th Regiment of the 717th Division, Police and Military Police. Italian troops comprised parts of the Puglie-Division, mobile Carabinieri battalion and the 7th Financial Battalion, and the Staff of the 14th Army Corps was stationed in Prizren for a while. Out of the local Albanian inhabitants the Italians formed paid auxiliary police, semi-military volunteer units and a battalion of the Fascist militia. The Italians had some 20.000 soldiers, 5.000 Carabinieri, customs officials and members of border units. The most important quisling Albanian military units were: the Vullnetari (volunteers), gendarmerie, militia, the Kosovo Regiment (Regiment Kosova), the battalion of the 2nd League of Prizren, 21st SS Division "Skanderbey", the Ballists – members of Balli Kombëtar.²¹ The quisling formations in the district of Kosovska Mitrovica were led by the Albanian People's Union, founded in June 1941 (Ferhat Bey Draga and Džafer Deva). The Kosovo Committee (Bedri Bey Pejani, Redžep Mitrovica) was also active in this territory. The Command of the 1st Riflemen's Regiment whose members were from Southern Albania, was stationed in Peć. In April and May 1943 the 4th Riflemen's Regiment with the seat in Priština was set up from the Kosovo Albanians (commanded by Rexhep Giljani). The first regiment had 2.400 and the latter some 2.000 soldiers and both were part of the 1st Albanian Riflemen's Brigade. The Albanian Fascist militia was one battalion strong. An important role in founding and leading the Albanian armed formations was played by the Second League of Prizren, set up in Prizren on September 16-19, 1943, which proclaimed the unification of Kosovo and the Metohija, Struga, Ulcinj and Tuzi with Albania. The most important leaders of the League were Rexhep Mitrovica, Xafer Deva, Bedri Bey Pejani, Acif Bluta and Arslan Boletini.²²

The first to bear the brunt of the Albanian terror were the Thessalonica volunteers, colonists and settlers. Their property was pillaged and burned, they were beaten up, blackmailed and murdered. In April and May 1941 all settlers' villages in the Metohija were burned down, except for Vladimirce and Dobruše which were burned down in autumn 1941. In the

---

²¹ More about the organization of "Balli Kombëtar" see: AJ, DK-110, reg. no. 18639, Paper on "Balli Kombëtar" (National Front). The Ballists committed crimes against the Serbian population even after the liberation in November 1944. Uroševac and Gnjilane were attacked in December 1944 and Kosovska Mitrovica in January 1945.

²² The League of Prizren had an important role in the setting-up of the 21st SS Division "Skanderbey". Already in the second half of 1943 the Germans recruited the Albanians for the 13th SS Division "Handžar" comprising mostly Muslims from the Independent State of Croatia. The Command of the 21st SS Division was set up in Prizren. 11.398 people were recruited into the division until September 25, 1944. Out of that number, 9.275 were declared fit for service and 6.491 joined up. In October 1944 the Division was regrouped as the Fighting Group "Skanderbey" with three battalions in Priština, Peć and Đakovica. The Division took part in fighting the People's Liberation Army in Montenegro.

districts of Peć, Đakovica, Istok and Drenica alone 162 persons were killed, 14 priests and one nun among them.²³

The District of Đakovica was the first in Kosovo and the Metohija to be cleansed of the colonists. It is believed that more than 250 Serbs lost their lives in this district until the liberation. Many murders took place in the town of Peć, its vicinity and in the direction of Rugovo during 1941. 47 Serbs and Montenegrins were killed in the Albanian terror in the village of Goraždevac, 7 km away from Peć. 67 Serbs were killed in the District of Istok in 1941 and 73 the next year. The largest number of people were killed in 1943 when 135 persons were murdered. Out of that number 65 were shot in Rakoš. In the village of Nova Šumadija near Prizren the Vullnetari killed 7 Serbs. Expulsion of the settlers from Drenica started in the April War and was finished by November 1941, except for Srbica which was cleansed in mid-1943. 90 colonists were killed in Drenica during the first two months of occupation. During the summer of 1941 general expulsion of settlers from several Drenica villages started. Two refugee columns were formed, escorted by the Italian Carabinieri. The one headed for Glovovac via Kosovo Polje, toward Priština, and the other via Srbica, to Kosovska Mitrovica. Expulsions were preceded or accompanied by numerous murders in Srbica, Voćnjak, Kraljica, Čirez, Novi Poljanac and other villages. Ibarski Kolašin, the compact Serbian territory in the Ibar Valley, from Ribarić to Kosovska Mitrovica was under Albanian attack ever since the previous century. On the occasion of the border-drawing Ibarski Kolašin was detached from the District of Kosovska Mitrovica and annexed to the District of Drenica with the seat in Srbica, i.e. Skenderaj as it was officially called in those days. This territory was attacked by the Vullnetari from Drenica and Metohijski Podgor. One of the massive attacks took place on September 30 1941. The strongest onslaughts on the villages of Ibarski Kolašin lasted until October 10, 1941. The following villages were burned down then: Zupče, Jagnjenica, Prelaz, Rujište, Padine, Kozarevo, Kobilja Glava, Donje Varage, Strmac, Ugljare, Rezalak, Brnjak, Krligate, Dren, Crepulja, Zagulj, Kaludra, Jabuka, Gornji Jasenovik, Kovači, Čečevo and Banja. The Vullnetari killed 150 people in 1941, 39 in the next year, whereas the number of victims in 1943 was 91. In June 1943 Albanian gendarmes and the Vullnetari killed 15 people at the confluence of the Vareška Reka and the Ibar.²⁴ Persecutions of the Serbian population were similar as in the villages of Drenica and the Metohija. Expulsions, pillage and murders of the Serbs in Kosovo happened in the villages of Tankosić, on the

²³ Venceslav Glišić, *Albanizacija Kosova i Metohije, Srbi i Albanci u XX veku*, SANU, naučni skupovi, knjiga LXI, odeljenje istorijskih nauka, knjiga 20, Beograd 1991, pp. 277-291.

²⁴ Branislav Božović, Milorad Vavić, *Surova vremena na Kosovu i Metohiji, kvistlinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1991, pp. 195-222.

road Gnjilane–Uroševac, Čerkez Sadovina, Mužičan, Lugadžija, Srpski Babuš, Sazlija near Uroševac, Krivov (Lipljan), Donje and Gornje Gadimlje, Marevac, Enec, Bandlić, Velika Dobranja, Čelopek, Badovac, Arijači, Slatina, Muhadžir Babuš, Bujanac, Novi Miraš, Lug, Maguri, Srpski Vrševac, Kruševac, Mazgit, Poturovac, Novo Selo, Dobrevo, Smoluša, Krajište, Staro Gracko, Vrelo and other Kosovo places where the Serbian population lived.²⁵ The colonist village of Grbole was attacked by the Albanian Vullnetari on several occasions in 1941 (in late April, early May and in October), in 1942 (April) and in 1943 (January 30/31). The inhabitants were arrested, beaten, taken to prisons and concentration camps, interned and murdered. In late 1943 and in early 1944 the remaining population emigrated to Serbia.²⁶

The Serbian population sought shelter before the Albanian terror in Serbia, Montenegro, in towns and monasteries in Kosovo and the Metohija or fled to neighbouring Serbian villages. Occupiers undertook punitive expeditions and sent the Serbs to be interned in concentration camps in Italy and Albania.²⁷

The visit to Kosovo and the Metohija of the prime minister of the Albanian collaborationist government, Mustafa Kruja in late June 1942, and the order issued to prefects and sub-prefects on that occasion to declare all native Serbs colonists, and to expel them to Serbia or send them to concentration camps with the aid of Italian and German agencies, spelled the final exodus of the Serbian population from Kosovo and the Metohija. Several Serbs were killed in the vicinity of Priština in late June 1942. These murders were also confirmed by the ambassador of the Independent State of Croatia to Sofia Vladimir Židovec in his letter to the minister of foreign affairs of the ISC Mladen Lorković of September 5, 1942. In part of that letter it is said that the Albanians had killed 100 Serbs in Priština and its vicinity, "...In that way the Albanians aim at chasing the Serbs away from the Kosovo region".²⁸ During the second half of 1942 Albanian quisling formations (military, militia and the Vullnetari) increased their terror in almost all Serbian villages throughout Kosovo and the Metohija using the propaganda messages of Mustafa Kruja.²⁹

Reports coming to London to the Presidency of the Government of the Kingdom of Yugoslavia testify to the stepped-up terror and crimes of the Albanians against the Serbs.³⁰

²⁵ Ibid., pp. 223–228.²⁶ Cf. Mladen T. Milić, *Kosovsko selo Grbole od nastanka do nestanka*, Priština 1984; Nikola Vidačić, *Na obalama Nerodimke*, Novi Sad 1967.

²⁷ Glišić, o.c., pp. 277–291.

²⁸ Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*, Beograd 1981, p. 54; the Archives of the Institute of Military History, SUP Zagreb, holding NDH, film no. 34, frame 575,

²⁹ Borožan, o.c., pp. 378–379.

³⁰ The Archives of Yugoslavia, holding 103, the Exiled Government of the Kingdom of Yugoslavia, folder 114, ciphered telegram sent from Cairo on September 28, 1942, recei-

One of the most massive Albanian crimes against the Serbian population happened in Peć and its vicinity in the last months of 1943, after the capitulation of Italy, when several hundred Serbs were shot or killed in other ways.³¹ In the District of Peć some 130 Serbs were killed, and in the town of Peć some 100 Serbs. The data about this crime of the Albanians are also to be found in the documents of the Communist Party of Yugoslavia.³² The instigators, organizers and executors of the liquidation of the Serbs were Rifat and Xevat Bey, Sefedin Bey, the mayor, Xelal Preveza the prefect, Sani, Manus, Skender and Cierim Bey, Xafer Deva, Bajazit Boletini, Bislim Bajgora, the Kosovo Regiment and the Fascist organization "Black-Hand" – the squadrists.³³ The Kosovo Regiment was set up in Octo-

ved in London on September 30, 1942. Under nos. 84 and 86 I received the following telegram from General Mihailović: "In the Serbian territories occupied by the Albanians incredible terror is being applied, particularly after the visit of Mustafa Kruja, the president of the Albanian government, to those parts. In secret he recommended terror against the Serbs according to the Ustasha recipe. The consequences are 33 murders in the Gračanica District and arrests of the respected Serbs in Kosovo Polje and in the Metohija. 31 out of 51 villages of Stari Kolašin near Kosovska Mitrovica were burned down. Out of 10.000 in that area, 5.000 were killed or chased away. The treatment of the Serbs within the old Albanian borders is much milder. The Albanian authorities intend to excuse themselves if the Axis powers lose the war, that the excesses were the deed of irresponsible elements. An appropriate comment should be made in the London radio too: in order to make this terror public and to warn the Albanians." I'm sending this with the request that one does as required. Donović. Rakić Str. O. br. 432. Šćepanović, Presidency of the Government of the Kingdom of Yugoslavia, strictly confidential, V.K. no. 990 December 2, 1942 London.

³¹ The Archives of Yugoslavia, holding 103, the Exiled Government of the Kingdom of Yugoslavia, folder 114, done in the Commission for the Research of War Crimes on May 17, 1944, minutes of the deposition of Spasoje Sterđević, Commissar of the Court Security who received a letter from his son-in-law Božidar Božidarević, an active officer, POW in Germany who wrote to him on January 22, 1944 that some 180 citizens of Serbian nationality had been shot in Peć and its vicinity. He adduced the names of 15 shot Serbs (Živko Rajević, bank manager, Gavriilo Rajević, iron merchant, Mata Jašović, headmaster of a primary school, Milan Gazikalović, iron merchant, Tihomir Gerić, bookseller, Živko Gašić private clerk, Miljko Božović, exporter-merchant, Milovan Milovanović, the same, Novo and Miro Obradović, landowners, Dr. Mladen Mikić, justice of the district court, Đorđe Ivanović pensioner, Blažo Čejović, owner of a car company, Mile Protić, pensioner, Damnjan Belić, retired chief of the tax administration).

³² The Institute of Military History, Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vol. I, Book 19, Borbe na Kosovu 1941-1944, Dokumenti partijskih rukovodstava, organizacija i jedinica NOV i POJ, Beograd 1969. The reports of district, local and county committees of the Communist Party of Yugoslavia about the crimes of the Albanian quislings against the Serbian and Montenegrin population; document no. 70, the report of the Local Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Peć of December 8, 1943 to the District Committee for the Metohija about the atrocities of the fifth-columnists of Xafer Deva against the population of Peć and its vicinity, pp. 349-351, the original (in handwriting, in Cyrilic) in the Archives of the District Committee of the Union of the Communists of Serbia in Priština, reg. no. 795, b. 12, and the micro-film in the Archives of the Institute for Military History, folder no. 2/580-584; AJ, DK-110, the decision about the proclamation as war criminal, f. no. Bajrush Alija Xakla, captain of the Fascist army in Albania, officer of the Kosovo Regiment.

³³ AJ, DK-110, Decision about proclamation as war criminal, F. no. 6051 Xafer Deva. After the capitulation of Yugoslavia he set up the quisling authorities in Kosovska Mitrovica. In late 1943 under German auspices, he organized recruitment of people and formed

ber 1943 by Xafer Deva, Ago Agaj, Kemal Bey and Malush Kosova. The commander was Bajazit Boletini, commanders of battalions Rasim Daichi, Jusuf Boletini and Rizo Agaj, whereas commanders of a company was Mehmet Gradica. Among the regiment's officers noted for their cruelty were Bislim Bajgora and Husein Grdovci.³⁴ The Regional Commission for Establishing the War Crimes of the Occupiers and their Helpers set up the Investigation Commission for establishing the crimes committed between December 4 and 8, 1943 in Peć, which finished its work on September 4, 1945.³⁵ Together with the report which was based on affidavits of 35 witnesses, the Commission also filed the list of the killed in the town of Peć and in the village of Belo Polje.

The slaughter of the Serbs in Uroševac and its vicinity took place on September 11 and 12, 1943 when 60 Serbs were killed. Out of that number, 48 were killed in the town itself, whereas 12 were taken out of town and killed at the place called "Kamena Glava" after having been brutally tortured first.³⁶ Amdija Jašarević, commander of the military police units and the "flying squad" in Uroševac and the chief of the Uroševac questura since 1942, born in Rugova, District of Peć, commanded the execution of this crime.³⁷ During the night between September 12 and 13, 1943 mur-

---

the Kosovo Regiment to fight the Serbian population in Kosovo and the Metohija and in Albania, with which he committed numerous atrocities against civilian population. *Squadristi*, Fascist terrorist organization, "Black Hand", set up in Peć in 1942. Its organizer and spiritual leader was the inspector of the Fascist Party Ricotini; AJ, DK-110, file 289-379.

³⁴ Milorad Vavić, *Kvislinške i kolaboracionističke snage na Kosovu i Metohiji 1941-1945*, *Vojno-istorijski glasnik*, January-April 1985, no. 1. The Kosovo Regiment was founded in Kosovska Mitrovica where volunteers from Districts of Gnjilane, Nerodimlje, Vučitrn, Gračanica and Lab gathered. This formation was joined up also by volunteers from Drenica and Istok. This unit was mostly joined by gendarmes, agents of the Gestapo and the OVR, collaborators of the questures. The regiment had 1.500 salaried troops who were allowed to pillage.

³⁵ AJ, DK-110, file 289-379-383.

³⁶ AJ, DK-110, f. no. 22412, Decision proclaiming a war criminal. Ismail Bafti-Gorani, the district chief in Uroševac, the Ballist leader, mayor of [timlje, member of the Albanian Parliament in Tirana, organized and executed the mass massacre of the Serbs in Uroševac on September 12, 1943; among the killed were Despot Bogdanović and his son, Danilo Komad and his son Pero, Marko Damjanović and his sons Vojo, and Vuko, Marko Biberdžić, Blagoje Popović, Savo Savović and his son Pero, Manojlo Murišić, Ilija Sinadinović, Ljubomir Lamić, Milan Vakić, Marko Dunder, Čeda Gigić, Jovan Trnić, Đorđe Milićević, Čedomir Todorović, Mitar Perunović and his brother Mišo, Jovan Denda, Aleksa Popović and his son Slobodan and others; f. no. 22413, Decision about proclaiming a war criminal, Adem Selimi Glavica, district chief in Uroševac in 1941, chairman of "Balli Kombëtar" in Uroševac in 1944, member of the Second League of Prizren, organizer of the volunteer gendarmerie.

³⁷ AJ, DK-110, f. no. 6077, folder 131; Decision declaring Amdija Jašarević a war criminal, F. no. 22412. Ismail Bafti-Gorani was also responsible for crimes and torture and murders of the Serbs; The name list of 72 Serbs from Uroševac, Babuša, Doganjeva, Nerodimlje, Pojatište, Štimlje, Muhovica, Vlaška Bara, Kosinje, Grbolam Biba, Sazlija, Staro Selo, Sajevo, Prelez, Godande, and Kosinje for whose deaths Ismail Bafti-Gorani is responsible is enclosed with the decision; F. no. 22416, Decision proclaiming Riza Ali-Kadri-Goga, member of the district Ballist organization, captain in military-police units of the occupiers a war criminal, Uroševac.

ders of the Serbs took place in the villages of Nekodim, Baroš Selo, Duga-njevo and Plešina. The excuse for reprisals against the Serbian civilians was the wounding of two Albanian policemen by Trajko Grković, secretary of the local committee of the Communist Party of Yugoslavia who committed suicide so as to avoid falling into the hands of the Albanian quislings. Mass killing of the Serbs by the Albanian quislings took place in the native Serbian village of Brestovik near Peć. Until the Italian capitulation 12 villagers had lost their lives, whereas only on October 13, 1943, 19 Serbs were killed. In the village of Rakoš which lies half-way between Kosovska Mitrovica and Peć, in October 1943, the Albanians shot 63 Serbs from several villages (Crkoljez, Žakovo, Ukča, Krnjina, Belica, Klina, Drsnik, Tučep, Rakoš).

In the territory of Sirinička Župa (Štrpce) several crimes against the Serbs occurred. In Kačanik, at the place called Tople Vode, the Bulgarian occupiers shot 13 inhabitants of the village Vrbeštica. Because of one killed Bulgarian soldier 50 Serbs were shot in Štrpce on June 30, 1944, 43 of them in Rankovačka Livada and 7 in Guševac.

From mid-1943 terror against the Serbian population was stepped-up in Ibarski Kolašin. This compact Serbian territory comprising several dozens of Serbian villages suffered from the Albanians in September 1943. The attack on Ibarski Kolašin started on February 3, 1944 from several directions (Ribarići, Drenica, Istok, Suva Reka). The attacks of the Albanians led by Shaban Poluzha ended on February 25 after the action of the Chetniks (2nd Kosovo Corps, the Kolašin Brigade). During this period 15 Serbian villages were destroyed, 900 houses were burned, 4 girls were abducted, 69 old people, women and children were killed. Six people died trying to resist the Albanian aggressors.

In the District of Istok, 95 Serbs (excluding those shot in Rakoš), mostly indigenous ones, were killed in 1943 and 1944.

In Ibarski Kolašin 21 Serbs were killed between September 9 and the end of 1943, whereas 82 persons of Serbian nationality lost their lives in 1944. Six Serbs were killed in Žerovnica on October 10, 1943, while three women were raped and killed in Vočište, Orahovac. The Serbs were killed in the following villages: Gorazdevac, Letina, Siga, Belo Polje, Vitimirica, Drsnik and Klina. The crime was committed against the wounded of the hospital of the 22nd Serbian Division of the People's Liberation Army of Yugoslavia on June 28, 1944 in the area of Kosovska Kamenica (Tulare-Velja Glava). The Ballists and the 4th Albanian Regiment headed by colonel Fuat Osmani Dibra killed a number of the wounded.³⁸

Horrendous crime against civilians happened in the Montenegrin village of Velika in the commune of Plav on mount Čakor on July 28, 1944

---

³⁸ Božović, Vavić, o.c., pp. 380-396.

when the members of the 21st German SS Division "Skanderbey" whose members were the Albanians, killed at least 428 villagers, mostly children, women and the old.³⁹ The crime happened in the wake of the operation "Draufgänger" (the Andrijevića operation) of the German occupation troops against the Partisans and the civilian population aiding them. The operation, under command of SS General Arthur Phleps, commander of the 5th Army Corps, started on July 18 in the area of Čakor-Gusinje-Andrijevića-Berane.⁴⁰ At least 16 villages were burnt down on that occasion and several hundred people were killed. The crimes were committed by the Combat Group "E" organized on July 20 of 500 soldiers of the SS Division "Skanderbey".⁴¹ The Vullnetari were also with them. The village of Velika suffered severe reprisals for actively aiding the People's Liberation Army of Yugoslavia.⁴²

The population of Kosovo and the Metohija also suffered in concentration camps and prisons set up by the Italian, German and Bulgarian occupiers and the Albanian national minority. The best known were jails in Gnjilane (Kauša), Peć (Šeremet Kula), Priština, Uroševac and Đakovica. There were four prisons in Kosovska Mitrovica: the cellar of the administrative building of the "Trepča" mines, the prison in Zvečan, the Headquarters of the town police and the District Jail, a branch of the Security Service and the Gestapo, run by Husein Grdovci and Fehim Juka.⁴³ The

---

³⁹ Ibid., pp. 328-329; Pavle Dželetović-Ivanov, 21. SS divizija "Skanderbeg", Beograd, 1987, pp. 199-230.

⁴⁰ The German forces comprised: 21st SS Mountain Division "Skanderbey", 14th Mountain Rifle Regiment of the 7th SS Division "Prince Eugene" and the Combat Group Stipel reinforced by one battalion of the 369th German Regiment, the "Krempler" Legion, the "Bendler" Combat Group and other smaller units.

⁴¹ The Combat Group "E" included a machine-gun platoon and mortar group of the 14th SS Regiment of the "Prince Eugene" Division and the 2nd Battalion of the 1st Albanian Rifle Regiment, without one company.

⁴² Zbornik NOR-a, Vol. XII, Book 4, document 103, the Report of the SS Division "Skanderbey" sent to the 21st Army Corps on August 1, 1944.

⁴³ A.J, DK-110, folder 617, reg. no. 16741, affidavits of witnesses about the concentration camp and the prison in Priština; reg. no. 16742, Regional People's Committee of Kosovo, department of Internal Affairs, confidential no. 157, March 10, 1946, Prizren forwards to the Presidency of the Regional People's Committee, Prizren the report of the Commission for Inquiry in Kosovska Mitrovica and the report of the Commission for Establishing the War Crimes of the Occupiers and their Helpers for Kosovo and the Metohija about the concentration camps in Kosovska Mitrovica and in Priština; the Commission report of March 5, 1946 about the concentration camp in Prvi Tunel in the Trepča mines, set up by engineer Andrija Schab from Bela Crkva in spring 1942; Between 620 and 700 people were imprisoned in the camp, out of which 43 were shot and 46 died of hunger and beating; the report adduces the names of the persons who had been shot and who had died, as well as the date of their deaths; reg. no. 16743, affidavits of witnesses on the prison in Kosovska Mitrovica; reg. no. 16744, the report of the Commission for Establishing the War Crimes of the Occupiers and their Helpers, Prizren, February 23, 1946 to the Regional People's Liberation Committee of Kosovo and the Metohija, Prizren, about concentration camps and prisons in Priština and Kosovska Mitrovica; indictments against Xafer Deva, Ali Bey Draga, Bajazit Boletini, Lutvi Ibrahim, Musa Boletini, Ethem Ferhatija, Jusuf Mexid, Bedri Xina;

first mass shooting in the prison took place on June 3, 1943 when 37 hostages were shot, most of them workers in the “Trepča“ mines who had fallen ill at work. Among the shot there were several peasants from the vicinity of Mitrovica. The second shooting took place on June 7, 1943 when 27 hostages were killed. Most of the immediate executioners of the shootings were Albanians, gendarmes or prison guards. Prisoners and concentration camp inmates were shot on several occasions during June and July 1943. According to the report of the District People’s Committee in Kosovska Mitrovica some 285 people were shot in this prison.⁴⁴ The concentration camp in Priština was set up in May 1944 by the Germans at Džafer Deva’s initiative. On several occasions groups of inmates were shot in the camp (104 inmates in October). The camp’s commander was SS policemen Peter Otel with the rank of the Oberstführer. Three days before the Germans left Priština, the camp was turned over to the Albanian police headed by Šasivar Alić. The number of inmates in this concentration camp was up to 1.000 people at the most, and on four occasions 1.500 people were deported from the camp. The most important collaborators of Šasivar Alić were Alush Sulejman, commander of the town militia, Rashid Mehmed, prefect of Priština and Zainel Barjaktar.⁴⁵

The Jewish population which used to live mainly in Priština (some 400 persons) and in Kosovska Mitrovica (130) also suffered in Kosovo and the Metohija. After the occupation and partition of Kosovo and the Metohija the Priština Jews found themselves in the German and the Kosovska Mitrovica ones in the Italian zones of occupation.⁴⁶ Almost all Jews, refugees and emigrants, were arrested in late January 1942. The concentration camp was located in Priština, in an old abandoned school-building. The Germans demanded of the Italian authorities to hand them over Jewish emigrants from those countries they (the Germans) had previously occupied (Austria, Czechoslovakia, Poland). The Italian Army suddenly blocked the town and the camp on March 14, 1942. The Jews were handed over to the Germans who took them to the Sajmište (Fair-Ground) concentration camp in Belgrade where they were killed with other inmates in mobile gas chambers during April 1942. The Italian Carabinieri rounded up and interned all the Priština male Jews between the age of 14 and 65 on May 6, 1942.

on prisons in Kosovska Mitrovica cf. Milorad Vavić, *Zatvor u Kosovskoj Mitrovici*, Titova Mitrovica 1983.⁴⁴ AJ, DK-110, reg. no. 16744.

⁴⁵ AJ, DK-110, reg. no. 16744; AJ, DK-110, F. no. 22418, Ljuan Ahmet Gashi, commander of the volunteer military police units of the Gračanica district, aide of the commander of the district police force in Priština, member of the Kosovo Committee and Balli Kombëtar.

⁴⁶ About the suffering of the Jews in the Second World War cf. Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945, Žrtve genocida i učesnici NOR-a*, Jvrejski istorijski muzej, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1980; on the Kosovo Jews during the occupation cf. Milorad Vavić, *Kosovski Jevreji za vreme okupacije*, “Obeležja“, no. 5, Priština 1983.

Then they were taken to Berat (Albania) where they stayed until the Italian capitulation, when all Italian concentration camps were disbanded.⁴⁷ Only children under 15, women and old men remained in Priština. In early April 1942 the Jews of Kosovska Mitrovica, 88 of them, were transferred to the Sajmište concentration camp and liquidated in mobile gas chambers. Together with them, the Jews of Novi Pazar were killed too.⁴⁸ Out of 136 Kosovska Mitrovica Jews, 90 lost their lives in 1941 and 1942. Two of them were shot in prison, one died in a concentration camp in Albania, another one was shot in Banjica and 89 were gassed in the Sajmište and buried in the common grave in Jajinci.⁴⁹ Even after the Jews had been taken to the concentration camp in the second part of April 1942, individuals and groups were taken into the Kosovska Mitrovica prison.⁵⁰ On May 14, 1944 the Germans blocked Priština and arrested all the remaining Jews, some 400 persons. First they had asked the Priština town administration for the list of Jews with their addresses and were duly given one.⁵¹ They were transported by train to Belgrade, to the Sajmište concentration camp. After three weeks, together with a group of 120 Jews arrested in Montenegro, they were sent to the Nazi concentration camp Bergen-Belsen. Some 100 came back alive, whereas the rest were killed in the camp or died of starvation and exhaustion.⁵² The Archives of Yugoslavia keeps documents about the suffering of the Priština Jews.⁵³

⁴⁷ Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Izdanje Saveza jevrejskih opština FNR Jugoslavije, Beograd 1952, pp. 131-132.

⁴⁸ Božović, Vavić, o.c., pp. 247-252.

⁴⁹ Ivanov, Jevreji Kosova i Metohije, p. 188. The list of the Jews killed in Sajmište and buried in Jajinci in: *ibid.*, p. 192.

⁵⁰ The six-year old Branko Miler, son of the Zagreb industrialist Leo Miler who was the owner of the magnetite mines "Drenica" in a place called Dubovac, near Vučitrn, was brought to this prison in 1943. Branko Miler was taken to the concentration camp at Banjica from where he was set free thanks to forged documents proving he wasn't a Jew. Ivanov, Jevreji Kosova i Metohije, p. 189.

⁵¹ AJ, DK-110, F. no. 6051, Xafer Deva, decision proclaiming him a war criminal; With the aid of the German intelligence service Deva took part in the setting-up of the 21st SS Division "Skanderbey" whose first action was rounding-up of the Priština Jews.

⁵² Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja, pp. 134-135; the list of the Jews from Priština who died in the Bergen-Belsen concentration camp, Ivanov, Jevreji Kosova i Metohije, pp. 101-102.

⁵³ AJ, DK-110, folder 12, file no. 52634 (evidence), the report of the Secretariat of the Interior from Priština for the State Secretariat of the Interior of the People's Republic of Serbia. The Administration of State Security – II Department; the report and interrogation of the surviving Jews, the list of the Jews from Priština who had been interned during the war; persons who died in Bergen-Belsen, who were shot or who emigrated to Israel after liberation; Out of 295 persons, 80 died in the concentration camp, 7 were shot in the camp, two persons were shot in Priština, 206 survived – out of whom 185 emigrated from Yugoslavia, whereas 21 were still living in the country; Deposition of Sarina Feti, neé Konforti from Priština, July 20, 1960; Deposition of Mandil Samuil from Priština, August 11, 1960; Deposition of Hajim Adižes from Priština, July 22, 1960; The deposition of Nisim Navonović from Priština, July 25, 1960; The deposition of Bosa Prlinčević (neé Beja Mandilović) from Priština, July 25, 1960.

A large number of Serbs was either expelled from Kosovo and the Metohija or had to flee from that territory in order to avoid death. It is believed that some 40.000 Serbs left the Italian, 30.000 the German and 25.000 the Bulgarian zones of occupation. Some 100.000 Serbs and Montenegrins left Kosovo and the Metohija under duress.⁵⁴ The Serbs were leaving this region until August 1944. The last group of refugees from Uroševac arrived at the quarantine-station Ravni Gaj near Knić on August 21, 1944.⁵⁵

The situation of the Serbian population was the hardest in the Italian zone of occupation, although there were also individual cases of protection of the Serbs by the Italian occupiers. The situation was difficult in the German zone of occupation. The situation was most propitious in the territory controlled by Bulgarian troops due to great animosity and conflicts between the Bulgarian occupiers and the Albanian population.

According to the data of the communal organizations of the Union of the Associations of the Combatants of the People's Liberation War, 525 Serbs and 28 Albanians died in Kosovska Mitrovica, 747 Serbs and 15 Albanians in Peć, 179 Serbs and 49 Albanians in Uroševac, 270 Serbs and 7 Albanians in Istok, whereas the chronicles of the People's Liberation War adduce data for Gnjilane (193 Serbs and 16 Albanians), Leposavić (28 Serbs), Lab (62 Serbs), Vučitrn (93 Serbs).⁵⁶ The Serbs died also in refugee columns and on the run: in Rugovska Klisura on the road to Montenegro, in the refugee camp in Bar, 300 children under 5 died of dysentery, in the refugee shelter in the Patriarchy of Peć 102 refugees died, 15 in the Đakovica shelter.

The Serbs of Kosovo and the Metohija died in German shooting (reprisal) of the citizens of Kraljevo in October 1941. At least 26 persons were shot in Kraljevo (the Čikatovac transport). 36 persons died of typhus in the quarantine station in Ravni Gaj near Knić, and more than 30 refugees died of typhus in Raška.

The most realistic estimates suggest that some 10.000 Serbs lost their lives in Kosovo and the Metohija during the Second World War. Most of them died as the direct consequence of the Albanian terror.⁵⁷ Among the victims the largest number are the victims of the terror of occupation

---

⁵⁴ Some 40.000 Serbs left the Italian, 30.000 the German and 25.000 the Bulgarian zone of occupation, according to, Venceslav Glišić, o.c., p. 285 and S. Milošević, o.c., pp. 51-54, 56, 88-89, 93, 104; at least 50.000 Serbian settlers and some 20.000 indigenous Serbs were expelled from Kosovo and the Metohija, according to Đorđe Borozan, *Albanci u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu*, in: *Dijalog povijesničara-istoričara* 3, Pečuj 12-14. maja 2000, Zagreb 2001, p. 368.⁵⁵ Božović, Vasović, o.c., pp. 398-399.

⁵⁶ Božović, Vavić, o.c., pp. 399-403; according to the data for these districts, 2.212 persons lost their lives: 2.087 Serbs and Montenegrins and 125 Albanians.

⁵⁷ Glišić, o.c., pp. 277-291; *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, grupa autora, Beograd 1989; Borozan, o.c., p. 368.

troops and the Albanian quislings.⁵⁸ Estimates of human losses in Yugoslavia were also adduced in the works of Vladimir Žerjavić, Bogoljub Kočović and Životije Đorđević.⁵⁹

On the basis of his research Žerjavić concluded that human losses in Kosovo and the Metohija were as follows (in thousands): Albanians (14), Serbs (3), Muslims (2), Croats, Slovenes, Turks, Gypsies and Jews (1). There were 6.200 fallen combatants of the People's Liberation Army of Yugoslavia, 7.800 war victims (4.050 died of typhus, 3.750 others), 9.000 Albanian quislings (Ballists, members of the SS Divisions "Handžar" and "Skanderbey" etc.)⁶⁰

The only official state census which was undertaken by the socialist Yugoslavia in 1964 found out that 7.927 people lost their lives in Kosovo and the Metohija. Out of that, there were 4.029 Serbs, 1.460 Montenegrins, 2.127 Albanians, 74 Jews, 47 Croats, 33 Turks, 28 Bosnians (Muslims), 11 Macedonians, 10 Slovaks, 9 Slovenes, 1 Hungarian and 98 others.⁶¹

The quoted holdings of the Yugoslav (Serbian and Montenegrin) archives enable, to a smaller or larger degree, an insight into the data which can help researchers put together the picture of the tragic fate of the population in the territory of Kosovo and the Metohija during the Second World War, and above all, about tremendous suffering of the Serbs, which was the consequence of the planned and executed, numerous and continuous crimes committed on a daily basis by the Albanian quislings and their armed units supported by the majority of the Albanian population.

---

⁵⁸ Božović, Vavić, o.c., pp. 399-403; their estimate of the number of victims ranges between 10.000 and 20.000 Serbs, out of which 7.000 were victims of the occupiers and the Albanian quislings. Offering this estimate, they didn't count the soldiers of the royal Yugoslav Army killed in the April War, members of the Partisan and the Chetnik Movements.

⁵⁹ Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985; Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989; Životije Đorđević, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Beograd 1987; in their works Kočović and Đorđević didn't compute the real losses of Yugoslavia's population according to republics and autonomous provinces. Kočović established that 6.000 Albanians died in the territory of Yugoslavia during the Second World War (who, apart from Kosovo and the Metohija, inhabited in larger numbers Western part of Macedonia and part of Montenegro).

⁶⁰ Žerjavić, o.c., pp. 69, 114.

⁶¹ The Archives of Yugoslavia, holding 179, Federal Commission for Listing of the Victims of the 1941-1945 War, folders 140-141, 149-152, 156-159, 186-188, 193, 213-214, 228-233, 293-294, 302-303, 325, 420, 436-438, 452-455, 484-485, 505-512, 586-587, 639, 665, 702-704, 729-730, 785-787, 794, 807-808; *Žrtve rata 1941-1945. Popis iz 1964. godine*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1992, *Izveštaj o izvršenom popisu žrtva 1941-1945*, Savezna komisija za popis žrtava rata 1941-1945. godine, VII-XV, SFRJ, Savezni zavod za statistiku, *Žrtve rata 1941-1945 (Rezultati popisa)*, Beograd, avgust 1996, p. 23; The victims of the 1941-1945 war who lost their lives, according to categories, place of residence prior to April 6, 1941, the way in which victims lost their lives and their nationality, pp. 16-23; *Žrtve rata 1941-1945, Spisak žrtava rata 1941-1945, rođenih na teritoriji Srbije*, Popis iz 1964. godine, SR Srbija - SAP Kosovo, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1992, pp. 2399-2589.

ДОКУМЕНТА

ИЗВОДИ ИЗ ИЗЈАВА СРБА ИЗБЕГЛИХ С КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Неродимски срез

Рађено у канцеларији цркве Велико-изворске на дан 22/9. децембра 1941. Преживео и лично видео: **ДРАГУТИН М. СИНАДИНОВИЋ**, финансијски службеник из Великог Извора.¹

„Ја сам рођен у селу Штрпце, среза Неродимског. Срба је било насељених из давнине око 1500. Док сам био у месту била су убијена два лица од стране Арнаута, а пљачкања и силовања женских било је пуно случајева... У Старом Селу у школи били су затворени око 60 Срба, који су тучени и злостављани, а верујем да су и поубијани, пошто ми даје повода да тако мислим, јер је убијен у истој школи неки Драга – виђени домаћин.“

ЧЕДОМИР Н. БИЛИБАЈКИЋ, избеглица из Косова, даје следећу изјаву:²

„Свештенике нису ништа мучили, нити цркве рушили, а разлог је тај, што су Италијани строго водили рачуна да се духовна лица не муче, нити пак Божије богомоље руше, већ су исти терали оно Срба што је остало још код својих домова да слободно могу посећивати цркве и молити се Богу, па чак сваке недеље црква је била пуна од Италијана, који су јако побожни људи. У католичку веру није прешао до мог одласка ни један Србин, нити их је когод на то пригонио, а у ислам као што рекох младе жене и девојке су одузимали и одводили својим кућама зверови – Арнаути.“

Записник од 5. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, општине Гружа, Србија, **РАЦА БОШКО**, општински деловођа у Бабушу, избегао из Сувог Дола, општина Липљанска, изјави:³

---

¹ Архив Југославије, Београд, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Југославије, Фонд 110, 249-526 (у даљем тексту АЈ, ДК-110).

² АЈ, ДК-110-249-528.

³ АЈ, ДК-110-249-531-537.

„Најпре се почело са нападима на поједине виђеније Србе и то не отворено, у селима, него обично на путевима и из заседе. Тако су у мојем селу у јулу месецу 1941. године убили из заседе земљораднике Душана Бокића, Николу Рунића, Радована Вукајловића, Раду Огњеновића, Рајка Пауновића, Душана Вуковића, браћу Бајате, Серафима Петровића и још многе Србе из општине Бабушке, њих у свему око двадесет. Некоји од њих убијени су управо на зверски начин. Тако су Радовану Вукајловићу живом извадили ножем очи и живого га одерали. Њега су пресрели на путу, око 1 км. далеко од села и одвели га под једно брдо, око 1 км. далеко од пута и ту су га између два стабла разапели и тако разапетом и живом одерали кожу. Овако појединачно из заседе убијали су не само људе него и жене, па је тако од Арнаута убијена и Стеванија Жељковић из Бабуша. Саме власти у општини слатинској учествовале су у убиству Душана Вуковића... кога су заклали у самој општинској згради и на комадиће га исекли и одатле онако исечен на комаде довежен је по својој својти кући у Бабуш и сахрањен... Кад Арнаути видеше да се Срби никако неће да уклањају и напуштају своје домове приступили су страховитом терору и очекиваном масовном нападу на Србе. Ове прве акције вршену су ноћу. Косово се тада као упалило. Свуда су се могли видети где горе стогови сена и сламе и зграде удаљеније од села. Арнаути су ноћу долазили у близину српских насеља и отварали плотунску паљбу на српске домове, а ако им је успело приближити се и појединим кућама бацали су у кућне просторије и дворишта бомбе. Дању су опет, имајући пуну слободу и прећутно одобрење власти, упадали у села и ту вршили хапшења, одвођења и уцене над Србима. Сваки ухапшени Србин редовито је био и претучен. Ухапшене су одводили у општине и након злостављања тражено је од свакога да за своје пуштање на слободу плати у новцу. Не треба заборавити да у Арнаутлуку сваки Арнаутин има и носи слободно војничко оружје. Оружје нпр. које су власти одузеле од појединих Срба предавале су исто месном становништву. Овакво стање потрајало је кроз 1941. и 1942. годину, али Срби још никако нису хтели да напусте Косово. Ако су у некојим местима, где су били у мањини, и морали напустити и то мушкарци своје домове, отишли су у већа српска села и ту им је било могуће и даље некако да опстану и одржавају везу са својим породицама у напуштеним селима. Тако су Срби из мога села Бабуша коначно били принуђени да напусте Бабуш и са својим породицама заклоне се у велико српско село Суви Дол у срезу грачаничком... У селу Сувом Долу могли смо се одржати све до јуна 1943. год, захваљујући томе што је ово село било велико, што смо били добро наоружани и братски примљени.“

Записник од 30. новембра 1943. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, СЛАВКОВИЋ ТОДОР из Урошевца, који изјављује:⁴

⁴ АЈ, ДК-110-249-538-539.

„Арнаути су по селима побили неке виђеније сељаке. Њихова имена за сад су ми непозната. У вароши Урошевцу су убили мога компањона Рајка Бакића, свештеника Драгољуба Кујунџића, учитеља Милана Трајковића и још неке грађане, чијих се имена не могу моментално сетити. Сем тога одузели су многим Србима читаву имовину покретну и непокретну. Од месеца априла 1941. до месеца априла 1942. године стање за Србе у моме крају било је доста тешко. По моме доласку у Урошевац и то од априла 1942. године до априла 1943. године стање се донекле поправило. По убиству мога компањона Бакића нисам смео више остати у Урошевцу. Зато сам избегао у Србију. Кад је пропала Италија, колико сам могао сазнати, Арнаути су приграбили сву власт, па су од тада до данас побили у Урошевцу и околини више од 60 Срба – угледних домаћина. У том су времену стигле и немачке трупе, те су успоставиле у вароши и срезу ред и мир и узеле у заштиту ондашње Србе. У прогону и убијању Срба истакао се Агушевић Ђемаил, бивши народни посланик Ј.Р.З, а по слому Југославије министар албанске владе у Тирани.

Записник од 17. фебруара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, БОЖИЋ ЈОВАН, свршени ученик трећег разреда учитељске школе из Урошевца, исказао је:⁵

„У прво време након пропасти Југославије, страдали су углавном Срби насељеници у мањим селима, те у селима, где су Срби били помешани заједно са Арнаутима. Некоји Срби из Урошевца водили су списак убијених Срба. Према томе списку произилази, да је у првих неколико месеци погинуло од Арнаута око 60 Срба. Међу погинулима било је жена и деце. Имена њихова су ми непозната... Почетком 1942. године терор Арнаута против Срба се повећао. Кратко време после припојења Урошевца Албанији, ушао је у албанску владу као министар саобраћаја, а после као потпредседник владе Агушевић Илијаз, бивши посланик среза неродимског у југословенској скупштини. Он је највише потстрекао Арнауте на злочине против Срба. Често пута долазио је из Тиране у Урошевац, где је одржавао скупштине са Арнаутима. На овим скупштинама обично је помирљиво говорио у погледу односа Арнаута према Србима. Али је поверљиво Арнаутима давао инструкције, да наставе са што жешћим терором против Срба. Сваки пут после његовог одласка настали су појачани прогони Срба. Прогони Срба у години 1942. и 1943. манифестовали су се углавном у пљачки српске имовине... Осим тога било је много случајева уцењивања Срба... Било је такођер и више случајева насилног одвођења српских девојака у сврху обљубе... Осим тога догађали су се и појединачни случајеви одвођења одраслих људи. Одведеним људима замео се сваки траг... [Крстић Лазар и Крстић Крста, црквењаци]. После капитулације

⁵ АЈ, ДК-110-249-543-545.

настали су масовни прогони Срба... [Неколико дана после капитулације Италије у Урошевцу су Арнаути убили 39 Срба]... У исто време убили су Арнаути много Срба и у суседним селима тако, да је у то време погинуло око 70 Срба у срезу неродимском. У Урошевцу су тада убијени Богошевић Деспот, банковни чиновник са сином Александром старим 15 година; Поповић Слободан, свршени матурант и његов отац Алекса; Перуновић Митар, земљорадник, а његов син Мишо тешко је рањен метком кроз вилице. Имена од других убијених Срба сада се не могу сетити... Од Арнаута из среза неродимског, који су се нарочито истакли у прогону Срба, поименично су ми познати: Агушевић Илиаз, бивши народни посланик за срез неродимски, који је пре два месеца погинуо у Тирани; Гаранин Смаил, претсетник општине штимљанске, а сада албански народни посланик и Марковић Тадео, трговац из Урошевца, који је католичке вере.“

Рађено 26. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању ГРБИЋ ДУШАНА, земљорадника избеглице из села Кошаре, који даје следећу изјаву:⁶

„Арнаути су отерали све Србе из 80 домова насеобине Главица Рашинце. Предводник и главни извршилац био је Мустафа Аметовић из Рашинца, општина Штимље, срез Неродимски и његов помоћник Изија Адемовић из Кошара. По доласку италијанске војске у село настало је потпуно безвлашће, пљачка, одвођења, убиства, паљевине и уцене. Арнаути су одвели две српске девојке, кћерку Вукадина Парлића из Неродимља и кћерку Рајка Мирковића из села Косина. Затим су Арнаути убили Трајка и Цвеју Мирковића и још двојицу, све из села Косина.“

Записник од 27. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; ВАСИЉЕВИЋ ГАВРИЛО, крзнар из Урошевца, МИЛОЈЕВИЋ ГАВРИЛО, земљорадник из Бибе, МИЛОЈЕВИЋ ЛАЗАР, земљорадник из села Бибе, сагласно су изјавили следеће:⁷

„Косовски комитет је преузео власт у Урошевцу 19. априла 1941. [Ћазим Агушевић, Смаил Горани, Ћасим Бислим, Адем Селими]. Остали организатори и извршиоци злочина над Србима у неродимском срезу били су Исен Трпеза, Хамдија Јашаревић, Шабија Зарић, Мустафа Веселј-Лопаштица, Адем Зеинелј Веселји, Риза Али Гога, Фаик Исмаил Гога, Амет Ајдини и католик Тадија Марковић... Први срески начелник Адем Селими, организатор је и наредбодавац покоља који су извршени почетком окупације у томе срезу. Нарочито је у затвору организовао страшно мучење похапшених... Јуна 1941. године трупе италијанске вој-

⁶ АЈ, ДК-110-249-546.

⁷ АЈ, ДК-110-249-547-551.

ске окупирале су Косово и Метохију, па су између осталих места запоселе и Урошевац. Војне власти од овога тренутка налазиле су се у рукама италијанске војске, док су цивилне власти и даље остале албанске, полиција је и даље била албанска. Жандармерија је била састављена од карабињера, у срезу неродимском било је две италијанске жандармеријске станице, у Урошевцу и Штимљу. За све време боравка италијанских трупа италијанске војне власти као и италијанска жандармерија нису се ничим трудиле да ма на какав начин озбиљније помогну српском становништву, све прогоне које је имало да поднесе српско становништво на Косову италијанске власти по правилу нису спречавале, посматрајући их потпуно мирно и у неку руку незаинтересовано. Убиства Срба у Урошевцу и непосредној околини вароши отпочела су у исто време са прикупљањем жетве 1941. године, један од разлога за сва убиства састојао се ван сумње у могућности пљачке жетве убијених лица. Прво су погинули два Србина из села Догањева, удаљеног 2 км од Урошевца: Срећко и Урош Марговић, земљорадници. Обојица су били пошли у шуму у близини села ради сече дрва, Арнаути из њиховог села пошли су за њима и убили их пушчаним метцима из заседе. У јесен 1942. године у селу Влашка Бара, удаљеном 4 км. од Урошевца, убијен је Јован Копривица на своме имању из пушке. У самој вароши Урошевцу убијен је из заседе Благоје Бува у току децембра 1942. Српске школе у Урошевцу, као и све друге српске школе на Косову, престале су са радом априла 1941. године и од онда њихов рад није више обнављан. Сви Срби државни чиновници, без обзира на то да ли су били мештани или насељеници, отпуштени су одмах из државне службе, обављање слободних професија особама српске народности било је такође онемогућено. Све трговачке и веће занатске радње, могле су да продуже рад, ако су биле у српским рукама, једино под условом да добију ортака Арнаутина муслимана или католика, разуме се без икаквог улагања капитала са стране свог новог 'ортака'. Ови ортаци били су у ствари нека врста комесара српског привредног рада, само што су по правилу били потпуно неписмени. Убиства Срба у Урошевцу и околини учестала су нарочито у току 1943. године... Почетком 1943. погинуо је Илија Савић, земљорадник из Бибе. Напади на Србе отпочели су нарочито од тренутка када су Срби на Косову били уз помоћ италијанских војних власти лишени сваког оружја, разоружавање српског становништва, потпуно и неопозиво, које је извршено јануара и фебруара 1943, одузело је сваку могућност одбране од појединачних арнаутских напада... У почетку 1943. погинуо је и Раде Миленић, земљорадник из села Танкосића, крај Урошевца. Он је најпре био ухапшен, одведен у урошевачки затвор и тамо тучен тако страшно да је под батинама и злостављањем издахнуо. Мучење, коме је Миленић пре смрти био подвргнут, састојало се између осталог и у резању косе и ушију, чупању бркова и касапљењу, теглењу и чупању полних органа. Почетком 1943. убијен је у Уро-

шевцу српски православни свештеник Драги Кујунџић. Убиство је извршено у његовој кући револверским метком, испаленим кроз прозор зграде. Половином 1943. убијен је у Урошевцу Рајко Ракић, власник рудника Голеш. Он је убијен из револвера на улици у Урошевцу у сумрак. Појединачна убиства настављала су се у току целе 1943... Убијање српског становништва у Урошевцу достигло је врхунац одмах после капитулације италијанских трупа. Ове трупе и поред тога што по правилу нису интервенисале у корист српског становништва у току његовог прогона на Косову, представљале су бар по варошима самим својим присуством сметњу за извршење масовних убистава... У току самог разоружавања италијанских трупа, које су спровели углавном албански одреди дотадање италијанске војске, развиле су се у Урошевцу борбе између албанских војника и наоружаних цивила с једне стране и италијанских оружаних снага с друге стране. У току ових борби погинули су на периферији Урошевца четири лица српске националности, која уопште нису учествовала у борбама, то су била четири зидача који су се из Гњилана враћали у Урошевац и случајно се затекли на друму. 12. септембра 1943. извршен је масовни покољ Срба у Урошевцу. Без икаквог разлога и без претходног упозорења, албанске власти на челу са среским начелником Муртезом, организовале су убиство великог броја Срба на улицама и по кућама Урошевца... Убијени су: Деспот Богдановић, банкарски чиновник, Аца Богдановић, његов отац, Данило Комад, земљорадник, Перо Комад, земљорадник, син Данилов, Марко Дамјановић, жандармеријски наредник, Војо и Вуко Дамјановић, синови Маркови, Биберић Марко, земљорадник, Поповић Благоје, земљорадник, Савовић Саво, железнички службеник, Савовић Перо, судски приправник, Савов син, Муришић Манојло, земљорадник [убијени после свирепог мучења у селу Камена Глава]. На улицама Урошевца у сумрак 12. 9. 1943. убијени су Илија Синадиновић, бравар, Љубомир Ламић, берберин, Милан Вакић, земљорадник, Марко Дунђер, земљорадник, Чеда Гигић, обућар, Митар Перуновић, земљорадник и његов брат, као и Јован Денда, земљорадник... У селу Бибе одведена је, силована и задржана Даница, кћи Милана Миленића, стара 16 година. Њу су одвели Арнаути из села Камена Глава... Радован Сушић, земљорадник из Муовца, удаљеног 2,5 км од Урошевца убијен је крајем септембра 1943. из пушке заједно са својим сином. 7. децембра 1943. убијен је Милош Милојевић, земљорадник из Бибем стар 41. годину пред својом кућом. [брат сведока Гаврила Милојевића]... Уцене српског становништва отпочеле су одмах после капитулације југословенских трупа, учестале су нарочито од 1942. године. Ове уцене вршене су највише у вези са отмицом деце. Арнаути су обично тражили децу која су чувала стоку и одводили је, после тога пристајали да децу пусте њиховим родитељима, само под једним условом, да се претходно плати свота коју траже.“

Записник од 27. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; ТЕПАВЧЕВИЋ МИЛОВАН, земљорадник из села Породимља, изјављује следеће:⁸

„Породимље је удаљено од Штимља 5 км, а од Урошевца 7 км, оно има 22 дома. Цело село настањено је српским становништвом; 13. 4. 1941. извршен је напад Арнаута из села Рашинаца на Породимље. Срби су били принуђени да напусте куће, које су потом опљачкане. Иста ситуација поновила се и у селу Петровићи. Породимље и Петровићи су порушени, све зграде сравњене су са земљом, воћке сасечене, а бунари затрпани; сва места где су се раније налазиле куће преорана су. Један део становништва Породимља отишао је преко границе на територију окупирану од бугарских трупа и то онај који је пореклом са те територије; сви остали отишли су за Урошевац, без ичега са собом. Становништво села Петровићи отишло је за Приштину, после доласка италијанских трупа један део овог становништва прешао је у Штимље. У јесен 1941. убијено је на улазу у варошицу Штимље и то на путу за Урошевац 6 особа српске народности; сви су били Срби староседеоци из Штимља... У току 1942. и 1943. убијено је више становника општине штимске; број жртава износи око 30... Јуна 1943. у Старом Селу погинуо је Милутин Вишњић, земљорадник, из пушке. Маринко Бојат, земљорадник, погинуо је на путу из Урошевца за Старо Село децембра 1943. од револверског метка. Истог месеца на прагу своје куће погинуо је Милан Бован, земљорадник из Сојева, општина Талиновац... Уочи Ускрса 1943. године одведена је Даница Милетић, кћи Милана Милетића из села Бибе, њу су одвели Арнаути, браћа Годенци из села Сојева. Сво становништво српске народности из Старог Села исељено је за Србију осим 6 породица, чије су старешине одведене у затвор, у Приштину. Одмах по капитулацији италијанске војске од Арнаута су одведени Ацо Столић, његов син и један његов сусед, сви земљорадници из Годанаца. Леш Аце Столића, пронађен је крај друма, док лешеве друге двојице нису пронађени.“

Записник од 28. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; ЈЕЛАЧИЋ БОГДАН, земљорадник из Мареваца, и ВРТИКАПА ДУШАН, земљорадник из Новог Мираша, сагласно су изјавили следеће:⁹

„Село Маревци удаљено је од Липљана 4 км, а од Урошевца 14 км; има око 50 кућа. Настањено је и српским и арнаутским становништвом; Арнаута је било 39, док су Срби живели у једанаест кућа. Сви Срби били су насељеници делом из Херцеговине, а делом из Црне Горе. Село Нови Мираш удаљено је од Урошевца 10 км, а 17 кућа колико је село имало настањено је српским становништвом. На челу арнаутских трупа

⁸ АЈ, ДК-110-249-552-553.

⁹ АЈ, ДК-110-249-554-557.

приликом напада на општину у Бабушу био је Ђазим Сефединовић. Одмах по упаду у општину уништена је најпре сва општинска архива; ово је урађено да би нестали сви спискови војних обвезника, пописне књиге и сви документи о задуживању арнаутског становништва код разних банака. Слично је рађено и у већини других општина среза неродимског. Кратко време по успостави нових локалних власти отпочели су напади на поједине усамљене српске куће у селима бабушке општине. Друга мера састојала се у формирању сеоских стража, које су мимо власти имале да чувају сеоско становништво уз посебну плату; Одмах је наређено да сви Срби предају оружје; Срби су почели давати беговима четвртину свих прихода, а државним властима десетак. Италијански подофицир, изјавио је да италијанске власти не могу ништа учинити по питању разоружавања арнаутског становништва, које има довољно новца па купује оружје и муницију. Убиства Срба у општини Бабушкој отпочела су с јесени 1941. Најпре је убијен Душан Вокић, земљорадник из села Лугације. Иза њега је убијен неки Сурдић [вероватно Шурдић], железнички скретничар из Рабовца. Обојица су убијени из пушака; Октобра 1941. на путу од Урошевца за Приштину на 4 км од Бабуша једна група Арнаута од 5 људи пресрела је путнике Србе из општине бабушке. Отворена је палба на ненаоружано становништво, које се враћало са пијаце. Овом приликом погинуо је Никола Рунић, из Бабуша и једна жена из Гадимља. Истог дана на сеоском путу између Старог Мираша и Ораховице погинуо је Радован Вукајловић, земљорадник из Новог Мираша; он је убијен од исте групе Арнаута. Одмах после ових догађаја отпочеле су палевине српских пољопривредних производа као и пљачка њихове стоке. Село Маревци расељено је присилно новембра 1941. Најпре су у селу извршене палевине жита, сламе, изведени ноћни напади на поједине куће и препади на становнике села из заседе. Сви Срби, укупно 11 кућа исељени су за Урошевац и Липљан; у овим местима остали су све до одласка у Србију. Одмах после исељења становништва из Мареваца све српске куће у селу порушене су у потпуности; посечене су чак и воћке и затрпани бунари. На местима где су стајале куће грађене од камена, Арнаути су сада сејали кукуруз. Ова мера предузимана је само због тога да би се онемогућило да се може и материјално доказати ко је ту раније живео; Арнаути су говорили да се ово ради да би се у случају доласка неке међународне комисије могло установити да су овде увек биле утрине и њиве, а не куће у којима је неко живео. Имање Богдана Јелачића, које је купио 1936. уредним купопродајним уговором, одузето му је од бившег власника-продавца. Имање је било у селу Маревцима велико 12 хектара. Бивши власник је имање одузео 1942. плаћајући га свега 250 албанских наполеондора. У току зиме 1941/42. наставиле су се пљачке и палевине; отпочело је и уцењивање. Деца су одвођена, отимана па је за њих плаћан откуп од 300 до 500 албанских наполеондора. Сви мушкарци нису се сме-

ли кретати; сви су били у некој врсти кућног затвора. Пољске радове на српским удаљенијим имањима радили су Арнаути из Мареваца и прибирали сав приход од њих. Српске жене почеле су радити имања тек у 1942. години. Убиства Срба у општини Бабушкој продужена су и у току 1942. У Бабушу су Арнаути, међу којима је било и униформисаних жандарма упали у кућу Радована Пауновића. Из куће су одвели Рајка Пауновића, његовог брата и Раду Огњановића, који је из Муаџир Бабуша дошао у Бабуш. Обојицу су одвели до села Сврчине и ту их убили после тешког злостављања. Њихови лешеве који су касније пронађени били су избодени ножевима. Очи су им биле извађене. После убиства, а можда и пре њега, обојица су прободени кроз грудни кош кољем и набијени на ово коље тако да су две половине тела висиле са обе стране коља. Само коље са набоденим лешевима зарили су на дно речице Неродимке, тако да су им главе и горњи део тела били загнувени у воду, док су им само ноге вириле изван водене површине. Још од априла 1941. наоружани арнаутски одреди отпочели су рушити српска гробља; најпре су рушени само поједини споменици на гробовима пуцњима из пушака и ударцима пањева. Касније су гробови сравњивани са земљом и то тако да се више у појединим селима уопште не може познати где је постојало гробље. Ово је рађено највише после иселења појединих села односно појединих српских кућа у мешовитим селима. Одмах после убиства Рајка Пауновића и Раде Огњановића из Бабуша, сви Срби насељеници из Бабуша расељени су. Расељена су и села Црнило, Муаџир Бабуш и Сврчина. Нерасељено је до 1943. остало једино село Нови Миращ. У марту 1942. убијен је из пушке Влајко Ристић, земљорадник из Сврчине, када се вратио после расељавања села да би понео са собом неке предмете свога покућства. Јула 1942. убијени су Серафим Петровић из Бабљака и Гојко Ђерисило из Ораховице; у селу Папаз убијен је неки Димо, насељеник са Шар-планине заједно са својим сином. Свако село добило је посебну стражу, састављену од домаћих Арнаута, који у ствари нису никог ни чували. Сви су били плаћени добро, од 10 до 20 албанских наполеондора месечно. Појединачно по један наполеондор дневно плаћао је свако за пратњу по дану; утврђена награда важила је само за ноћно чување. Фебруара 1943. расељено је село Нови Миращ; сви његови становници отишли су у Урошевац и његову непосредну околину. Срби насељеници из општине Бабушке задржали су се само у засеоку Грболе; српско становништво овог засеока настрадало је крајем фебруара 1943. у току тражења оружја. Четири становника села убијено је после тешких мучења, а двојица су живи запаљени и изгорели у кући. Срби мештани остали су у селима општине бабушке и то у: Бабушу, Рабовцима и Бабљаку. Арнаутске власти и нередовни наоружани одреди и групе и над њима су за све време вршили притисак исте врсте као и над Србима насељеницима; у току сталних прогона из ових села убијени су: Марко Славковић из Рабовца, Серафим

Петровић из Бабљака и неки Станић из Бабуша. Злостављања и уцене врше се над овим становништвом и даље. Милован Вујовић, земљорадник из села Сврчине, који се после расељавања села настанио у Сазлији, општина талиновачка, срез неродимски, убијен је у Приштини децембра 1943. на вратима једне кафане и то по дану; он је у Приштини бора вио тражећи пропусницу за прелаз у Србију. Албанске власти од априла 1941. нису ни за једно убиство, чак и када је извршилац био познат, ника да никог позвале на одговорност. Увек је изјављивано да се извршилац убиства не може пронаћи; породице жртава, чак и када су знале убицу и виделе га, нису смеле пријавити то властима, бојећи се да и оне после тога не буду побијене.“

Записник од 28. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; ЂУК ДУШАН, земљорадник из Сазлије, изјављује следеће:¹⁰

„Село Сазлија удаљена је око 5 км од Урошевца; оно има око 60 кућа. Арнаутско становништво у селу има већину. Срби у селу су сви насељеници, делом са Шар-планине, а делом из Херцеговине. Одмах после капитулације трупа југословенске војске отпочели су прогони српског становништва у Сазлији; арнаутско становништво одмах је дограбило оружје из магацина југословенске војске и од разбијених делова ове војске. Оружје су носила, чак и деца од 10 до 12 година. За време првих дана Срби су живели скривени искључиво по кућама; сами прогони најпре су се састојали из пљачке. Пљачкана је стока, пољопривредне справе и по кућство. Почетком маја 1941. отпочела су хапшења српског становништва. Срби су затварани по школским зградама, општинским зградама и жандармеријским станицама. У просторијама ових зграда вршене су и туче ухапшеника. Туче су вршене свим средствима; највише је злостављање вршено ударцима пушчаних цеви, кундака, мотки и песка у врећицама. Одмах по капитулацији југословенске војске Србима је одузета сва земља, која им је додељена аграрном реформом. Италијанске окупационе трупе које су долазиле у село с времена на време нису интервенисале у корист српског становништва. Одузимање уредно купљене имовине отпочело је у Сазлији после капитулације Италије. Одузимана су имања која су Арнаути претходно нама добровољно продали; Одмах од почетка окупације албанске власти наредиле су да свако село мора имати приватну стражу. Ова стража била је састављена од домаћих Арнаута сељака, које су Срби плаћали месечно по 15 наполеондора сваком појединачно. Ови Арнаути нису ни у ком случају функционисали као стража, већ су били једино средство да се омогући легална пљачка српског становништва. Децембра 1943. године земљорадника Косту Милошевића, родом

¹⁰ АЈ, ДК-110-249-561-563.

из Билеће, претукли су домаћи Арнаути на челу са Јусуфом Речицом, деловођом општине талиновачке. Милошевића су тукли у његовој кући кундацима од пушака и пушчаним цевима. Породица га је однела у болницу у Урошевцу, где је издахнуо од последица батинања. Почетком децембра 1943. Арнаути стражари из села Сазлије саопштили су нам да су од арнаутског становништва суседних села добили наређење да Србе више не смеју чувати; Срби на тај начин имају остати у селу без икакве заштите. После овога мештани су тражили дозволу за исељење у Србију [од општине преко среског начелства у Урошевцу до префектуре у Приштини]. Албанске власти не дају одобрења за исељавање Србима староседеоцима; разлог за одбијање давања ових дозвола састоји се у томе што великопоседници, Албанци, аге и бегови, наводе да би у случају да се иселе и Срби староседеоци, и они отишли са Косова, пошто њих Срби својим радом хране. Од априла 1941. српско становништво у свему је било солидарно са насељеницима; у последње време албанске власти нису дозвољавале да се одржава ма какав додир између Срба староседелаца и Срба насељеника. Српском староседелачком становништву чак се забрањивало да у своје куће прима Србе насељенике.“

Записник од 29. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; ВРТИКАПА ТОМО, земљорадник из Новог Мираша, изјавио је следеће:¹¹

„Село Нови Мираш је чисто српско насељеничко село, са 17 кућа. Само село подигли су његови становници, без учешћа државе. Од Урошевца удаљено је 12 км; источно од њега налази се село Стари Мираш, удаљено 1,5 км, које је настањено искључиво арнаутским становништвом. Одмах након капитулације југословенских трупа група од око 50 Арнаута из Старог Мираша, добро наоружаних, упала је у Нови Мираш. Сва имања која су стечена аграрном реформом одузета су. Имања која су била купљена могла су се у начелу обрађивати и даље, али је излажење из куће било опасно по живот. Од овог упада Арнаута у село, одрасли мушкарци нису напуштали своје куће. Нико од Срба из околних села није није смео да посећује Нови Мираш. Једини који се усудио да сам напусти село и оде до Урошевца, убијен је после тешког мучења пушчаним метком, на повратку својој кући, на друму, око 3 км. од Новог Мираша. После овог убиства, које се одиграло још 1941. нико није смео више напуштати своју кућу. Почетком августа 1942. отета је сва стока, која је била власништво српског становништва. Ова пљачка пријављена је италијанским полицијским властима-карабињерима, без резултата. Сву стоку отели су становници Старог Мираша, Арнаути на челу са Ђеримом и Ђазимом Каменица и Ђазимом Сефединовићем, председником бабушке општине. По-

¹¹ АЈ, ДК-110-249-564-567.

сле два месеца отпочели су поновни доласци Арнаута из Старог Мираша у Нови Мираш, у касну јесен 1941. За председника општине постављен је Албанац из предратне Албаније, који је одмах затражио предају свог оружја. Нови председник општине сазвао је заједно са бившим председником општине све мушкарце из села у једну кућу, где их је затворио уз помоћ албанске жандармерије. Појединци су извођени из зграде у поље и тамо тучени до бесвести. Тако су између осталих тучени Марко Витковић и Јанко Глоговац, земљорадници. Поред њих двојице, у пољу је претучено још четворица српских мештана. Ови мештани су пребијани и у општинској згради у селу Бабушу. Тучени су моткама и врећама песка. Јанку Глоговцу стављано је ужарено угљевље на сув стомак. Ова мучења су вршили општински полицајци: Нуредин Рустемовић, из Бабуша и Мустафа Веселовић из Лугације. Да би шесторица мештана били спасени даљих мучења село Нови Мираш положило је 80 албанских наполеондора. Срби насељеници општине бабушке протерани су их својих села у току 1942; они су отишли за Липљан, Суви До, Урошевац и Старо Грацко. Ова протеривања вршена су да би се поједини делови Косова очистили од српског становништва; српско становништво смело се, по мишљењу албанских власти, концентрисати само на одређеним деловима Косова и Метохије, одакле их је било много лакше упутити за Србију или евентуално уништити. Становништво Новог Мираша било је принуђено да напусти село 15. фебруара 1943. Пре тога морали су платити председнику општине бабушке Ризи Жерка, 150 албанских наполеондора за добијање пропусница са којима би прешли на српско управно подручје. Међутим италијанске војне власти држале су границу са Србијом затвореном, те су Срби морали иселити за Урошевац. Са собом су могли понети само лични пртљаг; сав пољопривредни алат и сва стока били су им одузети. Још у току напуштања Новог Мираша, Арнаути из Старог Мираша поделили су међу собом српска имања и куће, узевши њихове кључеве. У кућу Томе Вртикапе уселио се Арнаутин Балија Рамадановић, земљорадник из Старог Мираша, који је одмах, још док га је Томо гледао, изуо своје ципеле и ставио их на кућни прозор, као знак да је кућа сада његово власништво. У Урошевцу, Срби су били смештени по приватним српским кућама, у периоду од фебруара 1943. до марта 1944, када су прешли на територију српског подручја. Слично исељавању Новог Мираша, вршено је и исељавање српског насељеничког становништва у осталим селима на Косову; ово становништво налазило се стално у збеговима по већим српским местима. Овакви збегови постоје у: Врелу, општина Голешка, срез Грачанички, где има 120 насељеничких породица и сем тога изван број избеглица из других села; Пожарању, срез гњилански, где има 90 насељеничких породица и изван број избеглица; у Урошевцу, срез неродимски, где има 80 до 90 избегличких породица; у Садовини, општина слатинска, срез гњилански, где се налази око 35 насељеничких

породица; Липљану, срез грачанички, где сада има око 150 насељеничких и око 170 домородачких српских породица; Сувом Долу, где има око 130 насељеничких породица и изван број избеглица; у Новим Рујицама, општина липљанска, срез грачанички; у Старом Грацком, општина липљанска, срез грачанички, где има 65 насељеничких породица и изван број избегличких породица; у Косову-Пољу, општина обилићка, срез грачанички, где има око 100 насељеничких и избегличких породица и Лопињи, општина голешка, срез грачанички, где има око 20 избегличких и домородачких породица.“

Записник од 29. марта 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; СКУЛИЋ РАДЕ, земљорадник из Појатишта и ЈЕЛАЧИЋ СЛАВКО, земљорадник из Појатишта, сагласно су изјавили следеће:¹²

„Село Појатиште удаљено је од Урошевца 5 км, имало је око 70 домова, од којих је 50 било настањено српским становништвом. Талиновачку општину сачињавала су села: Сазлија, Појатиште, Папаз, Биба, Старо Село, Сојево, Стари и Нови Талиновац. Од неколико хиљада Срба у овој општини, у марту 1944. остало је свега 50 српских породица. Све остало српско становништво отишло је делом за Србију, а делом за варош Урошевац, који се сматрао нешто безбеднијим од села у урошевачком срезу. Изван број Срба из ове општине, налазио се у затворима у Урошевцу и Приштини. Одмах по капитулацији талиновачку општину преузели су Арнаути. Одмах су отпочели прогони разне врсте, који су се у почетку исказивали у пребијању Срба, најчешће од стране албанске жандармерије. У јесен 1941. отпочеле су и пљачке и убиства. Уцене и паљевине отпочеле су у току зиме 1941/42. Први је од Срба у Појатишту убијен Коста Скулић, земљорадник, брат Радета Скулића. Убијен је од Арнаута [група од 20 људи]. Приликом убиства одведена је сва стока. Испред општинске зграде у Појатишту, стрељано је три лица српске националности [ухваћених на путу за Урошевац] 30. јануара 1943. Тада су стрељана два кројача, чија су имена Марко и Вецко. Сва убиства вршена су у току претреса у циљу проналажења оружја. У исто време претреси су вршени и по селима општине бабушке, у Грболу, Мирашу и Бабушу. У току спровођења ових претреса врло тешко је пострадао српско становништво села Грболе; у овом селу убијено је 6 особа, од којих су две живе бачене у ватру и изгореле. Код ових особа није уопште пронађено оружје. Четворица од њих заклани су у шуми у близини села после претходног тешког мучења. Један од ове четворице, Душан Ђајић, земљорадник убијен је на тај начин што му је једна нога свезана за једну пречагу мердевина, док му је друга нога тегљена на ниже, све док ова друга није

¹² АЈ, ДК-110-249-568-571.

ишчупана из бедара, након чега је издахнуо. Његово мучење била је принуђена да гледа његова жена Мара. Том приликом у селу Грболе убијени су и Новица Ђајић, брат Душанов и Неђо Видачић. Новица Ђајић је убијен без претходног мучења. Неђо Видачић мучен је на свиреп начин. Албански жандарми и наоружани цивили изболи су његово тело ножевима и онда исекли на комаде; његов леш се тешко идентификовао. Мучење је вршио Шабија Зарић, бивши робијаш из села Раковице, општина Бабуш, срез неродимски. Земљорадник Јагош Милић, из Грбола, убијен је из пушке. Живи су спаљени Раде Бојат и Тодор Милић. Спасоје Лечић, земљорадник убијен је јуна 1943. из заседе пушчаним мецима. Након овог убиства спроведено је велико хапшење Срба у Појатишту; ухапшено је око 40 мушкараца, који су сви одведени у Урошевац, међу којима је био Славко Јелачић. У урошевачком затвору Јелачић је био тучен од стране 7 албанских полицијских стражара, који су га претходно свезали. Био сам тучен моткама, дебелим 4 цм у пречнику и џаковима песка. Сви ухапшени су били тучени. После батинања које је трајало 15 дана сви су пуштени кућама. Породица Милана Јелачића ухапшена је 20. фебруара 1944. зато што је његов син Славко Јелачић добио пропусницу за прелаз на територију српског управног подручја. Уцене Срба у Појатишту вршене су стално. Своје уцена крећу се од 50 до 200 албанских наполеондора. Курс овог албанског новца износи око 1.000 српских динара. За све време окупације, од априла 1941. Срби нису могли радити своја имања. Срби из Појатишта који су имали имања додељена аграрном реформом лишени су ових имања у току 1942. Исто тако одузета су имања која су била удаљена од наших кућа. За све време окупације Срби мушкарци нису смели излазити из кућа у којима су становали. Сви су зазидали прозоре каменом или циглама, бојећи су ноћних напада, који су били врло чести. Имања у близини кућа обрађивале су жене и деца. За сваки излазак мушкараца из својих кућа сви су морали имати чуваре Арнауте из истих села. Свако село у коме је било Срба, имало је по неколико чувара; Појатиште је имало неколико чувара, четворицу од њих који су били стални, село је плаћало по 20 до 30 наполеондора месечно сваког. Сваки појединац, Србин, који је желео да га један од чувара одведе до најближе вароши или у поље на имање мора накнадно да овог чувара плати. Један дан оваквог чувања појединца плаћао се обично по један албански наполеондор. Сем утврђене плате у новцу, село је дужно да храни чуваре; уједно село, мора да обавља све пољске послове својих чувара. У Појатишту је остало још 15 српских кућа, српских насељеника са Шар-планине. Они су тражили од бугарских власти да их приме на територију анектирану од стране бугарске владе, пошто су села, из којих су они дошли на Косово и Појатиште, налазе на територији анектираној од стране бугарске владе. Бугарске власти су одбиле ову молбу. Почетком 1943. кмет села Појатишта Албанац, изјавио је Србима из Појати-

шта да је за њихову заштиту потребно да му се исплати 100 албанских наполеондора. Овај новац имао је да служи као цена за купљену личну безбедност српског становништва у селу. Овај новац је дат албанском кмету. И поред тога децембра 1943. Арнаути из села на челу са кметом изјавили су нам да нас више не могу чувати, јер би иначе и сами били побијени. У случају да останемо у селу без чувара, ови Арнаути изјавили су нам, бићемо сви одведени и по својој прилици убијени. Имајући у виду догађаје које су одиграли два месеца раније у Урошевцу, Срби из Појатишта затражили су од албанских власти исељење на српско подручје, исељење које је, како на „пасошима“ пише, „добровољно“. У ствари исељење се врши насилним путем, јер одузимање чувара на Косову, за Србе представља сигурну смрт. Живот није безбедан ни најмање ни са плаћеним чуварима Албанцима, живот без чувара уопште није могућ. Албанске власти су посебно прогониле оне појединце који изјављују да неће да се селе са својих имања, или који наговарају српско становништво да остане код својих домова. Из овог разлога убијен је Милош Милојевић, земљорадник из села Бибе, који је становништву овог села говорио да треба да и даље остану на Косову. Због тога је убијен и Јово Пецељ, земљорадник из Танкосића, општина слатинска, срез гњилански. Сва земља, коју су Срби купили пре рата, одузета им је априла 1941. Сви Срби којима је на овај начин одузета земља имали су уредне купопродајне уговоре, који су судски били оверени. Са имања које је Србима остављено, плаћали су четвртину свог прихода његовим ранијим власницима – обично бившим албанским агама и беговима. Сем ове четвртине, држави је плаћан десетак – десети део прихода. На овом подручју од априла 1941. није било никаквих српских оружаних одреда; једини оружани одреди били су редовне и нередовне албанске групе и италијанска и немачка војска.“

Записник од 31. марта 1944, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају; МАНДИЋ МИЛАН, земљорадник из Влашке Баре и ВУЈОВИЋ ТОДОР, земљорадник из Прелеза, сагласно су изјавили следеће:¹³

„Село Влашка бара удаљено је од Урошевца 2,5 км; имало је 56 кућа и било настањено и Србима и Албанцима. Село Прелез удаљено је од Урошевца 4 км; имало је 210 кућа, од којих су око 20 биле настањене српским становништвом. У општину косињску спадају још села: Мужовци, Косињ, Трн, Шљивово, Кошари; Срби су били већина у Косињу и у Трну. Оба ова последња села била су настањена српским староседелачким становништвом. У општини косињској после капитулације југословенске војске најпре је отпочела пљачка оружја и организација албанске жандармерије. Одмах после тога вршени су претреси по приватним српским ку-

¹³ АЈ, ДК-110-249-572-574.

ћама у циљу тражења оружја и државних војничких ствари. Сама тражња оружја вршена је због тога да би српско становништво остало без икакве могућности личне одбране. Ако би се при нападима у току ноћи покушала одбрана ватреним оружјем сутрадан би албанска полиција извршила претрес, одузела оружје и ухапсила па претукла власника овог оружја. Прво убиство у косињској општини извршено је 18. новембра 1941. У селу Влашка Бара убијен је Јован Копривица, земљорадник на својој њиви, из заседе. У селу Муховци извршен је 21. новембра 1941. ноћни напад на кућу Бојане Поповић, домаћице; том приликом убијена је њена кћи, девојчица стара 10 година. За све време као и у току целе 1942. напади на поједине куће настањене Србима у свим селима косињске општине вршени су без икаквог прекида; сви напади били су и због пљачке стоке. У току 1942. отпочеле су и паљевине појединих зграда; прво су запаљене куће Спире Слеччевића, његовог брата Максима Слеччевића и Обрена Шешлије, земљорадника из Влашке Баре. Све нападе, убиства и паљевине вршили су Арнаути из суседних села. У току 1942. убиства у косињској општини су настављена. У селу Влашка Бара убијен је Тодор Станковић у својој кући из пушке; после је убијен Митар Поповић, земљорадник из истог села. У Шљивову је убијен Апостол Живковић, земљорадник, такође из пушке. У Косињу су убијена тројица земљорадника староседеоца. Такође је убијен и Диме Стошић, који је у забрану, где је пошао у сечу дрва, ухаћен и одведен, па уцењен са 100 албанских наполеондора; и поред тога што је његова породица положила тражену своту Стошић је убијен а сва његова стока опљачкана. У истом селу приликом копања кукуруза убијен је и неки Витомир, земљорадник. У току 1943. у селу Муховци убијени су Радован Сушић и његов син, пушчаним мецима. У селу Прелезу убијен је Јован Бенда, из пушке. У Урошевцу је пребијен у затвору Трајко Крстић, бивши председник косињске општине. Италијанске трупе окупирале су овај предео Косова крајем јуна 1941. Однос између италијанских трупа и италијанских војних власти с једне стране и српског становништва с друге стране био је на почетку прилично срдчан; касније су италијанске трупе и италијанске власти потпуно мирно и хладнокрвно посматрале све прогоне и убијања српског становништва у овим крајевима. По свој прилици за овакав став италијанске трупе и италијанске војне власти добијали су и изрична наређења од своје владе. Сва убиства која су се одиграла Срби су одмах пријављивали италијанским властима, као и италијанској жандармерији (карабињерским станицама). Италијанске власти вршиле су увек прилично ревносно увиђај, али се све завршавало на увиђају. Никад није вођена истрага и ни за једно убиство није пронађен кривац, чак ни онда када су породице убијених тачно виделе и саопштиле своје опажање италијанским властима. За све време боравка италијанских трупа на Косову све војне власти налазиле су се у њиховим рукама; италијански жандарми-карабињери вршили су у начелу заједно са албанским жандармима сву извршну

власт, само је вршење извршне власти у ствари за све време било у рукама наоружаног албанског цивилног становништва. Албанска жандармерија у заједници са наоружаним албанским цивилним становништвом радила је мимо Италијана, по њиховој вољи или против њихове воље, све што је хтела. Сва имања која је српско становништво добило аграрном реформом одузета су одмах; у исто време одузета су и сва имања која су Срби од рата 1918. уредно купили од арнаутских власника. Милану Мандићу Арнаути су одузели 5 хектара земље коју је купио 1934. од Ајата Шашковића, који му је земљу одузео без икакве одштете. Протеривања српског становништва са села косињске општине, отпочело је још 1941. Прво су расељена села Топличани и Лапово, срез суворечки, априла 1941. После тога расељено је српско становништво из срезова ораховачког и шарпланинског. Становништво из ових срезова највише је бежало за Србију. У косињској општини прво је расељен заселак Шљивово. Српске насељеничке куће, саграђене пре годину дана, срушене су. Сву грађу су опљачкали Арнаути из околине, а сва места где су се зграде налазиле су порали и засејали. После засеока Шљивово, расељено је село Влашка Бара крајем марта 1942; у исто време расељени су Срби и из Старог Шљивова и Кошара. И ова села су порушена. У косињској општини Срби су остали да живе само још у селима Косињ и Трн; сви тамошњи Срби су староседеоци. Сви Срби који су расељени са села отишли су за Урошевац, где су смештени по приватним кућама и шталама.“

Грачанички срез

Рађено 26. јуна 1941. у канцеларији Среске испоставе у Блацу, РАДОЈКОВИЋ СВЕТИСЛАВ, избеглица из Русиновца изјави:¹⁴

„Од превеликог терора, пљачки и др. недела Арнаута морао сам се иселити са своје земље куповне са 10 чланова породице и пребећи овамо у Србију, дана 5. маја 1941. Изузев породицу друго нисам могао нити ми је дозвољено да иселим. На исељење сам натеран и пуцањем пушака јер су у више махова покушавали и убиство. Од нападача уколико их познајем био је: Заја Зогић из Коморана, а било их је још доста само остале не познајем... У непосредној нашој околини знам да су убијени: Вуковић Душан, насељеник из Вуковца, Трифун Ђура, из Коморана Ср. грачаничког.“

Рађено дана 26. јуна 1941. године у канцеларији Управе општине Алексиначке, ГЛИГОРИЈЕВИЋ ГЛИГОРИЈЕ, званичник поште Приштине, Саслушање:¹⁵

¹⁴ АЈ, ДК-110-249-608.

¹⁵ АЈ, ДК-110-249-609.

„Дошао сам у Алексинац из Приштине. По наређењу арнаутске власти наређено ми је да одмах напустим Приштину као чиновник. Злостављан нисам био. Дом сам напустио јер ми је управник поште казао да идем у Ниш да би средио питање службе. Дом сам напустио услед наређења арнаутске власти и управника поште Црногорца Крсте Бошковића који је био члан Арнаутског комитета. Знам да су арнаутске власти злостављали наше Србе као и добровољце тучом и пљачком. Убиства су вршена од стране Арнаутског комитета.“

Рађено у Поглаварству у Јагодини на дан 28. јуна 1941. године, Саслушање ЦАТИЋ ЛУКЕ:¹⁶

„Дошао сам из Приштине, пошто ми је престала служба у Бановинској болници у Приштини, није ме нико прогонио, већ сам напустио Приштину. Нисам злостављан. Од стране мештана у Куманову, где сам био до 28. маја, било је доста нечовечности. Од арнаутских власти нисам смео ни ја ни моја жена да изађемо на улицу јер су чим ухвате на улици терали на принудни рад. На Косову, у Прилужју, 14. јуна заклано је 8 Срба, од стране Арнаута, који су од стране немачких власти лишени слободе. Знам да је у Метохији убијено стотине и стотине Срба од стране Арнаута, без икаквих разлога, само зато што су Срби. Жене и деца су протерани, куће запаљене а мушкарци поубијани. Приликом исељавања из Куманова где сам био до 28. маја када сам прешао у Приштину бугарске власти нису ми дозволиле да изнесем своје покретне ствари. Дали су ми само ствари у тежини 30 килограма. Староседеоци који су се осећали Србима и сви Срби према наређењу команданта места и окружног начелника у Куманову, имали су да се у року од 48 часова иселе из Куманова. Био сам присутан када је општина у Куманову одузела апотеку Илији Вукотићу, апотекару у Куманову, која постоји од 1908. године и наредили да се са породицом исели за три дана.“

Рађено у Поглаварству у Јагодини на дан 28. јуна 1941. године, Саслушање ДРАШКОВИЋ РАДОВАН:¹⁷

„Напустио је дом по наређењу арнаутских власти, Иљаза Агушевића, бив. народног посланика родом из Приштине, који је наредио да се сви Срби морају иселити и то одмах. Многи Срби су били поубијани где год су били затечени, по сокацима, на јендецима, пољу итд. Код канцеларије Иљаза Агушевића, народ. посланика а сада среског начелника у Приштини, нађен је један Србин, не знам му име, знам да је кафеџија у општини Девет Југовића у Лапљем селу, једног Косовца пребили су тако да је после кратког времена умро. У селу Бивољак убијена је једна цела породица од неколико чланова, пошто су најпре уцењивани. Код споме-

¹⁶ АЈ, ДК-110-249-610.

¹⁷ АЈ, ДК-110-249-611.

ника на Косову убили су двојицу Срба: Васиља Томашевића и Милана Караџића. Ова недела су извршили Арнаути, и то на најгрознији начин. Пљачка је била општа и најдрскија.“

Рађено у Поглаварству у Јагодини на дан 28. јуна 1941. године, **ДАРИНКА ПЕИРОСОВ**, Саслушање:¹⁸

„Дошла сам из Приштине, јер ми је претила опасност од Арнаута који су по ноћи упадали у станове Срба и злостављали и пљачкали. Знам да су Арнаути у самој Приштини заклали неколико српских жандарма, затим из околних села долазиле су жене са закланом децом у наручју да се жале немачким властима. Имена тих жена не знам а такође не знам ни ко је убијао ту децу, само знам да су то Арнаути. Арнаути су разносили имовину Срба, нарочито у становима српских официра, упадали су у станове ноћу и злостављали, пљачкали и односили све што им се буде допало. Чула сам да су у околним селима вршили насиља над женама. Све ово приморало ме је да напустим свој дом.“

Рађено 30. јуна 1941. године у Прокупљу, Записник о саслушању **ЗИРОЈЕВИЋ ЂОКЕ**, на изјави:¹⁹

„Ја сам још 1923. насељен у варош Приштину где сам купио земљу и исту обрађивао све до капитулације. Услед сталних претњи Арнаута био сам приморан да са својом породицом напустим Приштину. Цела моја имовина остала је у Приштини и вероватно је разграбљена од стране Арнаута. У времену док сам ја тамо био убијен је од стране Арнаута неки Игњат Н. из Приштине, а рађен је Перо Н. пушкар, државни мајстор, са службом у Приштини.“

Рађено 30. јуна 1941. године у канцеларији Начелства среза косаничког у Куршумлији, Саслушање избеглице, **КУЗМАНОВИЋ СЕКУЛА**:²⁰

„Ја сам дошао 12. априла 1941 са својом породицом из села Трудне, општине Девет Југовића, срез Грачанички, где сам био насељеник и тамо сам живео 20 година. Од државе сам добио 15 хектара земље, а имам на женино име 8 хектара у селу Доњем Љупчу, срез Лапски. Ја сам морао напустити моје место становања по наређењу Шабана Моновића, Идриза Бајрамовића, Рифата Асамовића и Абдуле Ајдиновића, који су наоружани пушкама 11. априла дошли у моју кућу и наредили ми да напустим кућу иначе ћу бити убијен и ја сам сутрадан напустио кућу поневши собом 300 кг пшенице, џак соли, канту масти и канту гаса као и стоку коју сам дотерао. У кући је остао мој отац Михаило кога су после неколико дана

¹⁸ АЈ, ДК-110-249-612.

¹⁹ АЈ, ДК-110-249-613.

²⁰ АЈ, ДК-110-249-614.

убили. Поред горе наведених четверо у убиству је учествовао и Шериф Бећировић. Моја је кућа демолирана, као и салаши а шта је било са мојим и жениним имањем не знам. Напомињем да су ми оца убили у кући, и на 1 км однели и бацили у бунар а нашла га је моја мајка са италијанском комисијом, када је извађен и сахрањен. За време мога боравка у селу пљачкали цело село а убијен је Митар Живановић, из села Бешиће од непознатог лица. Остала моја имовина коју нисам понео уништена је.“

Рађено 1. јула 1941. године у канцеларији Начелства среза косачког у Куршумлији, Саслушање избеглице, **ОРБОВИЋ ЈЕВРЕМ**, насељен у селу Помазатину, општина Обилић:²¹

„Свој дом сам са породицом напустио по наређењу једне наоружане чете Арнаута. Ови наоружани Арнаути нападали су моју кућу ноћу и саопштили нам да се иселимо, што ако не учинимо, бићемо убијени. Покретну имовину оставили смо у нашој кући, а шта је са њоме даље било непознато ми је. Услед овога ја сам са породицом остао без средстава за живот.“

Рађено 1. јула 1941. године у канцеларији Начелства среза косачког у Куршумлији, Саслушање избеглице, **КУЗМАНОВИЋ РАДОСАВ**, насељен у селу Лебану, општина Девет Југовића:²²

„Свој дом сам напустио и овамо дошао по наредби једне наоружане чете Арнаута из села Пруговца и Враниног Дола, општина Девет Југовића, среза грачачког из села Бариљева општине Бабиномошке, среза Вучитрског. У овој чети су били Идриз Бајрамовић, Рифат Асановић, Муарем Асановић, Шериф Бећировић, Реџеп Бајрамовић, сви из Пруговца. Овако наоружани Арнаути дошли су у наше село и стали да пуцају на српски живаљ наређујући да се у року од 3 дана иселимо иначе ће све побити. Мој отац Михаило Кузмановић остао је да чува нашу кућу а ми смо се иселили, али су Арнаути преко ноћи обили нашу кућу, из куће га извели и убили и бацили у бунар Новице Табаковића насељеника из истог села. Поред мога оца убијени су: Митар Живановић, насељеник у истом селу, Васил Томашевић из села Лазарева исте општине, Милан Караџић из Лазарева и Раде Мирковић из села Милошева. Именовани су убијени зато што нису напустили своју имовину. На напред означени начин Арнаути су цео наш живаљ отерали са имања а сву њихову покретну имовину опљачкали.“

Рађено 4. јула 1941. године у канцеларији Управе општине Туларске у Тулару, **РИСТА МИЋУНОВИЋ**, уд. Радосава Мићуновића:²³

²¹ АЈ, ДК-110-249-615.

²² АЈ, ДК-110-249-616.

²³ АЈ, ДК-110-249-625.

„Моје имање и моју кућу морала сам напустити због терора који су чинили Арнаути на српски живаљ у томе крају па и на мене и моју фамилију. Моје ствари и сву покретност мени су опљачкали Арнаути и мени саопштили да ћу бити убијена ако одмах не иселим куд знам. Арнаути под вођством Јусуфа Јусуфановића из Коморана, опљачкали су ме. Јусуф Јусуфановић убио је мога мужа Радосава Мићуновића. За ово није нико суђен, нити ко води за то истрагу, него још Арнаути кажу да ће све Србе да униште и да неће да их трпе у њиној арнаутској држави.“

Рађено 10. јула 1941. у Влајковцима, Престаде данас Управи СИМИЋ Т. ЉУБИСАВ, упитан о потребном он изјави:²⁴

„Ја сам са својом породицом дошао из села Трудне, општ. Девет Југовића, среза Грачаничког, бановине Вардарске, зато што су ме отерали Арнаути са пушком у руци и да нисам са породицом избегао они би уништили мене и моју породицу. Извршиоци овога дела тачно ми нису познати јер је њих била већа група и на куће су нападали већим делом све ноћу, а Арнаути из Косова удружили су се са Арнаутима из Албаније и иду те народ пљачкају и терају. У моме селу погинуо је од Арнаута Живановић Гмитар, Србин кога су Арнаути убили зверски.“

Рађено 10. јула 1941. године у канцеларији среског начелства у Зајечару, Позват према наређењу Министарства унутрашњих послова, РАСТЕГОРАЦ ДРАГУТИН, па изјави:²⁵

„Долазим из Приштине по наређењу албанских власти, Пошто су нас претходно истерали из канцеларије, запленили инструменте и државни канцеларијски прибор. Посла и хлеба за мене у Приштини није било. Сав наш живаљ био је малтретиран од стране албанских власти. Видео сам око 50 кола истераног нашег становништва без хлеба. Србима је забрањена шетња и слободно кретање. Знам да је било пљачке српских станова официрских у вароши а насељеничких у селима, а да би била иронија већа после су само српске станове претраживали.“

Рађено 10. јула 1941. године у канцеларији среског начелства у Зајечару, Позват према наређењу Министарства унутрашњих послова, МИТРОВИЋ М. КРСТА, Приштина, па изјави:²⁶

„Пошто су арнаутске власти забраниле рад катастарске секције за нови премер у Приштини, те исто и ствари државне све запленили, то из разлога као државни чиновник морао сам напустити Приштину и јавити се одељењу за катастар и државних добара Министарства финансија као избеглица на нову дужност. Све Србе насељенике су протеривали, за-

²⁴ АЈ, ДК-110-249-626.

²⁵ АЈ, ДК-110-249-627.

²⁶ АЈ, ДК-110-249-629.

државали им имовину. Сви станови у којима није било сопственика Срба опљачкани су.“

Рађено 14. јула 1941. године, у канцеларији општине Велико Изворске у Великом Извору, Позват према наређењу Министарства унутрашњих послова, ДРАГУТИН П. САВОВИЋ, па изјави:²⁷

„Ја сам дошао из Приштине у Србију по наређењу бившег југословенског народног посланика Иљаза Агушевића. Арнаути су ме истерали из куће, одузели ми имовину и наредили да се у року од 24 часа чистим, што сам и морао и учинити. Не само што су ми узели непокретно имање, већ су ми узели и покретну имовину у вредности од 24.000 динара и у готовом новцу 4.200 динара. Чим је наша војска одступила, одмах је узео власт у своје руке Иљаз Агушевић и са својим људима Арнаутима одмах је предузео гоњење и злостављање српског живља и насељеника Срба. Сваког кога су ухватили испребијали су на мртво. На дан 8. јуна када смо отишли са италијанским групама у полицију где је био именовани Иљаз као шеф албанске полиције, нашли смо 4 леша и то једног испод степеница за II спрат и три леша у апсанама. Утврђено је од италијанске лекарске комисије и нашег лекара да су моткама испребијани и тако умрли. У апсанама смо нашли још 11 испребијаних моткама. Међу мртвима били су: Митар Павловић из Бесиња, Караџић из Милошева и два из села Лазарева чија имена не знам, а међу живима испребијанима био је: Раде Шевић, председник општине Комаранске и још друга лица из околних села Бресја и Угљара. Из среза неродимског одведене су две девојке и једна жена од стране Арнаута, а тако исто било је злостављања и силовања у срезovima: Ораховачком, Ђаковачком и Призренском. У тим местима где сам напред навео издато је наређење од стране арнаутских власти да ни један Србин не сме остати тамо већ се одмах има селити, куће су већином палили, њиве делили међусобно а што није подељено пустили као сеоска утрина, Стоку су пљачкали и узимали за себе као и сву покретност а код кога су нашли и новац. Сва недела која су извршена у напред поменутом четири среза вршена су по наређењу Иљаза Агушевића из Приштине.“

Епархија рашко-призренска, препис; По наређењу арх. нам. Белановица извештава се да је свештеник ПИМИЋ В. РАДИВОЈЕ, парох, бабино-мошкихиз епархије рашко-призренске напустио своју парохију 10. маја 1941. год. Због напада Арнаута на њега, његову породицу и парохијане. Даје следећу изјаву:²⁸

„Напустио своју парохију 10. маја 1941. због напада Арнаута на њега, његову породицу и парохијане. Арнаути ми нису дали да мирно доче-

²⁷ АЈ, ДК-110-249-630.

²⁸ АЈ, ДК-110-249-634-635.

кам наш највећи празник Ускрс. Пре него су решили да ме нападну, посетили су ме. Прво ме посетио један разбојник Амет Н. из Бабиног Моста. Овај зликовац пре мог доласка учинио је више злочина, али један је био најгрознији. Извео је из српског села Граца 12-годишњег сина Алексе Гвозденовића, и због неког старог нерасчишћеног рачуна, повео дете на губилиште, брдо између два српска села Бабиног Моста и Граца. Ту је наредио своме синовцу да дете убије. Дете је било смртно рањено, 5 сати се у најтежим мукама мучило, нико му није смео прићи и по наређењу овога зликовца сахрањено је после 48 сати од смрти. Овај крволок са друговима није посетио само мене, посећивао је и друге Србе, који су долазили са фронта и од њих тражио оружје. Оружје му је требало да са дружином изврши напад на Србе, а нарочито на Србе насељенике среза вучитрнског. Арнаути су гонили Србе из села Брезнице и почели нападати моје село Бабин Мост. Напад су извршили око 4-5 сати после подне. Са народом сам побегао Немцима, који су били удаљени око 1 км. Немци су ове вечери заштитили село Бабин Мост и Брезницу, отерали стотине Арнаута из Шаље (постојбине озлоглашеног Шерифа Воце). Ове дивље хорде бежу сузбијене уочи Ускрса, али напад извршише на Брезницу на Ускрс изјутра. Тамо убише Андрију Јовановића, Ђорђа Јовановића и друге, почеше палити село, али и овога пута Немци спасише село. Децу насељеника довезоше у Милошево, а Арнауте разјурише. У Милошево је долазио народ скоро из свих села моје парохије. Пуцњи Арнаута били су чести, али се Арнаути нису смели приближити Милошеву због Немаца. Са много парохијана својих настанио сам се у Приштини. Тамо сам провео неколико дана, где је било мање гоњења. Последњих дана у Приштину су почели пристизати протерани насељеници из Метохије и Дренице. Арнаути су поубијали више мојих парохијана. Арнаутска братства Клинаци и Сарачи убили су староседеоце Србе из села Бивољка: неколико Миленковића и Марковића. Грбови ових жртава нису били опојани. У Прилужју сам неометано извршио опела над седморицом поубијаних, а одатле сам поред железничке пруге кренуо на друга опела у Племетину. Ово сам могао учинити пошто је пругом пролазила немачка коњичка патрола. На путу од Прилужја до Племетине у једној стражари чекали су ме арнаутски жандарми. Ту су ме задржали, злостављали, тукли кундацима и наредили да са њима идем њиховом среском начелнику. Из ове ситуације спасила ме је опет немачка патрола. Побегао сам у Приштину. Тамо сам наишао на још веће зло: мој кум Александар Драшковић, код кога сам се био сместио, овога дана био је ухапшен. Морао сам напустити и Приштину и Косово, пошто ми је опасност претила. Много је виђенијих Срба побијано у срезу вучитрнском, а скоро је сваки изударан, премлаћен. Убише много наших војника, убише мог најбољег сарадника Вукала Јовановића, председника општине и банског већника из Бабиног Моста. У срезу почеше паљевине, плачке и убиства. Народ, нарочито насељенички мо-

рао је напуштати домове. Богатијим староседеоцима било је тешко одвојити се од имања. Морали су плаћати Арнауते да их чувају. Једни су Арнаути чували, а други пљачкали. Кад сам почетком јуна дошао у Краљево видео сам своје парохијане истеране, бедне и уплакане. Сузе њихове наћи ће заједно са мојим сузама разумевање код Бога и свемилостиви ће Бог дати да се разведри небо над српским Косовом.“

Рашко-призренска епархија, препис; Извештај о прогонима Срба у срезу вучитрнском (на Косову), 16. април 1942, Јарменовци, Свештеник РАДИВОЈЕ В. ПИМИЋ:²⁹

„Рат ме је затекао као војног свештеника при Евакуационој Војној болници III Армије и остао сам у Скопљу до Великог Петка прошле 1941. а у своју сам парохију стигао на Велику Суботу. Од Урошевца до Бабиног Моста наилазио сам на опустошена села а арнаутске пљачкашке банде ишле су од места до места вршећи насиља и разбојништва над Србима, а нарочито над Србима насељеницима. Док су немачки војници освојили Косово, Арнаути су саботирали рад нашим војним властима а кад су Немци окупирали Косово, Дреницу, Метохију, онда су Арнаути извршили напад на српска села и насеља. Срби су били разоружани, а Арнаути су тада вршили наоружавање свога људства, тако да су из убојног слагалишта у Приштини однели оружје и муницију које су односили у поједина села где су им били смештени читави магацини муниције и оружја. Приметио сам одмах по доласку у своју парохију да се Арнаути спремају на један већи напад на Србе. За време свога службовања на Косову где сам 12 година остао на једној истој парохији нисам мислио да ће Арнаути бити непријатељски нерасположени према мени и мојим парохијанима. Поновни напад извршили су Арнаути на К. [католички] Ускрс. Напад је био на село Брезницу. Тамо су почели палити и протеривати Србе. Немци су поновном интервенцијом спасли село Брезницу од пропасти. Један камион немачких војника отпутовао је у Брезницу и умирио Арнауते, који су пре доласка Немаца убили Ђорђа Јовановића, Андрију Јовановића и њиховог служитеља. Остали народ морао је оставити своје домове и бежати у село Милошево где је била једна немачка понтоњерска чета. У Милошеву на Ускрс побегли су сви моји парохијани, док су Арнаути пустошили по срезу вучитрнском прогонећи, убијајући и пљачкајући нарочито Србе насељенике. Са многим својим парохијанима склонио сам се у Приштину, где су пристизали многи изгнаници из Метохије и Дренице. Положај ових изгнанника био је тежак. Без хране, без одела многи рањени и неодевени седели су или лежали по улицама града Приштине. Арнаути су манифестовали љубав према Немцима како би на тај начин омаловажили и онако уплашени српски живаљ. Псовали су Србе, српског краља, називајући га циганским краљем.“

²⁹ АЈ, ДК-110-249-649-650.

Рађено 30. јула 1941. године у Начелству среза косаничког у Куршумлији, Саслушање избеглице, СТЕПИЋ ДУШАН, изјави:³⁰

„Ја сам дошао из села Враниног Дола, Општине Девет Југовића, где сам се био населио 1922. Свој дом заједно са својом браћом и својим оцем напустио сам из разлога што су се дана 9. априла 1941. у правцу наше куће, где је био сам наш отац, пошто сам ја са браћом био у војсци, упутили према нашој кући 15-20 Арнаута из села Доњег Љупча, и пуцали су на мога оца Миливоја Степића да га убију, али је он испред њих побегао. Они су тада ушли у кућу и опљачкали 1.500 кг жита и разне ствари из куће у укупној вредности 10.000 динара. Између Арнаута који су извршили напред речено насиље по имену познајем неколико њих: Мусу Мујовића из Враниног Дола, Љуша Иљазовића из Доњег Љупча са синовима и браћом. Иста ова група Арнаута као и остали Арнаути из околних села посекали су ми 20 до 30 хектара шуме. Познато ми је да су неки Арнаути из околних села пре неколико дана убили Драгутина Симоновића из Доњег Љупча и да су арнаутски жандарми са станице у Вранином Долу убили Митра Живановића из села Бесиња. Познато ми је да су Арнаути опљачкали и мога стрица Стојана Степића из Враниног Дола. Познато ми је да су у селу Лужанима напред именованоме убијеном Драгутину Симоновићу [најпре] покрали краве и овце, а трећу ноћ дошли су те су му и коње покрали и њега убили.“

Записник састављен 6. августа 1941. године, ДЕСАНКА ЂОКИЋ:³¹

„У Приштини сам живела од 1928, као жена среског начелника, па потом адвоката. Он је сад заробљен. Ја сам чекала док се год могло, јер се говорило да ће Приштина припасти Србији. Па кад није тако било, кренем се у Чачак, с децом, јер у Приштини нисам могла добијати пензију свога мужа. Пошла сам 9. јула 1941. Добили смо нас две породице један вагон бесплатно. Ствари сам већином оставила у својој кући, а само неке сам понела. Нису ме претресали ни саслушавали ни злостављали, а ни моју децу. Слушала сам да су, не Бугари но Арнаути, апсили и тукли и убијали наше људе у Приштини.“

Епархија рашко-призренска, препис; По тражењу црквеног суда жичке епархије бр. 3727/41 год. Прота АПОСТОЛ ПОПОВИЋ, II парох приштински, 9-IX-1941. год. Потписатом је част поднети овај извештај у следећем:³²

„Приштину сам напустио 18/31. маја 1941. Како у вароши тако и на Косову од стране разузданих Арнаута била је велика туча тако, да су се људи испод батина душом растављали, не гледајући на пол, узраст и

³⁰ АЈ, ДК-110-249-636.

³¹ АЈ, ДК-110-249-637.

³² АЈ, ДК-110-249-638.

звање њихово, већ су вршили разна шиканирања, затварања у тесним, влажним и загушљивим затворима. Дању, ноћу мирне грађане извлачили су из својих станова и по разним местима незнано куд одводили. Уопште било је несносно гледати и трпети пљачкање, отимање, злостављања.

Услед свакодневне претње и уцењивања од стране тих зликоваца, био сам принуђен да своје рођено место напустим. Да бих живот спасао, склонио сам се овде да би поремећено здравље, добивено услед страха, опоравио.

Рађено 9. фебруара 1942. у канцеларији Градског одбора за избеглице и пресељенике у Ваљеву; Записник о саслушању, БИРЧАНИН М. ЛУКИЈАН занимање игуман избеглица из Грачанице:³³

„Дошао из Грачанице. Побегло од Арнаута, јер сам био уцењен са 100.000 динара. Арнаути су тукли и злостављали сељаке. Италијани су такође мучили оне сељаке који су били у притвору и који су интернирани.“

Записник састављен код средског суда у Горњем Милановцу дана 12. фебруара 1942. године. РАДОСАВ СРДАНОВИЋ изјави:³⁴

„Априла месеца прошле године ја сам се десио у Призрену где сам живео као пензионисани полицијски чиновник. Арнаути су развалили магацине, покупили жито и пушке и почели убијати Србе и том приликом су убијена следећа лица: Милић Аоповић [вероватно Поповић], жандармеријски наредник у пензији, родом из околине Чачка, Милан Стевановић, насељеник из Раче Крагујевачке, Андрија Фишић из Призрена, два брата Марјановића, студената чијих се имена не сећам, иначе су Црногорци, Манојло Н. лончар чијег се презимена не сећам, из Призрена и још доста других лица чијих се имена не сећам. Иначе од познатих лица која су убијала Србе по Призрену сећам се три брата Омеровића, по занату пинтери, Ибрим Макијт, пиљар, Сулејман Кабаш, рентијер. Како је и мени живот био у опасности, први дан по Ђурђевдану, ја сам натоварио нешто ствари у ауто, узео породицу и кренуо у правцу Урошевца и дошао у Горњи Милановац, а иначе ме уз пут нико није сметао. Остале ствари су ми остале у Призрену, а шта је било са њима није ми познато јер се ја више нисам враћао у Призрен.“

Рађено 17. фебруара 1942. у канцеларији управе општине Кучајинске, ЛАЗА ЦВЕТКОВИЋ, избеглица из села Вршеваца, он каза:³⁵

„У близини мога села у селу Магори Арнаути су убили Спасу Милићевића и отерали му 80 комада оваца и јагњади као и сву крупну стоку из истог села.“

³³ АЈ, ДК-110-249-643.

³⁴ АЈ, ДК-110-249-644.

³⁵ АЈ, ДК-110-249-647.

Записник од 18. априла 1942. године, састављен у Комесаријату за избеглице у Београду, ГРУЈИЋ МИЛЕНА, живела као насељеник у селу Ајвалији, изјављује:³⁶

„Чим је пропала Југославија наши суседи Арнаути показали су се према нама као нељуди и зверови. Отпочео је прогон и убијање Срба насељеника у нашем крају. Тако сам својим очима видела више лешева Срба насељеника покрај путева код Приштине. Арнаути су до зуба наоружани те српске домове пљачкају, млађе жене собом одводе, а угледније људе убијају. Нашу кућу у селу Ајвалији су порушили, тако да се моја фамилија морала склонити у другу кућу, а ја сам пребегла овамо у Београд да затражим помоћ.“

Записник од 6. јуна 1942. године, састављен у Начелству среза Јасеничког у Паланци Смедеревској, ИГЊАТОВИЋ ДРАГОМИР, земљорадник избегао из села Станковца, општина Горња Дреница, изјави:³⁷

„Наше место је било једно од оних места која су била настањена насељеницима-Србима из разних крајева бивше Југославије. У самом нашем месту било је 4 српске куће, док су остале куће биле арнаутске. У целој општини било је око 200 српских насељеничких кућа са око 1000 душа.

Записник од 13. августа 1942. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, РАДОЊИЋ ЛУКА, бивши шеф железничке станице у Приштини, исказао је:³⁸

„Ја сам био са службом на Косову непрекидно од 1929, а од 1939. налазио сам се са службом у Приштини, па су ми тамошње прилике врло добро познате. Слом Југославије затекао ме је као шефа жел. станице у Приштини. Велика насељеничка српска места: Обилић, Косово Поље, Врела, Суви До и Рујице, среза грачаничког као бројно јака организовала су отпор против насртљивости Арнаута и та су се села још до данас сачувала од сваке пљачке и насиља са стране Арнаута. Арнаути су до сада често пута покушавали, да нападну ова села, али до сада то им није успело услед организованог отпора житеља ових села. Наведена села насељена су са Србима из Црне Горе, Херцеговине и Далмације. Остала српска насељеничка села у срезу грачаничком, као и суседним срезовима опљачкана су и попаљена од Арнаута одмах после слома Југославије, а житељство, које није побијено, побегло је. Једни су се склонили у Србију и Црну Гору, а један део, од прилике око 3.000 лица, склонили се у напред наведена насељеничка села, која су се још сачувала, као и у села Срба староседеоца. Срби насељеници у поменутиим селима, као и Срби староседеоци, примили су Србе избеглице из попаљених и уништених села

³⁶ АЈ, ДК-110-249-652.

³⁷ АЈ, ДК-110-249-653.

³⁸ АЈ, ДК-110-249-654-655.

братски и с њима делили све што су имали. Срби-избеглице помагали су својим домаћинима, који су им указали гостопримство у свим пољским и другим пословима. Морали су да раде, нарочито пољске послове, под врло тешким околностима, јер су их наоружани Арнаути сваки час дочекивали и нападали тако, да су погинули многи како староседеоци, тако и избеглице. Међутим овогодишњу жетву нису успели још да изврше, јер им то не дозвољавају добро наоружани Арнаути. Ради тога прети погубељ глади, како избеглицама, тако и њиховим домаћинима, који су им указали гостопримство. На дан 27. јуна 1942. дошао је званично у Приштину председник албанске владе Круја, који је тај дан одржао на тргу у Приштини говор, у којем је међу осталим казао, да су Арнаути за 25 година у Југославији убијани и пљачкани, а сада се указује прилика сваком Арнаутину, да свакоме ко није за Велику Албанију, даде куршум у леђа, јер ноћ решава све проблеме. После овога говора настао је јачи терор Арнаута према Србима. Тако су Арнаути за време од 27. јуна до 30. јула 1942. убили 21 Србина и 3 ранили у срезу грачаничком. Толико их није погинуло од слома Југославије па до 27. јуна 1942. Осим тога арнаутске власти хапсе безразложно многе угледне Србе и држе их у затвору дуже времена без икаквог саслушања или пресуде. Неке ухапшене Србе одводе директно у префектуру и тамо их албански жандарми злостављају тако, да су некоји од задобијених повреда у затвору умрли. Уочи доласка председника албанске владе, 26. јуна 1942, ухапшено је у Приштини 17 угледних Срба, међу њима и ја [Радоњић Лука]. Неки су држани у затвору 20 дана, а ја и још петорица били смо у затвору 35 дана, без да нас је неко саслушао, или што питао. У то време убијен је у селу Крајиште надзорник рудника 'Голеч' са сином, којима не знам имена. Код села Липљана убијен је предузимач Реченовић Илија, а Савић Милан, студент медицине тешко је рањен и отпремљен у болницу у Приштину, те се и сада налази. Надаље су убијени Гуџић Војин и Милан, земљорадници из села Добротина. У непосредној близини вароши Приштине, 29. јула 1942, убијен је у пољу Мрђеновић Александар, ученик седмог разреда гимназије из Приштине. Он је убијен баш када је жњео жито као надничар, да би прехранио себе и своје родитеље. После убиства Арнаути су га још ножем преклали. Његов покоп био је 31. јула 1942. и на покопу су суделовали скоро сви Срби из Приштине тако, да је то упало у очи албанским, као и италијанским војним властима. Та величанствена сахрана била је у ствари протест тамошњих Срба против арнаутских зверстава, те пасивног држања тамошњих власти. После те сахране, па до 6. августа 1942, када сам ја напустио Приштину, није се догодило нити једно убиство Срба. Једино су ухапшена 3 Србина избеглице из села Врела.“

Записник од 6. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају; ЉУМОВИЋ СПАСОЈЕ, избегао из Обилића;

МИЛОСАВЉЕВИЋ ДАВИД, рођен у селу Лесковчић код Обилића, избегао као староседелац; СИМИЋ НОВИЦА, рођен у Матичанима, избегао као староседелац, изјавише:³⁹

„У првим данима и месецима по слому Југославије 1941, Арнаути су оставили Србе на миру и једино су славили своје ослобођење те припојење Албанији. У целој Косову одјекивала је и дању и ноћу пуцњава из пушака. Међутим већ некако од лета 1941. почињу Арнаути терорисати Србе. Најпре су почели пресретати ненадано на путевима поједине Србе и убијати их. Од убијања појединаца прешло се на нападање појединих српских села у циљу застрашивања и пљачке, све у циљу да Срби напусте своје домове и избегну у Србију.

Љумовић Спасоје изјави: „На Косову у село Обилић, среза грачаничког, населио сам се 1920. и један сам од првих насељеника на Косову. Колонизација Косова по нашим државним властима углавном је вршена до 1925, но и после тога долазиле су поједине породице на Косово и ту куповале имања. У селу Обилићу, у којем раније није било Срба староседелца било је 1925. око 80 српских домова. Населили су се углавном Личани а по броју после Личана долазе Црногорци, Бокељи, Сремци и Банаћани. До слома Југославије живели смо у Обилићу као и у осталим селима срез грачаничког мирно и спокојно, јер су Арнаути били мирни и респектовали државну власт. Са српске стране стране опет није Арнаутима чињена никаква неправда, па после слома нису могли ни помислити да ћемо од њихове стране доживети толику неправду и несрећу која нас је задесила. Разлог, да су Арнаути нас Србе на Косову 1941. години углавном оставили поштеђене био је тај, што су свим својим снагама ударили на Метохију и настојали да је потпуно очисте од Срба, у чему су и успели, јер су Срби из Метохије пред надмоћу Арнаута морали побећи што у Црну Гору, што у Србију, а добар део њих који нису могли побећи у Србију и Црну Гору склонио се у српска села на Косову. Кад је Метохија била очишћена Арнаути су се окомили и на Косову, где су извршили велики напад на српско село Помазатин, које су до темеља запалили и уништили, после тога постепено истеривали Србе из других села идући све ближе срезу грачаничком који са својим насељима српским насељима лежи најближе српској граници. У овим масовним прогонима и протеривањима Срба те уништавању српских добара нису правили разлике између насељеника и Срба староседелца. Село Обилић и околна српска села око Обилића дошли су на ред у јулу и августу ове године. У општини грачаничкој знатна су српска села: Лазарево, Црквена Водица, Обилић, Југовићи и Орловићи. Арнаутску руку најпре је осетило село Југовићи. Ово су село Арнаути једне ноћи са свих страна блокирали тако да нико није могао побећи, а сутрадан ујутро упали су у село и покупили све одрасли-

³⁹ АЈ, ДК-110-249-658-660.

је Србе мушкарце и изложили их батинању и најгорим свирепостима. Тако су убили под батинама земљорадника Новака Марковића, колони-сту који се населио из Србије, док је низ других Срба тешко премлаћен и у тешком стању одвежен у Приштинску болницу. После села Југовићи на сличан начин извршили су напад на села Лесковчић и Црквену Водицу па су и ту након што су их покупили по селу на смрт испребијали око 30 Срба, за које сумњам да је који могао остати на животу. Највећим патња-ма знам да су били изложени Столић Миро, Милосављевић Славко, Ми-тровић Радисав, Митровић Глигорије, Антић Радоња и син му Миљурко, Грујић Милан и још многи други, којих се имена не могу сада сетити, сви из села Црквене Водице. Што се тиче села Обилића још у септембру 1942. у време када су од стране Арнаута вршени напади и убиства поје-динаца, убили су Арнаути на путу између Обилића и Приштине и то на-сред друма земљораднике Петра Јовановића, Јанка Огњеновића-Лича-нина, Сима Матића, Јована Максимовића, староседеоце, а 1943. у марту убили су Лазара Илића и сина му Љубу. Сви споменути су из села Оби-лића. Поред наведенога разлога што Арнаути још године 1942. нису про-вели планско и масовно чишћење Косова од Срба, наиме што су још тада били закупљени чишћењем Метохије и Дренице, био је и тај, што још тада нису имали пуну власт у својим рукама. У лето 1943. преузели су потпуно у своје руке сву полицијску власт, а италијанска војска није више интервенисала да се на Косову колико толико одржи мир и јавна безбед-ност. Поред тога већи део италијанске војске отишао је даље с Косова и једини оружани фактор на Косову била је албанска жандармерија регру-тована од домаћих косовских Арнаута. Био је још један разлог који је омогућио да смо у години 1941. и 1942. били поштеђени од масовног про-гона, а тај разлог је у томе што су Арнаути међу собом били расцепкани и завађени, јер плен од опљачканих српских добара нису подједнако по-делили, те су они који су имали мање пљачке мрзили веће пљачкаше, па шта више и међусобно су једни друге пријављивали својим властима и у томе њиховом локалном разрачунавању и заборављали на Србе. Баш у тим размирицама Арнаута гледали смо ми Срби највећу наду да ћемо не-како моћи опстати на Косову, док нам не дођу бољи дани. Међутим воде-ћи албански представници видели су да ове међусобне размирице осује-ћују њихове планове на истребљењу и протеривању Срба са Косова, те су установили по свим општинама тзв. 'мировне судове', који имају да расправљају спорове међу Арнаутима, а одлукама ових судова има да се покори сваки Арнаут без обзира, да ли му је право или не. На овај начин сконцентрисана је сада сва акција албанских власти да се за најкраће време Косово потпуно очисти од Срба и томе циљу одлично служе домаћи Арнаути на Косову. По сећању ћу још навести нека појединачна убиства извршена од стране Арнаута у годинама 1941, 1942, 1943. У Добром Селу, среза грачаничког 1941, Љуба Дотлић, насељеник је убијен метком из

револвера док му је кћи Јелица рањена у главу и једва остала на животу, те се налази у карантину у Равном Гају. Исте године убијени су у Брњичком Потоку земљорадници: Васиљ Томашевић и Милан Караџић из села Лазарева, среза грачаничког. Године 1942., уочи Св. Луке, т.ј. 30. октобра 1942. убијен је у Приштини истакнути наш првак и одлични оператор Др Никола Радојевић и то на свиреп начин. На пет до шест дана пре тога нападнут је из заседе пред својом кућом и задобио је повреде од два револверска метка, те је тешко рањен одвежен у приштинску болницу. Међутим, како рекох, уочи Св. Луке 1942, арнаутски бандити упали су у болницу и ту га искасапили секирама. Године 1943. убијен је из заседе док је радио у пољу, Мирко Самарџић, земљорадник из села Косова-Поља. Од како су у лето 1943. отпочели масовни напади на Србе у циљу да се они или истребе или протерају у Србију, сматрам, да је положај Срба на Косову безизлазан и очајан, те је потребно да српска државна власт предузме све што може да се у најкраћем времену да се косовски Срби пребаце преко границе у Србију. У противном им прети потпуна пропаст и уништење.“

Милосављевић Давид изјави: „У моме селу Матичанима, приликом нашег масовног протеривања Арнаути су претходно на мртво премлатили 27 Срба домаћина из Матичана и да ли је који од њих остао у животу не знам, јер ми је некако успело пребећи. Претпостављам да је већина њих услед тешког мучења и злостављања платила главом. Тако знам да су Арнаути на мртво испребијали из Матичана: Јована Симића, Спасоја Симића, Душана Симића, Трајка Симића, Александра Ристића, Николу Стојановића, браћу Крсту и Младена Васића, Чедомира Лазића, Гаврила Костића, Апостола Јоксимовића, Васу и Николу Станковића, Душана Арсића и Слободана Лазића. Људи су стављени на највеће муке. Обично су свакоме везали ноге конопцима и потом конопац везали за таваницу и онда ударали где год су стигли моткама, па пре но што је појединац отприлике могао подлећи оваком мучењу, скидан је доле и конопци су одвезани.“

Симић Новица изјави: „Многе Србе стављали су Арнаути и на теже муке. Мога оца Јована и стричеве ми Стана и Трајка везали су конопцима за мошнице и тада каменом с једне и с друге стране туцали по мошницама. Баш за време док су њих тројицу овако мучили мени је успело да побегнем, а да ли ми је отац са стричевима остао на животу не знам.“

Љумовић Спасоје, Милосављевић Давид и Симић Новица у следећем сагласно изјављују: „У поступку према Србима не може се уопште поставити разлика код Арнаута. Сви су они подједнако учествовали у прогонима и убијањима Срба, те би се могао наћи једва који Арнаутин да је у вршењу злочина над Србима остао по страни. Колико знамо нарочито су се истакли у прогонима Срба ови Арнаути: Бахтир и Шабан Дубница, овај потоњи је активан службеник албанске жандармерије; Зењел

'Барјактар', који је при свима албанским манифестацијама у Приштини носио албански заставу и као такав назван је од стране Срба барјактаром; Целадин Целадиновић, Бајрам Дединац, Шериф Дуров и Кадрија Кадријевић, сви из села Лесковчића. Надаље Селман Адемов из села Мазгита и Бануша Куртешовић из Обилића. Морамо сва тројица нагласити да су сви споменути учествовали лично у вршењу терора над Србима, пљачки српске имовине те мучењу и злостављању Срба у срезу грачаничком. Међутим главни кривац за сва ова злодела и патње српског народа у косовској области је Албански комитет са седиштем у Приштини, који је главни покретач и организатор свих прогона извршених над Србима и који је ставио у задатак истребљење и ликвидацију Срба на Косову, а арнаутски живаљ приправан је да ове циљеве албанског комитета и оствари.“

Записник од 8. септембра 1943. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ПЕТРОВИЋ МИЛОСАВ, настањен као колониста у селу Орловићу, општине приштинске, одакле је и избегао, изјави:⁴⁰

„Године 1921. населио сам се као колониста на Косову на новоснованој колонији Орловићи, општине Приштинске, на којој сам тада затекао свега две куће, док данас у Орловићу има тридесет српских насељеничких домова. До пропасти Југославије мирно смо живели на целом Косову. Најближа арнаутска места Орловићу била су Приштина и село Мазгит, но са Арнаутима нисмо имали никада било каквих сукоба или трзавица. По слому Југославије први корак Арнаута био је да на нас навале разне терете и да покажу да је опет дошло њихово време, кад Србин треба да им аргатује. Нарочито се у моме крају осилио Зенел „барјактар“ те је наредио да му ми насељеници из Орловића имамо обрађивати земљу. Преко нашег сеоског кмета је поручио да 30 до 40 људи имају тада и тада доћи и обављати све земљорадничке послове на његовој земљи, па како нисмо имали никакве заштите, морали смо испуњавати ову Зенелову самовољу. Од многих људи Зенел је себи узимао пољопривредне справе па чак и кола. Тако је нпр. једног дана пресекао на путу Добривоја Голубовића из Орловића, те му је узео кола а њега хтео заклати, но кад му се овај изјадао да има шесторо ситне деце, оставио га је на животу, али ипак није заборавио да га премлати. Милораду Милатовићу, који му је орао њиву, одузео је плут. Највећи терор провели су Арнаути у 1943, и то у лето, када су убили у Орловићу Михаиловић Александра, а брата му ранили. Отворено су нам рекли да се имамо очистити са Косова, јер да нам неће остати живе главе. Поред наведеног Зенела „барјактара“ главну реч имао је у Орловићу Арнаутин Зумбер из среза лапског, на садашњој

⁴⁰ АЈ, ДК-110-249-661.

српској територији, који је по рату из Србије избегао у село Мазгит, општине Обилићске и ту се докопао најбољих српских имања. У последње се време он стално настанио у Орловићу, изјавивши нам да неће из Орловића пре изаћи, док се сви Срби из њега не иселе. Мени је лично саопштио, да ми оставља рок од десет дана у којем имам напустити Орловић, а то се тицало и свих осталих Срба насељеника у Орловићу. Под оваквим околностима, а имајући већ случај са убиством Михајловића Александра, није нам друго преостало него да се иселимо, те смо са одобрењем и пропусницама италијанских власти напустили Орловић и у једном транспорту косовских избеглица код Прилужја прешли у Србију. У селу Орловићу од свих Срба после нашег одласка остале су само две удовице и један Србин мушкарац, чија је кћи одбегла за једног Арнаутина.“

Записник од 8. септембра 1943. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, БОГИЋЕВИЋ БОРИСАВ, земљорадник, насељен у Добром Селу, општине Обилић, изјави:⁴¹

„Добро Село образовано је као насеље 1924. и до 1941. имало је 32 куће насељеника из свих крајева Југославије. До пред рат живели смо мирно. Одмах по слому Југославије Арнаути су од Срба очистили читаву Дреницу и сва села до Ситнице на Косову па је тако страдало и Добро Село. Једнога дана Арнаути су упали у село и за прво време склонили смо се у рудник Косово на територију општине Обилић. Од својих ствари успео сам једино да поведем собом кола и волове. У руднику Косово остао сам четири месеца као и сви остали насељеници из Доброг Села, а тада смо се распоредили по разним селима на Косову. Ја сам се настанио у селу Орловићу и ту сам остао до преласка у Србију у августу 1943. Године 1941. пре но што су нас Арнаути протерали из Доброг Села упадали су често у село и тукли и терорисали Србе на разне начине и једнога дана убили мога суседа Дотлић Љубана, и кћерку му ранили. Било је то једног дана увече, када је Љубан дошао са рада у руднику и баш је седео за столом и вечерао, када се појавио на прозору један Арнаутин и кроз прозор из револвера опалио на њега неколико метака. Ово наводим само као пример под каквим смо приликама живели на Косову. Но овакви појединачни напади Арнаута ипак нас не би покренули из наших села, да нису лето 1943. уследили масовни напади Арнаута на све Србе, а од стране власти потпомогнута акција оних арнаутских елемената који су од нас тражили да без даљњег напустимо Косово, јер у противном, да ћемо сви бити ликвидирани. Под оваквим притиском није нам друго преостало него да се иселимо. Пре нашег поласка Арнаути су у Орловићу, нахушкани од својих власти, најпре испребијали на мртво име 14 људи, и тек тада пустили нас да напустимо село и пређемо у Србију.“

⁴¹ АЈ, ДК-110-249-662.

Записник од 5. октобра 1943. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, РАКОЧЕВИЋ ПЕТКО, учитељ из Приштине; исказао је:⁴²

„Ја сам службовао као учитељ народних школа у Приштини од 1933. године. После пропасти Југославије, ја сам у споразуму са Министарством просвете у Београду и даље остао као учитељ у Приштини тиме, да вршим своју дужност онолико, колико ми буде могуће, а за мој рад плаћаће ми српска влада. Ја сам то и учинио. Како нисам имао школских просторија, у којима би се могла вршити обука, ишао сам по српским кућама и вршио наставу, уколико су то допуштале прилике. У октобру 1941, дао ми је једну просторију у својој кући сада пок. др Радојевић Никола, лекар из Приштине. У његовој сам кући отворио привремену школу са врло малим бројем ђака, јер нисам смео имати на окупу више ђака, да не би то упало у очи албанским властима. Напомињем, да је наведени др Радојевић Никола убијен 1. новембра 1942, како ми је то писала од куће моја жена. Више пута су долазили у моју кућу италијански карабињери са албанским полицијским стражарима и стављали на мене разна питања сасвим споредног значаја. Рано ујутро, 5. марта 1942, дошли су у мој стан два италијанска карабињера са једним албанским стражаром. Каза-ли су ми, да одмах с њима пођем до њиховог команданта, да ме нешто испита па да ћу се одмах повратити кући. Команда карабињера налази-ла се у згради окружног суда у Приштини. Када сам тамо дошао, био сам одмах притворен без икаквог саслушања. Са мном је тај дан затворено још 28 Срба – већином бивших официра из Приштине. Исти дан су нас потрпали у два камиона и одвезли у место Кукуш крај Скадра где смо преноћили. Сутрадан смо поновно потрпани у два камиона и одвезени у Скадар, где смо преноћили, а следећег дана довезени смо у логор у Прези, који се налази 15 км. далеко од Тиране. У логору у Прези били смо два месеца. Спавали смо под великим пољским шаторима, у које је могло да стане у сваки по 80-100 људи. У шаторима смо имали дрвене кревете, у којима је била слама. Стражу над нама вршили су италијански војници. Испочетка нас је било око 400, а после је дошло још око 50 људи. Сви смо били Срби са територије бивше Југославије, коју је је Италија окупи-рала. Нико нас није тукао, нити злостављао. У овоме логору било је и око 20 жена и девојака из Пећи. Оне су становале у суседном шатору ограђеном жицом. На дан 30. априла 1942, премештено је нас око 300 из Пре-зе, у логор у Пуку, који је удаљен од Скадра око 50 км. Овде смо становали у дрвеним баракама, а спавали смо на дрвеним креветима напуњеним сламом. Првих десет дана управу логора су имали италијански војници и тада је поступак према нам био добар и врло коректан, а храна исто тако добра као у Прези. Око 10. маја 1942. преузели су управу логора у Пу-

⁴² АЈ, ДК-110-249-663-666.

ку албански фашисти, једино што је командант логора био италијански мајор. Од тада је било у овом логору знатно лошије. Храна је била врло лоша и недовољна. Тако смо у овом логору под управом Арнаута трпели велику глад. Осим тога и сам поступак Арнаута према нама био је врло лош. На сваком кораку су нас Арнаути псовали, вређали и изазивали. Тукли нас нису, јер им није дозволио италијански мајор, који је био командант логора. Пакете који су нам стизали од кућа од наших породица, узимали су Арнаути себи и нама их уопште нису уручивали, већ су јело и остале ствари од пакета вадили и продавали интернирцима по ноћи. 11. јуна 1942. овај логор је испражњен. Потрпани смо у камионе и одведени у Драч, где смо утоварени у једну велику лађу и превезени у Бари у Италији. У Барију смо укрцани и одвезени у Палермо на Сицилији. У Палерму смо били смештени у један средњевековни казамат. У овом казамату било је много затворених Италијана. Спавали смо на голом поду од цемента без икаквих покривача. Поступак с нама био је као и са осталим кажњеницима. Храна је била доста слаба. Три дана после нашег доласка већ је једна група интернираних Срба транспортована одавде на острво Устику, који се налази 60 км северно од Сицилије. Ја сам након 18 дана боравка у Палерму такође транспортован на Устику. Острво Устика је сури масив, потпуно го, са нешто мало дрвећа од смокве. Велики је 5 квадратних километара, а има 1200 становника. Овде смо ми интернирани Срби, Хрвати и Словенци били смештени у посебне зидане касарне, тзв. камероне. У овим касарнама смо само ноћивали, а по цео дан смо могли слободно шетати по месту. У логору на острву Устики било нас је око 1200 интернираних Југословена и то око 500 Срба, а остало Словенци и Хрвати. Осим тога било је тамо око 1300 интернираних Италијана. У јулу 1943. логор Устика је расформиран, а интернирци распоређени по разним другим логорима. Ја сам 15. јуна 1943. у групи од 500 Срба, Хрвата и Словенаца транспортован за Палермо. У Палерму смо остали два дана, а затим сам у групи од 100 интернираца отпремљен возом у Падову. 22. јуна 1943. приспели смо у Падову у логор. У Падови је логор био смештен изван града у војним касарнама. У овом логору смо затекли око 3000 интернираних Словенаца и Хрвата, међу којима се је налазио врло мали број Срба и то официра и подофицира. Од Срба, које сам затекао у Падови у логору, сећам се именично само Ушчумлића, потпуковника. Од Хрвата били су тамо све сами сељаци из Горског Котара и Далмације. Од Словенаца било је највише из Љубљане и околине. Именично их нисам познавао. Храна у логору у Падови била је лоша. Добијали смо дневно три пута храну, али у недовољној количини. Поступак према нама био је добар и врло коректан. 10. септембра 1943. дошла је у Падову немачка војска, која је разоружала италијанске страже а нас извела из логора и потрпала у вагоне у две композиције. 14. септембра 1943. пошли смо из Падове. Путовали смо преко Бренера, Линца, Беча и Марибора у Загреб, где смо

стигли 17. септембра 1943, где су Словенци отпремљени у Љубљану. Ми, Срби остали смо у Загребу један дан. За то време могли смо слободно шетати по граду. Хрватски Црвени крст водио је о нама бригу. Око 20 до 30 Срба, већином из Далмације, а нешто и из Босне, остали су иза нас у Загребу тиме, да ће бити отпремљени изравно својим кућама. Ми остали, нас 279, проследили смо даље пут према Земуну. У Земуну смо остали 14 дана. Данас је нас 227 бивших интернираца, који смо дошли из Италије, приспело овамо у Београд.“

Записник од 22. фебруара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ПЕРОВИЋ НИКОЛА, бив. полицијски чиновник, из Приштине, исказао је:⁴³

„Ја сам службовао као полицијски чиновник код Среског начелства у Приштини од 1932. до августа 1937, када сам службу својевољно напустио и отишао у Француску, где сам био запослен као чиновник код једног приватног предузећа. Чим сам стигао у Приштину почеле су ме домаће арнаутске власти шиканирати, и то како мене, тако и моју породицу. У року од месец дана био сам око 20 пута одвођен на месну квестуру ради тобожњег саслушавања. Био сам саслушаван о томе, да ли можда одржававам какве везе са Србијом. Осим тога су ме сваки пут приликом саслушавања на квестури ударали кундаком од пушака. Исто тако обављали су арнаутски полицијски и војни органи често пута претресе моје куће под разним изговорима. Једном су тражили неке официре, који су наводно дошли из Србије и скривали се у мојој кући, други пут оружје и томе слично. Сваки пут су тукли и злостављали моју породицу. Познато ми је, да су Арнаути многе млађе девојке – Српкиње, како у селу, тако и у самој вароши одводили од кућа ради тобожњег саслушања, па су те девојке уопште код себе задржали и родитељи више за њих не знаду. На дан 29. маја 1943. ухапшен сам са још око педесет Срба из Приштине. Сви смо били затворени у Окружном затвору. Узрок нашег хапшења био је тај, што је у то време имао да дође у Приштину вицекраљ Албаније, па смо ми били одређени за таоце. У затвору смо били све до 27. августа 1943. Органи квестуре и чувари затвора тукли су нас и злостављали кроз читаво то време. Половином септембра 1943, једне ноћи око 12 сати упали су у моју кућу девет наоружаних Арнаута – полицајаца и одвели ме у општински затвор. Ту ноћ било је затворено са мном још 105 виђенијих Срба из Приштине. Сутрадан у подне дошли су у затвор командант арнаутског гарнизона Гилани Реџеп, командант жандармерије и шеф квестуре, чија имена не знам. Они су нам саопштили, да су дознали, да српске трупе генерала Недића намеравају прећи из Србије на Косово, па да су нас затворили као таоце. Истодобно су нам нагласили, да ћемо сви бити убијени, ако срп-

⁴³ АЈ, ДК-110-249-667-669.

ске трупе пређу из Србије на Косово. После тога су нам пописали имена имена и пустили нас кућама са наређењем, да се не смемо никуда од кућа удаљивати, јер да се још увек сматрамо таоцима. Овакве су мере предузеле и у свим осталим местима на Косову, у којима има српског живља. Народ се престашио. Некако око половине септембра 1943. дошло је неколико арнаутских војника у село Софалије, општине и среза грачаничког. Народ је баш тај дан у том селу мирно вршио жито. Арнаутски војници ухватили су у овом селу четири Србина – староседеоца, одвели их до једног винограда крај села, где су их изболи ножевима, а затим убили из пушака. Почетком августа 1943, док сам се још налазио у затвору, довели су арнаутски жандарми сељака Кривокапића из неког села са Косова. После саслушања, који су над њим вршили органи арнаутске полиције, нађен је овај Кривокапић заклан у ћелији затвора. Истог дана био је затворен у општински затвор општине Девет Југовића, бивши председник исте општине Марковић Новак са много других Срба из те општине. Сви ови Срби били су у општинском затвору страховито злостављани. Марковић Новак је умро од задобијених озледа, а многи други су после изласка из затвора морали дуже времена одлежати у кревету, а неки се нису до данашњег дана опоравили. У исто време су арнаутски жандарми вршили оваква злостављања и у осталим српским селима на Косову. Пригодом капитулације Италије, Арнаути су нападали Србе под изговором, да Срби раде заједно са Италијанима. У то време пригодом разоружавања италијанске војске, догодио се један инцидент у Урошевцу. Један италијански официр није се део разоружати, па је пуцао и ранио једног арнаутског жандарма. Овај италијански официр случајно је становао у једној српској кући. Ово је био довољан разлог, да су Арнаути напали на све Србе у Урошевцу убили у самом месту око педесет Срба, а у околним селима још око двадесет. Чуо сам, да су из неких кућа и по пет лица убили. Да није спречила немачка војска, Арнаути би тада много већи покољ извршили над Србима на Косову. Противсрпском акцијом на Косову руководи „Косовски комитет“, на чијем челу се налазио Агушевић Илијаз, председник и бивши народни посланик из Приштине, те Ђемаил Бег Сулејман – Паша, рентијер из Приштине. Наведени Агушевић Илијаз био је потпредседник албанске владе у Тирани за време италијанске окупације. Он је чешће пута долазио из Тирани у Приштину, па је том приликом обилазио и остала места на Косову. Сваки пут приликом његовог доласка на Косово, страдали су многи Срби. Неки су били затварани и злостављани, а неки су и животом страдали. Тако је у мају 1943. дошао на Косово поменути Агушевић Илијаз, па је том приликом убијен од Арнаута у селу Лазареву један младић, чије име не знам. Уопште узевши, живот Срба на Косову је врло тежак. Срби не смеју ићи у цркву; не смеју се састајати; на улици смеју излазити само старе жене и стари људи; занатлије и трговци, у колико их још има, морају већ зарана затварати

своје радње и одлазити својим кућама. Једном речју, Срби на Косову стављани су ван закона. Не могавши дуже остати у Приштини, одлучио сам, да са мојом породицом преселим у Србију, па сам то и учинио. Пред два дана стигао сам са породицом овамо у Београд и мислим овде остати, све док се прилике на Косову Пољу не поправе.“

Записник од 22. фебруара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, **МАРКОВИЋ МЛАДЕН**, из Липљана, изјављује следеће:⁴⁴

„Варошица Липљан имала је пре рата око 3.000 становника; становништво је било скоро искључиво српско. Арнаута у варошици било је свега неколико кућа; они су држали само неколико трговачких и занатлијских радњи у граду. Сада, међутим, скоро све радње налазе се у арнаутским рукама, а и бројни однос становништва разних народности променио се у корист Арнаута, услед великог прилива војног и административног арнаутског апарата. У моменту мог доласка у Липљан стање за српско становништво у самом Липљану и у околини било је врло тешко. Маса арнаутског становништва учествовале су у прогонима српског становништва; без милости пљачкана је стока, отимана непокретна имовина, а Срби су убијани на сваком кораку без икаквог претходног ислеђивања и како се коме када свидело. Врло често дешавале су се и паљевине српских кућа и непокретне имовине. Овакво стање траје од јесени 1941. све до данас. За све време италијанске окупације, тј. све до капитулације Италије у септембру 1943, цивилне власти налазиле су се у арнаутским рукама; општина, судови као и сва друга грађанска управа били су у искључивој надлежности Арнаута. Полиција на Косову била је подељена на две врсте: жандармерију, састављену од карабињера чисто италијанске народности, и квестуру, тајну политичку полицију, која је била у рукама Арнаута. Војне власти биле су искључиво италијанске, али је сем редовних трупа италијанске војске била на Косову образована и тзв. „фашистичка милиција“ чији су чланови били регрутовани искључиво од домаћег арнаутског живља. Сви Арнаути, мушког пола, способни за ношење оружја били су чланови милиције; вођство милиције налазило се у Приштини и одатле је дириговало целокупном акцијом арнаутских оружаних формација, акцијом која се искључиво састојала из прогона и убијања обезоружаног српског цивилног становништва. Вођство фашистичке милиције већим делом било је састављено од Арнаута, рођених на југословенској територији, који су, као чланови Косовског комитета, били још пре рата политички емигранти у Албанији, а мањим делом од виђенијих домаћих Арнаута, који се са ове територије пре рата нису удаљавали. Од ових домаћих Арнаута познајем: Миљуша, власника кафане „Скендер-

⁴⁴ АЈ, ДК-110-249-670-674.

бег“ у Приштини, Ђазимбега, поседника из Приштине и Ахмедбега, поседника из Приштине. Хоћу нарочито да истакнем да италијанске власти ничим нису покушале спречити прогоне српског становништва на Косову; напротив, италијанске власти су од почетка толерисале убиства цивилног становништва на Косову и познато ми је да ни један једини пут није извршен ни најобичнији увиђај од стране италијанских војних власти поводом убистава, која су се свакодневно дешавала. Од почетка италијанске окупације Косова па све до њеног краја, италијанске власти ничим нису показале да желе макар и у најмањој мери помоћи српском становништву. Од мог доласка у Липљан крајем 1941. па све до моје интернације у другој половини априла 1942. познато ми је да су се у Липљану и околини десили многи масовни прогони Срба. У самом Липљану убијено је за ова четири месеца око 100 људи, док је у околним местима, овај број можда за наведено време још и премашен. Сећам се да су у Липљану погинули: Илија Рођеновић, предузимач из Грацког, Милан Гуђић, земљорадник, Милан Јовановић, земљорадник, Трајковић, земљорадник из Ливађа, општина Јањевска. Накнадно бих могао ставити на расположење списак бар половине лица која су побијена од стране Арнаута у току првих четири месеци 1942. године. Познато ми је да је у пролеће 1942. убијено 17 сељака, из села Добротина, удаљеног 5 км од Липљана, на излазу из варошице Липљан, када су били на повратку својим кућама. Како ово убиство тако и сва остала вршена су искључиво ватреним оружјем и из заседе. Убиства увек врше Арнаути обучени у народну арнаутску ношњу. Наше становништво не употребљава оружје приликом арнаутских напада, бојећи се да у случају примене оружаног отпора, не буде потпуно истребљено; то је главни разлог што наше становништво на Косову још увек мора мирно да сноси заиста неподношљив за нормалне прилике и нормално схватање перманентан терор, који се без икакве милости спроводи већ две и по године на Косову. Познато ми је да су Срби употребили оружје једино приликом одбране села Суви До, удаљеног 2 км од Липљана, у току пролећа 1942, када је српском становништву пошло за руком да одбије нападаче. Приликом једног каснијег напада одредима фашистичке милиције успело је да разоружају у току пролећа 1942. становнике Сувог Дола и одонда није ми познат ниједан случај употребе оружја од стране нашег становништва за одбрану од арнаутских напада. Арнаутски цивили врше врло често паљевине српских кућа у Липљану, а нарочито у околним селима из разлога натеривања Срба на иселјење из ових места. Ове паљевине, које постају масовне, присиле су велики број српског становништва да напусти своје домове и иде у избеглиштво из својих села у туђа или у варошице на Косову. 17. априла 1942. ја сам ухапшен, пошто сам био оптужен да сам одржавао везе са четничким одредима из Србије. Ухапсили су ме органи тајне политичке полиције и спровели одмах за Приштину. У полицијском затвору у Приштини био

сам мучен и злостављан два дана без прекида; тукли су ме и мучили полицијски арнаутски органи. Био сам тучен штаповима по табанима и то са 200 удараца без прекида. Стављали су ми игле под нокте и то по две на сваки прст, а исто тако скоро стално морао сам држати потпуно вруће јаје испод руку код рамена. Падао сам у несвест приликом ових мучења неколико пута; полицијски органи враћали су ме свести да би после тога продужили са мучењем. Од ових полицијских органа познајем само једнога: неког Зејнела, беспосличара из Приштине. Са мном је ухапшено још четири лица, осумњичених за исти деликт као и ја; то су били: Душан Витковић, интендантски капетан II класе, његов отац Витко Витковић и браћа Петар Витковић и још један, чије ми име није познато, сви земљорадници из Липљана. Сви смо провели у затвору у Приштини шест месеци, па смо на протеку овог времена транспортовани камионима за Тирани. 20. октобра 1942. сви смо изведени пред италијански војни суд у Тирани. Оптужени смо били од стране квестуре, тј. тајне арнаутске политичке полиције. Имали смо и браниоца, италијанског мајора. Суд се према нама држао потпуно коректно. Душан Витковић је осуђен на шест година робије, ја на четири и по, док су остали пуштени после суђења. Казну смо најпре издржавали у Тирани, у војном затвору, који је био чуван од мешовите страже састављене како од Арнаута, тако и од Италијана. Поступак према нама у Тирани био је добар. Желим нарочито да истакнем чињеницу да су Арнаути из Албаније према нама одувек били необично коректни и предусретљиви. Нетрпељивост између Арнаута из Албаније и Арнаута са Косова је врло велика; Арнаути из Албаније говоре за Арнауते са Косова да то уопште нису Арнаути већ цигани, који мисле да је Албанија земља без закона, у којој се може радити шта ко хоће и како хоће. У последње време сукоби између Арнаута са Косова и Арнаута из Албаније све су чешћи и обично се завршавају употребом оружја. У Тирани сам издржавао казну све до јула 1943, када сам упућен у затвор у Бурелу, вароши која се налази у покрајини Мат у северној Албанији у близини Крује. У бурелском затвору налазио се велики број осуђених политичких криваца, мислим око 300. Од њих било је 38 Срба са југословенске територије, док су остали били сви политички кривци из Албаније. Надзор над затвором вршили су како италијански тако и арнаутски органи. Држање власти према затвореницима било је потпуно коректно. Однос затворених Албанаца према Србима био је врло коректан и пријатељски; Албанци су увек делили своју храну са нама. Највећи број од њих био је састављен од присталица Краља Зогуа. По капитулацији Италије у хаосу који је у Албанији настао сви затвореници у Бурелу успели су изаћи из логора. Под заштитом Зогуових присталица, који су најјачи у северној Албанији, сви затвореници пребачени су преко старе албанско-југословенске границе и допраћени до својих кућа. Од Срба у Бурелу, затвореника сада се сећам: Ристе Зукића, кафеџије из Призрена, Живоји-

на Шуклетовића, апотекара из Призрена, Томице Маровића, општинског чиновника из Пећи, Петра Ђуровића и његовог брата из Пећи, Воје Белевића, коњичког капетана. Познато ми је да Томица Маровић и Воја Белевић по своме доласку ухваћени од албанских власти у Призрену и да се сада налазе у призренском затвору. Ја сам се за све време од мог доласка у Липљан крајем новембра па све до поласка у Србију, сакривао од арнаутских власти, које су за мноштво стално трагале. Без икакве пропуснице кренуо сам за Србију 14. децембра и прешао код Милошева, у срезу лапском. У Липљану од априла 1942, тј. од мог хапшења и одвођења за Албанију, па до данас побијено је око 180 мушкараца; убијено је и неколико жена. Убиства се продужавају и даље. Садашње албанске власти систематски и даље гоне наше становништво. Као што сам већ поменуо односи између власти у Албанији не слажу се са овим систематским прогонима нашег становништва на Косову. Као последица тога долази до прогона Албанаца из Албаније, који се са службом налазе на Косову, од стране домаћих Арнаута, а нарочито од стране бивших политичких емиграната, који су још пре рата из Југославије били емигрирали у Албанију. Све српско становништво из села општине Липљан пребегло је у Липљан или у село Суви До, највеће од српских села липљанске општине. Домаћи Арнаути убили су у току својих разрачунавања са Арнаутима из Албаније, секретара префектуре у Приштини, док је сам префект побегао; крајем новембра домаћи Арнаути позатварали су све Арнауте из Албаније, који су се налазили у Приштини. Убијања Срба, настављају се се стално; тако исто туче, малтретирања сваке врсте; пљачке, уцене и паљевине су редовна појава. Првог децембра 1943. издато је наређење од стране арнаутских власти на Косову да се сви Срби који су напустили своје домове из било којег разлога имају у року 15 дана иселити у Србију. Позадина овог наређења састоји се у томе што су масе српског становништва услед паљевина и других прогона биле принуђене напуштати своје домове и склањати се у Липљан и друга већа српска насеља на Косову. Ово наређење, издато у званичној форми од префектуре у Приштини, има се применити на све ове особе, које се сматрају избеглицама. И поред тога што под удар наређења за иселење не потпадају Срби који нису били принуђени напустити своје куће, и ови се селе заједно са Србима, који се морају иселити, из страха да ће сви изгинути од прогона и покоља који се све више појачавају. Сваког дана сада из Липљана полазе транспорти од по 15 до 20 вагона избеглица за Србију. Сву имовину избеглица присвајају домаћи Арнаути, сем неопходног личног пртљага и животних намирница, које избеглице могу понети са собом. Познато ми је да је у Пећи крајем новембра убијен 161 Србин и шест Албанаца из Албаније, од стране „летећег вода“, састављеног од домаћих Арнаута, који сада представља страх и трепет српског становништва на Косову. Овај летећи вод предвођен је од Џафера Деве, рударског инжиње-

ра и бившег активног капетана краљеве гарде Бајазита Бољетинца, који је сада активни потпуковник албанске војске. Овај летећи вод упао је у Пећ, извршио овај покољ па продужио за Ђаковицу где је случај из Пећи имао бити поновљен. У Ђаковици покољ нису дозволили домаћи бегови Црноглавићи. Из Ђаковице овај вод пошао је за Призрен, који по свој прилици иде у сусрет истој судбини као и Пећ. Шта се у Призрену догодило мени није познато, пошто сам у међувремену и ја побегао са Косова.“

Записник од 22. фебруара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, **ЈОВАНОВИЋ ЖИВКА**, избегла из Приштине, изјави:⁴⁵

„Ја сам се пре 11 година удала у Приштину за наредника водника Јосипа Јовановића, који је још у априлу 1941. као активан војник морао пред Арнаутима избећи у Србију, док сам ја и даље остала у Приштини да сачувам наш иметак и то две куће и пет хектара земље. Већ у првим данима слома Југославије домаћи Арнаути почели су прогонити приштинске Србе, ако не у тој мери у самој Приштини, колико по селима у срезу грачаничком. У самој Приштини убијено је у априлу 1941. неколико Срба. Били су то већином војници југословенске војске који су се враћали кућама. Не знам навести који су то људи; јер се од куће нисам смела никуд окренути и била сам окупљена само бригом да сачувам куће и иметак. Знам да су ови Срби убијени јавно у граду и то једни јавно на улици а други у својим кућама. Док је у Приштини била немачка војска Арнаути су се суздржавали од већих прогона и убијања Срба. По одласку Немаца дошли су у Приштину Италијани, па ни тада Арнаути нису у самој Приштини могли дата маха својој самовољи и у пуној мери искалити своју мржњу на Србе, наиме да их убијају и отворено пљачкају. Да би како тако нашкодили Србима измишљали су разне подвале те подметали на пр. Србима у куће оружје а потом Србе денунцирали својим властима. Вршене су тада по кућама преметачине и они Срби код којих је пронађено оружје били су затварани или терани у разне логоре у Албанију. Године 1942. у августу моји суседи Арнаути једноставно су ми одузели кућу и на силу и против моје воље у њу се уселили. Рекли су ми једноставно да је то кућа Арнаутина Бислима, а када сам им се успротивила рекавши им да сам преко мене мртве могу ући у кућу на мртво су ме испребијали и то Арнаутин Реџеп Бислим. Ја сам се пожалила у префектури, па је Реџеп Бислим позван на саслушање и након његовог саслушања цео спор око моје куће уступљен је на расправљање суду односно квестури. Међутим, Реџеп који је полагао право на моју кућу, довео је „сведоке“, међу њима разбојника Мехмеда Ђерима, који су посведо-

⁴⁵ АЈ, ДК-110-249-675-676.

чили да је моје имање, две куће и пет хектара земље власништво деде Реџепа Бислима. На овај начин ја сам остала обесправљена, истерана из своје куће и са свог имања и није ми друго преостало него да напустим Приштину и пређем у Србију где ми живе родитељи.“

Записник од 22. фебруара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ВУЧИЋ ЉУБИЦА, избегла из Приштине, изјави:⁴⁶

„Пре 6. априла 1941. живела сам са својим мужем у Скопљу где смо били обоје запослени као радници у Државном монополу. После бомбардовања Скопља отишли смо ја и мој муж у Приштину, где је муж као солунски добровољац имао пет хектара добровољачке земље. Обзиром на прогоне и страдања Срба од стране Арнаута могу толико рећи, да већих прогона Срба није било у току 1941. и да је у самој Приштини стање било сношљиво све до зиме 1942/3. У новембру 1942. извршили су Арнаути из непознатих разлога препад односно атентат на приштинског лекара-оператора др Николу Радојевића пред његовом кућом и повредили га тако да је био превежен у болницу. После неколико дана кад је већ требао изаћи излечен из болнице упали су у болницу Арнаути-нека непозната лица и секирама му исекли главу. Други случај арнаутског насиља над Србима, колико је мени познато, почињен је над јувелиром Каракушевићем, који је на сличан начин као и др Радојевић убијен ненаданим препадом Арнаута. Није ми познато да ли је у самој Приштини још који Србин убијен од Арнаута. Пошто је у Приштини било много италијанске војске нису Арнаути смели у самоме граду вршити зулуме и убијања Срба, али су се зато освећивали Србима по селима среза грачаничког и по Косову. По селима је много Срба платило главом, а и многа села Арнаути су опустошили палећи куће и пљачкајући стоку српских сељака, нарочито колониста насељених на Косову после 1918. Најтеже прилике у Приштини настале су у другој половини 1943, након повлачења Италијана из Приштине односно након капитулације Италије. У децембру 1943. убијен је у Приштини директор банке Катић. Међутим, главни терор Арнаута над Србима у последње време своди се на то, да, Срби напусте Приштину и цело Косово и српска имовина да дође у руке Арнаутима. Овај терор практично се и у потпуности по свим селима у косовској области и српско становништво у масама напустила своја огњишта тражећи пута и начина да пређе на територију данашње Србије. Код свих Срба на Косову данас постоји уверење да им тамо више нема опстанка и за најкраће време Срба на Косову неће бити. Моме мужу одузели су Арнаути још 1941. његову добровољачку земљу тако да смо живели од наше уштеђевине. Међутим мој муж напустио је Приштину и прешао у Србију те се сместио у Краље-

⁴⁶ АЈ, ДК-110-249-677-678.

ву где је на трагичан начин умро још 1941. Ја сам остала и даље у Приштини издржавајући се од продаје својих ствари и намештаја, а сада сам дошла овамо, јер нисам више могла издржати у Приштини услед сталних претњи. Морам рећи, да су се приштински Турци за разлику од домаћих Арнаута врло добро понели према Србима. Све зло Србима долази од Арнаута и то Арнаута с Косова, док су Албанци из Албаније показали према Србима много више такта и обзира. Најгори од свих Арнаута су они из Дренице и Метохије, који су још 1941. протерали или поубијали Србе настањене у тим крајевима и запосели српске иметке и српске домове. У Дреници и Метохији мало ће се још где наћи српског становништва, а компактних српских насеља уопште више нема. Оно Срба што их се још налази у Пећи или којој другој варошици у Дреници и Метохији платиће својим главама, ако се одмах не иселе у Србију или Црну Гору.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању, ТРИВКО ШЋЕ-ПАНОВИЋ, земљорадника избеглице из села Крушевца, општине Обилић, који на записник даје следећу изјаву:⁴⁷

„У априлу 1941. затекао сам се као земљорадник код своје куће са својом породицом у селу Крушевцу. У наше село тада није дошла никаква војска већ немачка која је чувала около цесте и настанила се у среском месту Приштини. За то време по прилици око два месеца докле се налазила у околини немачка војска није се нарочито ништа догодило осим што су Арнаути наводно по наређењу немачких власти од нас тражили да предамо оружје. Одмах по одласку из околине немачке војске дошла је италијанска војска и остала је код нас до капитулације Италије. За све то време тј. док је италијанска војска била код нас Арнаути су одмах почели да нас убијају, туку, пљачкају, одузимају имовину. Тако су на пр. убили Новака Савићевића и његових 5 рођака из села Кривога. Ко је ова убиства поименично од Арнаута чинио не знам јер их не познајем. Знам да су убили Милуна Бизмаревића и његовог оца из села Кривога, убили су Светозара Васића из Враголије. Из Црквене Водице убили су односно одерали Светозара Марковића Заку, из Крушевца исекли су на комаде Милована Дошљака, убили су из Крушевца Јована Максимовића, из Обилића Јанка Огњеновића, Симу Матића, и некога Петра чије презиме не знам, између Крушевца и Обилића убили су Лазара Илића и његовог сина од 15 година заклали, из Орловића једнога су Србина убили а једнога ранили, како се зову не знам, у Орловићу селу 40 породица растерали су, неке побили, неке ранили, неке куће уништили, бомбе бацали у куће. У Косову Пољу убили су Арнаути Јована Миковића и Андрију Булајића

⁴⁷ АЈ, ДК-110-249-679.

заклали, у Добром Селу око 30 кућа Арнаути су опљачкали и неке побили, имања одузели а остатак Срба растерали. Који су то Арнаути чинили ја их не познајем јер су већином долазили из других села. Такво стање је трајало све до мога боравка у селу Обилићеву када смо ми колонисти по наређењу албанских власти, а који смо се населили почев од 1912. морали напустити албанску територију и прећи у Србију. Ја сам се на тај начин морао иселити са свога имања где сам оставио око 7 хектара земље, а сем тога имао сам кућу од мешаног материјала, шталу, амбар, кош са свим потребним пољопривредним алатом. При мојем одласку у моју кућу се уселио Арнаутин Азир Садиковић из Крушевца.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању ЂУРОВИЋА МАРКА, земљорадника избеглице из села Обилића, који на записник даје следећу изјаву:⁴⁸

„У априлу 1941. ја сам био мобилисан и као војник затекао сам се пред Кумановом. По капитулацији југословенске војске вратио сам се кући у село Обилић. Тада се у селу већ налазила немачка војска, а која је у селу била по прилици 2 месеца. За то време није нас нико нападао. По одласку немачке војске, дошла је италијанска војска која се задржала код нас све до капитулације Италије септембра 1943. Арнаути су нас за то цело време т.ј. по њиховом доласку и до капитулације Италије – стално нападали, убијали, мучили на разне начине, и одводили српски живаљ тако на пр. знам да су убили Лазара Илића са сином из села Обилића /заклали га/, а крв су му точили у шубару, затим су му одвели 6 говеда и 1 коња, затим су убацили бомбу у кућу Раде /презиме не знам/ нашто је кућа изгорела а деца и жена били су рањени. Милицу Богичевић из села Орловића убили су и опљачкали. Знам да су Арнаути убили из мога села Обилића Јанка Огњеновића, Симу Матића, Петра Јовановића и из засеока Крушевца убили су Арнаути 4 Србина који су ишли на рад у рудник Косово а поред тога убили су још 3 Србина /имена њихова не знам/, који су исто ишли на рад у рудник Косово. Затим су из села Црквена Водица одвели Арнаути старца Марковића /име не знам/ и стоку опљачкали и за њега се апсолутно никада ништа дознало није. Милана Карацића и Василија Томашевића из села Лазарева пресрели су Арнаути на путу, одвели у поток и поклали. Чуо сам да су Арнаути у селу Врелима побили око 30 људи, у Метохији /Пећ/ да су једнога дана убили 90 Срба, у Урошевцу чуо сам да су убили око 30 људи и тако та убиства, пљачке вршена су све док сам био за ово време код своје куће т.ј. до преласка у Србију, дана 21. јануара 1944. Прелаз у Србију, односно да се морамо иселити из својих кућа и напустити своја имања наређено нам је

⁴⁸ АЈ, ДК-110-249-680-681.

после капитулације италијанске војске, од стране албанских власти а саопштено од стране сеоских кметова у моме селу Обилићеву тако да су сви колонисти који су се населили 1912, морају одмах иселити са албанске територије. Ја сам на тај начин морао у моме селу као колониста оставити 13 хектара земље које сам добио од државе. Сем тога имао сам кућу од мешаног материјала и две штале. За све време напуштања моје куће није се у њу нико уселио, и кључеве сам предао тамошњем командиру жандармеријске станице у Обилићу.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању ПАВЛА ШЋЕ-ПАНОВИЋА, земљорадника избеглице из села Крушевца, општине Обилић, који на записник даје следећу изјаву:⁴⁹

„У априлу 1941. затекао сам се као земљорадник код своје куће са својом породицом у селу Крушевцу. У наше село тада није дошла никаква војска већ немачка која је чувала околне путеве и настанила се у среском месту Приштини. За то време, по прилици око два месеца, докле се налазила у околини немачка војска није се нарочито ништа догодило осим што су Арнаути, наводно по наређењу немачких власти, од нас тражили да предамо оружје. Одмах по одласку немачке војске дошла је италијанска и остала је код нас све до капитулације Италије. За све то време док је италијанска војска била код нас, Арнаути су одмах почели да нас убијају, туку, пљачкају, одузимају имовину. Тако су и мога брата Трифка Шћепановића мучили и тукли неколико пута као и мене самога. Убили су Новака Савичевића и његових пет рођака из села Кривога. Знао да су убили Милуна Бизмарчевића и његовог оца из села Кривога. Убили су Светозара Стојана Васића из Враголије. Из Црквене Водице убили су односно одрали живог Марковића Заку, из Крушевца исекали су на комаде Милована Дошљака, убили су из Крушевца Јована Максимовића, из Обилића Јанка Огњеновића, Симу Матића и некога Петра чије презиме не знам, између Крушевца и Обилићева убили су Лазара Илића и његовог сина од 15 година заклали, из Орловића једнога су Србина убили а једнога ранили. Ја сам се на тај начин морао иселити са свога имања где сам оставио око 10 хектара земље, сем тога имао сам две куће, две штале, два амбара, са свим потребним пољопривредним алатом. При мојем одласку у моју кућу се уселио Мехмед Садиковић из Крушевца.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању, РИЈАВЕЦ АН-ТОНА, избеглице из Обилића, који на записник даје следећу изјаву:⁵⁰

⁴⁹ АЈ, ДК-110-249-682.

⁵⁰ АЈ, ДК-110-249-683-684.

„Када је избио садашњи рат ја сам се затекао у селу Обилићу, јер сам био стално неспособан за војну дужност. Од избијања рата па до 20. априла прилике у селу биле су нормалне, а тога дана село је окупирано од стране немачке војске, која се задржала у селу до средине јуна 1941. За све то време у селу није било никаквих месних власти сем немачке војске а није се догодило никакво насиље од стране војника нити је пак ко погинуо. Средином јуна 1941. немачка се војска повукла и на њено место дошли су Италијани, који су одмах успоставили албанске власти и то општинску управу у којој су били само Арнаути. Нису прошла ни три дана од дана оснивања албанских власти, па су почела прва насиља над српским живљем. Сећам се да је било средином јуна одмах по одласку Немаца, када је основана албанска жандармерија и када је та жандармерија ишла по селу и окупила у Обилићу све мушке Србе између 18 и 40 година и отерала их у жандармеријску станицу. Ту су нас тукли, сећам се да су најтеже пребијени следећи насељеници: Иванишевић Јовица, Фунчић Антон, Радовановић Стево, ја, Пауновић Глигорије, Тимотић Лазар, Дошен Ђуро који је од батина умро, Певац Душан, Голић Драга и други сви из Обилићева. Ђуру Дошена који је умро тукли су Зеден из села Аде, Селим из Балачевца и Алија из Крушевца, Желадин Желадиновић из Лесковчића, Мурат из Крушевца, Зелел из Крушевца, Селман Омеровић из Мазгита, а исти ти људи тукли су и нас остале. У јулу и августу почела је систематска пљачка домова насељеника. Из Обилића упаљени су насељенички домови Милутиновић Милуна, Влаховић Влајка, Бојковић Рајка и Димитрија, Иванишевић Николе. У септембру и октобру 1941. почела су међутим и прва убиства насељеника и убијени су су: Огњеновић Јанко, дочекан ван села и из заседе убијен; Матић Сима, убијен као и Јанко; Јовановић Петар убијен на исти начин. Чуо сам да је у групи која је поубијала напред именоване био неки Суљо-Сулејман из Крушевца, који је био у Обилићеву школски служитељ. У току зиме 1941. стање се у селу поправило и до пролећа 1942. се није ништа нарочито догодило, када су поново оживеле пљачке, које су се отегле преко целог лета. У то доба опљачкани су: Марјановић Младен, Илић Лазар [он и његов син Љубомир заклани су ножевима а поред истих биле су њихове шубаре напуњене њиховом крвљу], Ковачевић Раја, Драгојевић Никола. У јесен 1942. поново је наступио период мира и зима 1942/3. била је мирна. У пролеће 1943. почели су Арнаути насељеницима отимати земљу и рушити куће а у лето свима нама насељеницима саопштено је од стране наших суграђана Арнаута да се нашом земљом више не можемо служити и да нам је иста одузета, а у колико би ко ипак покушао да земљу обради за себе, да ће бити убијен. У томе међувремену наступила је капитулација италијанске војске и поново је дошла немачка војска. Сва цивилна власт је остала у албанским рукама, а у то доба поново су Арнаути почели да руше српске куће, да пљачкају и тако су пострадали: Ријавец Алојз, Љумовић Спа-

соје, Марковић Никола. Ово се догађало у селу у коме сам ја живео док се нисам са својом породицом у јануару 1944. иселио и то са оцем и мајком и два брата од којих је један ожењен и има четворо деце. Од имовине оставио сам једну кућу, једну шталу и једну зграду и 10 хектара земље. Од села која потпадају под општину Обилић страдала су следећа села: Грабовац, Помазатин, Добро село и Орловић. Чуо сам да су и друга села страдала али ја лично немам ближих података.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању, СУЧЕВИЋА ДУШАНА, земљорадника избеглице из села Сувог Дола, општине Липљанске, који на записник даје следећу изјаву:⁵¹

„У априлу 1941. затекао сам се као чувар жичане железнице рудника 'Копаоник' у Белом Брду испод Копаоника. Када је рат избио задржао сам се ту свега око 10 дана па сам отишао у своје село Суводол. Када сам у село дошао, већ сам затекао немачку војску, која се у селу и околини задржала до јула 1941, када је исту заменила италијанска војска. За време док су били окупатори Немци ништа се нарочито није у моме крају догодило, нити је ко био прогањан, али када је дошла италијанска војска, иста је дала сву власт у руке Арнаута и почела су прогонства Срба. У варошици Липљану био је један мали гарнизон Италијана а по селима су се Арнаути сами наоружавали, што им је одобрavano од стране италијанске војске, док је Србима оружје одузимао. Претресе целог села су вршили Италијани са Арнаутима заједно и том приликом односили ствари од вредности, намирнице и одела. Често се дешавало да је неко од мојих сељака заустављен од наоружаних Арнаута на путу, одведен и затим је нестao за њим сваки траг. На тај начин сећам се да су нестали: Милан Лукић, колониста из Врела, а из тога села сем њега убијено је око 40 Срба. У селу Чучуљаги убијено је 7 Срба, којима је одведена стока, а куће им нарушене. У селу Луту убијена су 2 Србина, а порушене су 32 куће. Овакво стање трајало је све док сам био у овоме селу па и после капитулације италијанске војске све док нам није у новембру 1943. од стране општинског кмета у Суводолу саопштено, да се сви колонисти који смо се населили после 1912. па на овамо, морају иселити. Ја сам на тај начин морао иселити са свога имања и то са имања које сам купио у површини од 6 хектара, поред 3 хектара које ми је додељено као колонисти. Сем тога имао сам две куће од мешаног материјала, 1 шталу зидану, 1 споредну зграду, 1 шупу за алат. Остало ми је око 12.000 кг. сена, 1.000 снопа паше, 2.500 кг. сламе, нешто грађе и друге мање ствари, за које ми нико није дао никакву накнаду. На дан 18. јануара 1944, са женом, 3 детета, снахом и 1 унучетом иселио сам се, а на 15 дана пре мога исељења уселио

⁵¹ АЈ, ДК-110-249-685.

се у моју кућу неки Арнаутин Заим Вејаповић, који није имао стално место боравка.“

Рађено дана 25. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању, КРТЕНИЋА ГОЈКА, земљорадника избеглице из села Сувог Дола, општине Липљанске, који на записник даје следећу изјаву:⁵²

„У априлу 1941. затекао сам се као мобилисан војник у месту Поповац у Старој Србији све до капитулације југословенске војске. Тада 23. маја 1941. отишао сам у своје село Суви Дол, тада у селу није било никакве војске. Око Велике Госпојине 1941. дошла је италијанска војска. За време док су Италијани били у нашем месту нама се ништа није догодило и могли смо слободно да се крећемо и радимо своје послове. То је трајало тако све до јануара 1943. када су нас Италијани заједно са Арнаутима разоружали. Тада је у нашем месту у околини и по целом Косову настала пљачка, паљевине, убијање Срба, рушење домова, отимање имања, па су чак одвели и једну девојчицу из села Помазатина. Исто тако знам да су из мога места Сувог Дола Арнаути одвели девојчицу, чије име не знам, и Петра Новаковића. Арнаути су били из села Потуреваца, општина Велика Добрња, срез грачанички. Од својих кућа су одведени и Божо Радошевић и Петар Вигњевић из Сувог Дола. Исто тако знам да је Арнаутин Рамадан а сада живи у Лепини, среза грачаничког, убио Божу Лалића из села Луга. Знам да су у селу Врелу Арнаути побили преко 40 Срба, у селу Лапље, убили су Гапу Јоксимовића, опљачкали су га и узели 240 наполеона, убили су Петра Кузмановића, чувара пруге из Доњег Добрева. Арнаути су одвели у затвор у Приштину: Петра Новаковића из Нове Рујце, Петра Чанковића, Раду П. Обрадовића и Раде Обрадовића из Сувог Дола, који тамо леже до сада у затвору без да су икада саслушавани. Овакво стање трајало је све док сам био у своме селу па и после капитулације италијанске војске све док нам није у новембру 1943. од стране сеоског кмета у Сувом Долу саопштено да се сви колонисти који су се населили од 1912. па на овамо морају иселити. Ја сам се на тај начин морао иселити са свога имања које сам добио од државе 3 хектара и 1,50 сам купио. Сем тога имао сам кућу, од мешаног материјала, 1 шталу зидану, 1 кош и 1 амбар да осталим малим нус зградама за ситну стоку и живину. Остало ми је око 2.000 кг. сламе и 1.000 снопа шаше, нешто грађе и друге мање ствари као пољопривредни алат и др. за које ми нико није дао никакву накнаду. На дан 18. јануара 1943. са женом и троје деце морао сам под притиском и наређењем албанских власти напустити своју кућу и прећи преко границе код граничног места Прилужје у Србију. За време мога боравка није се у мојој кући још нико уселио, осим што су

⁵² АЈ, ДК-110-249-686.

у моме присуству рушили зграду кошева, а тај који је то чинио знам да се зове Ђерим, командир сеоских чета звани Болетар. Знам, чуо сам и видео где албанске власти Србе прогањају, убијају, пале села, уцењују људе, одводе у затвор и ко има да плати, пусте га на извесно време док га опет не одведу.“

Рађено дана 26. фебруара 1944. године у канцеларији начелства среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању, СУЧЕВИЋ ПАВЛА, земљорадника избеглице из села Сувог Дола, општине Липљанске, који на записник даје следећу изјаву:⁵³

„Немци су од нас отишли 19. јуна 1941. и одмах затим дошла је италијанска војска. По њиховом доласку одмах је почело безвлашће тако да су Арнаути радили са Србима шта су хтели, терорисали, уцењивали на разне начине, па су тако и мене уценили са 280 напоелондора које сам им дао а поред тога одузели су ми кола са два коња и целим прибором. Ово су учинили Арнаути Азир из села Бандулића, срез грачанички, а с њим је био и његов брат Ђерим, полицијски службеник. Поред тога настала су разна убиства и одвођење девојака. Тако су везали за кола Перу Новаковића из Сувог Дола, и након мучења убили, из мог села одвели су Арнаути две девојке и то Милицу Јауковић и Десанку Ожеговић и од тада се више ништа не зна за њих, имена лица која су вршила ова убиства и одвођење девојака не знам. У новембру 1943. Арнаути су убили Николу Лазивића, колонисту из Сувог Дола, а чуо сам да су то убиство извршили неки Смаил, командир општинске полиције из Старе Рујице и Ђазим Кантарчија из истог села. Знам да су Арнаути у селу Врелу побили 30 Срба. У селу Чучуљаги убијено је 7 Срба и 1 Српкиња, куће су порушене и стока одведена. У селу Лугу убијена су 2 Србина а порушене 32 куће. ... Без игде ичега 18. јануара 1944. морао сам напустити своје село и имање и прећи у Србију са женом и петоро деце.“

Рађено 26. фебруара 1944. године у начелству среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању МАНА БАЊЕГЛАВИЋА, земљорадника, избеглице из села Помазатина, општина Косово Поље, који на записник даје следећу изјаву:⁵⁴

„У априлу 1941. затекао сам се у моме селу Помазатин. Одмах у то време по капитулацији југословенске војске појавила се немачка војска а која се у нашем селу задржала при пролазу око месец дана. За то време на Велику Суботу око два сата поподне напали су нас Арнаути да нас разоружају и опљачкају. Том приликом ми Срби дали смо им отпор и том суботу погинуо ми је брат Петар Бањеглавић и Раде Маревевић. По одласку Немаца након тих месец дана, до 2 дана одмах, дошла је италијанска вој-

⁵³ АЈ, ДК-110-249-687.

⁵⁴ АЈ, ДК-110-249-688.

ска, када су у највећој мери под њиховом влашћу од стране Арнаута настала убиства, пљачка и прогонство и то је све трајало док нисмо прешли у Србију јануара 1944. Тако знам да су убили у Косовом Пољу Јована Мирковића и Мирка Самарџића, у приштинској болници убили су др Радојевића, затим у Приштини убили су неког сајџију. У селу Врелу побили су 37 Срба. Почетком јануара 1944, у селу Ајвалији заклали су једног старца, његову жену и слугу. Новембра 1943. наређено нам је од стране општинских кметова и под претњом разних лица да се сви Срби колонисти који смо се населили после 1912. па на овамо иселимо. Ја сам на тај начин морао оставити своје имање и то 30 хектара земље, 15 хектара сам добио од државе а 15 хектара сам купио. Поред тога оставио сам једну кућу, док су ми две спалили, а поред тога имао сам разне зграде, а од хране запалили су ми Арнаути око пола вагона жита и вагон кукуруза са разним пољопривредним алатом, за чега ми нико није платио никакву накнаду, затим остало ми је 5 хектара шуме. На дан 18. јануара 1944. са женом и петоро деце иселио сам се и прешао у Србију.“

Рађено дана 26. фебруара 1944. године у начелству среза подунавског у Смедереву, Записник о саслушању **ИВКОВИЋ БЛАГОЈА**, земљорадник из села Вуковца, општина Коморан, даје следећу изјаву:⁵⁵

„Арнаути помоћу Италијана, а то је био почетак прогонства, одмах су почели са присилним одузимањем оружја, вршени су претреси целог села по Арнаутима а том приликом поодносили су нама Србима све ствари од вредности, намирнице, одећа итд, а том приликом када је вршен претрес целог села по Арнаутима а том приликом када је вршен претрес тукли су нас и мучили а било је доста и поубијано. Знам да су у Обилићеву после новембра 1943. Арнаути убили 4 Србина, у Приштини др Радојевића, у Брњици Василија Томашевића, и неког Милана чијег се презимена не могу да сетим, у селу Лазареву убили су једног младића, у Брњици су убили 6 Срба, у Црквеној Водици 4 Србина, у Крушевцу су убили 2 Србина. Та прогонства односно убијања Срба трајала су све док сам ја био тамо т.ј. до 20. јануара 1944. када смо ми колонисти добили од сеоских кметова наређење Арнаута да се сви колонисти насељени почев од 1912. имамо одмах присилно пребацити у Србију, што смо разуме се и морали учинити, па тако и ја са својом породицом, док ми је син Јово под терором Арнаута утекао и ни до данас не знам шта је с њим. Приликом мог одласка Арнаути су моју кућу запалили.“

Записник од 29. фебруара 1944. године састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, СТАНКОВИЋ ЈЕВТА, избегао из Приштине, изјави:⁵⁶

⁵⁵ АЈ, ДК-110-249-689.

⁵⁶ АЈ, ДК-110-249-690-693.

„Одмах по слому Југославије преузели су цивилну власт у Приштини домаћи Арнаути. Организацију власти на Косову и у Приштини провео је приштински Арнаутин Илијас Агушевић, бивши народни посланик ЈРЗ за срез неродимски. Чим су Арнаути преузели власт одмах су отпочели са прогонима Срба како у Приштини тако и у целој косовској области. Срби су били изложени најгорем арнаутском терору и самовољи. Већ у првим данима по слому Југославије убили су Арнаути Добривоја Зечевића, радника и још осам до девет Срба у Приштини, већином сиромашних људи. Данас се више не могу сетити ових побијених Срба по имену. Убиства Срба увек су тако вршена од стране Арнаута и то цивилних лица, да се никада није могло дознати ко су убице, јер арнаутске власти нису уопште спроводиле истрагу поводом сваког убиства. Сем тога вршена су и хапшења Срба под сумњом да сви ухапшени имају скривено оружје, што у ствари није никада било доказано. Србима се обично подметало у куће оружје, да би било разлога за њихове прогоне и хапшења. Због наводног скривања оружја хапшене су читаве групе Срба сељака из околних села и дотериване у Приштину у затвор. У затвору су Срби били злостављани и мучени на разне начине, да би од њих изнудили лажна признања. Најчешћи начин мучења и злостављања појединаца састојао се у стављању врућих јаја под пазух, тако да су се људима стварале ране, које нису могле зацелити ни после три месеца. Други начин злостављања ухапшених био је у томе, да су људе батинали по голим табанима, а затим су овако батинане људе натеривали да после батинања по команди ходају или су им опет стављали ноге у хладну слану воду. Претучене у затвору, којима је живот доведен у питање, слали су у болницу. Тако су неки од испребијаних и измучених затвореника умрли у болници. Знамо да је у болници од задобијених батина умро један Србин, пензионер из Приштине. У јуну 1941. нађени су у затвору префектуре у Приштини лешеве петорице Срба сељака, који су под батинама умрли. Лешеве ових Срба пронашли су италијански војници и сахранили. После овога случаја није вођена никаква истрага. Иницијатори прогона и затварања Срба били су Илијас Агушевић и Шукри бег Рамадан, индустријалац из Приштине, Амед-бег, рентијер из Скопља, који је побегао испред Бугара из Скопља у Приштину, Маљуш Косова, качак из времена Краљевине Југославије, Зеинел Берипа, земљорадник из Приштине, који је лично убијао Србе а кога још зову 'Зеинел барјактар'. Овај Зеинел, тако се тврди, извршио је убиство над Спиром Каракушевићем, часовничарем и др Николом Радојевићем, лекаром, обојцом из Приштине. Зеинел барјактар носи на својој души и много других Срба које је лично поубијао. Он се као и сви споменути Арнаути налази сада у Приштини, сем њиховог првака Илијаса Агушевића, кога су у Тирани убили албански националисти, присталице Ахмеда Зогуа. Година 1942. прошла је као и 1941. у знаку даљег прогона српског становништва на Косову, које је, много горе прошло од

Срба у самој Приштини. Поред убијања Срба сељака Арнаути су стално пљачкали села, одводећи стоку и односећи сав сељачки алат, те животне намирнице, што су све себи присвајали неодговарајући пред властима. Италијанске окупаторске власти нису ни покушавале да спрече арнаутске зулуме. Од српских насеља у срезу грачаничком највише су страдала села: Суви До, Помазатин (које је село потпуно спаљено), Врело и Коморан. Ова села настањена су углавном колонистима. Нешто боље прошла су српска насеља старих Косоваца, но само утолико боље што села Старих Косоваца нису била паљена. Година 1943. била је најтежа за Србе на Косову. У овој години завладао је општи арнаутски терор над Србима и може се рећи да нема Србина на Косову, који није осетио на својим леђима арнаутску самовољу и зулум па ни Србина који није примио арнаутске батине. Године 1943. италијанске окупаторске трупе образовале су на Косову албанску војску од домаћих Арнаута и обукли их у униформе италијанске војске. Овако устројеној албанској војсци био је задатак да брани арнаутску територију на Косову од евентуалног упада српских оружаних снага. До организовања албанске милиције односно војске дошло је на иницијативу и захтев пок. Илијаза Агушевића, који је био министар грађевина у албанској влади у Тирани и потпредседник исте владе. Из ове оружане милиције настала је доцније права и регуларна војска. Официрски кадар био је у почетку састављен од италијанских официра, а доцније су преузели команду у своје руке и положај у војсци официри Албанци из Албаније. У последње време стављен је задатак овој војсци Арнаута да се боре против партизана. У фебруару 1943. ухапшено је у Приштини око 200 Срба грађана и отерано у логоре Порто Романо близу Драча и логор Кампо близу Скадра. По слому и капитулацији Италије Срби из Приштине, који су се налазили у логору Порто Романо пуштени су на слободу, а они у логору Кампо задржани су и даље предати немачкој војсци, која их је и даље задржала у логору. Један део Срба из овог логора транспортован је у логор Земун, њих око 80. Недавно је и распуштен и логор Кампо а Срби заточеници из овог логора упућени су на рад у рудник Трепчу код Косовске Митровице и то један део, а други део у рудник угља Обилић. Неколико Срба из ових албанских логора упућено је такође на рад у Србију. Сви ови Срби из поменутих албанских логора, који су упућени на радове, јавили су се својим кућама у Приштини и другим местима на Косову, сем оних 80 Срба који су упућени у логор Земун. У логору Порто Романо налазило се око 3.000 Срба са Косова, Метохије, Гњилана и уопште територије која је припојена Албанији. У логору Кампо било је преко 2.000 Срба. Из ових логора знатан број Срба Косоваца транспортован је и у Италију у италијанске логоре. Знао да је из саме Приштине доспело у италијанске логоре око 40 Срба, поред оних 200 који су послати у логоре Порто Романо и Кампо. Храна у поменутих логорима у Албанији била је врло слаба. Међутим, сва је срећа да су заточеници могли доби-

јати од својих кућа пакете. Неки од заточеника нису уживали ову повластицу а неким се опет забрањивало и дописивање са њиховим породицама а исто тако нису могли да примају пошту од својих кућа. При хапшењу и одвођењу Срба није било никаквог критеријума. Људи су једноставно и без образложења хапшени и камионима спровођени у логоре. Команду и управу у логорима имали су у својим рукама Италијани. Албанске власти издале су у последње време наређење, које није нигде у ствари објављено, да сви Срби насељени на Косову од 1912. па на овамо имају напустити албанску територију. Дозвољава им се, да могу собом понети и свој покретни иметак. Поводом ове мере 15. фебруара 1944. напустило је Приштину око 100 српских породица, које су прешле у Србију, а већ раније српско становништво са села на Косову морало је под сталним терором и претњама у највећем делу напустити Косово. Два дана пре него што сам ја затражио путне исправе за Србију убијен је јавно у Приштини пред својом кућом кафеџија Васо Богдановић, који је већ добио пасош и чекао само да му железничка станица преда вагон за пресељење. Видећи да ми је живот у питању нисам ни сачекао да ми арнаутске власти испоставе путне исправе, него сам са пропусницом немачких власти, коју сам већ раније употребљавао, пошао из Приштине и успео да пређем у Србију код Милошева. Моја жена са децом остала је и даље у Приштини и њихов долазак очекујем сваки дан. Бојим се само да мојој жени арнаутске власти не праве сметње због мога ненаданог и у ствари илегалног одласка из Приштине без пасоша. Иначе албанске власти не праве никакве сметње при тражењу и издавању путних исправа за прелазак у Србију. Траже сам једно, да сваки пресељеник потпише и да писмену изјаву да напушта своје место добровољно а не под притиском албанских власти. Посао око издавања пасоша врши се хитно и брзо. Пасоше издаје општина и префектура и онај ко данас затражи пасош добије га за 48 сати.“

Записник од 10. марта 1944. године састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, **СТОЛИЋ ЖИВКО**, земљорадник избегао из Лесковчића, општина Обилићево, изјави:⁵⁷

„По слому Југославије Арнаути су одмах отпочели са терором над српским становништвом на Косову, нарочито над Србима колонистима. У првом реду страдала су она села на Косову где Срби представљају мањину становништва, док су нешто боље пролазила чиста српска насеља у којима су Срби компактни па су Арнаути зазирали да у њих дирају. У моме селу Лесковчићу, било је мирно и спошљиво стање све до маја 1942. Некако, почетком маја догодио се у Лесковчићу први крвави злочин чија је жртва био Ђорђе Милосављевић, земљорадник, кога су Арнаути убили из потаје у близини његове куће. Ко је Ђорђа убио није се могло

⁵⁷ АЈ, ДК-110-249-694-695.

установити, али је сумња пала на Жељадина Алиловића, нашег домаћег Арнаутина из Лесковчића, јер су нам наши домаћи Арнаути рекли да Ђорђа нико други није могао у селу убити него поменути Жељадин Алиловић. У јулу 1942, некако о вршидби, убијени су из заседе тројица Срба из Лесковчића и то браћа Александар, Милан и Божидар Милосављевић, земљорадници. Њих су Арнаути убили из заседе у кукурузима и то док су они ишли пољским путем на своју њиву. То су млади људи. Александар је стар 22 године, Милан 16, а Божидар 12 година. И за ово убиство сумња пада на Жељадина Алиловића, а по причању и тврђењу наших домаћих Арнаута убиство браће Милосављевића починили су Арнаути из Дренице по наговору Жељадина Алиловића. Поводом ових убистава арнаутске власти нису водиле никакву истрагу, а ми Срби нисмо уопште смели да се коме пожалимо и осумњичимо пред властима споменутога Жељадина Алиловића. У октобру 1943. убијени су на путу идући за рудник 'Црквена Водица' четири Србина из Лесковчића и то: мој син Добривоје Столић, Србислав Младеновић, Аксентије Милосављевић и Богдан Милосављевић, сви земљорадници из Лесковчића. Одмах после овога случаја послао сам моја три млађа сина у Србију да не би доживели и они судбину најстаријег свога брата Добривоја. Како су у последње време крајем 1943. па све више и више и у 1944. години, прогони и убијања Срба на Косову све учесталији, није преостало друго ни нама осталима Србима у Лесковчићу него да оставимо своје куће и избегнемо у Србију. То сам и сам учинио и са осталим домаћинима и мушким главама из Лесковчића напустио село и прешао у Србију. У Лесковчићу ми је остала жена и три снахе са децом, свега њих дванаесторо. Тако су исто поступили и остали домаћини из Лесковчића, који су као и ја морали побећи од својих кућа. Шта се дешавало у околини Лесковчића није ми познато, јер се нисам смео никуда кретати од своје куће. Код нас у селу иначе није било пљачке од стране Арнаута, па могу рећи да се већина наших сељана Арнаута добро према нама Србима понела, па су нам чак и омогућили да уз њихову помоћ дођемо до границе где смо код села Племетина прешли међу и пријавили се српској граничној стражи. Од Арнаута у Лесковчићу који су се истакли својим владањем и поступком против Срба наводим двојицу из породице Алиловића и то Шерифа и Зенела Алиловића. Но главни и најодговорнији за страдање Срба у Лесковчићу је Арнаутин Жељадин Алиловић, којег сам већ раније споменуо и који носи одговорност за убиство осморице Срба у Лесковчићу. У Лесковчићу сам имао 10 хектара земље, али још 1941. одузели су ми Арнаути 6 хектара земље, која је раније за турског времена била сеоска утрина, а која нам је подељена одлуком власти, тј. како ја тако су и остали домаћини у Лесковчићу учествовали у деоби сеоске утрине, но не само Срби него и Арнаути. Међутим, Арнаути су нама Србима сву ову бившу утрину одузели и међу собом поделили.“

Записник од 22. марта 1944. године састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ХАЏИ-ВИТКОВИЋ ВИТКО, приватни чиновник из Приштине, изјављује следеће:⁵⁸

„За време ратних операција априла 1941. налазио сам се као активни официр југословенске војске у чину капетана на положајима у Херцеговини. 21. априла 1941. заробљен сам у Невесињу од стране италијанских трупа. Италијански одреди спровели су ме заједно са мојом јединицом преко Мостара, Сплита и Сушака за Ријеку. У Ријеци смо сви – нас око 60 – затворени у касарни италијанске војске званој Дијац. У Ријеци, у транзитном заробљеничком логору остали смо до 3. јуна 1941. Транспортрани смо железничким вагонима за стални заробљенички логор Вестоне у северној Италији. Логор Вестоне налази се у провинцији Бреша, у близини варошице Вестоне у северној Италији, удаљен око 100 км од швајцарске границе. Сам логор југословенских заробљеника био је смештен у једном самостану. У логору Вестоне били су смештени само заробљеници југословенске војске и то по народности Срби са запоседнутог српског подручја. Сви Хрвати отпуштени су из италијанског заробљеништва још у Ријеци заједно са Словенцима и Црногорцима. Логор Вестоне био је официрски заробљенички логор; војска у њему била је само послуга. У логору је било нас око 140 официра. Логор се налазио под администрацијом редовних италијанских трупа. Поступак италијанских војних власти према заробљеницима био је у свему коректан и сагласан са прописима међународног права. Једина замерка, коју смо ми, заробљеници, стављали управи логора састојала се у томе што је поштанска веза између нас и наших породица била нередовна и спора. Ми официри били смо доста добро плаћени; ја као капетан примао сам месечно по 750 лира. Италијанске војне власти су 28. јула 1941. затражиле од заробљеника у логору Вестоне списак свих Срба са Косова. Нас са Косова било је у логору свега десет; од тога су били тројица официри и седморица војници. Цела група, у којој сам се налазио и ја, спроведена је железницом крајем јула 1941, у логор у Ријеци. У исто време у овај логор дошло је још око 70 војника из разних заробљеничких логора из Италије, који су били родом са Косова. У логору у Ријеци група којој сам ја припадао остала је до 5. фебруара 1942, када смо железницом упућени за Бари. Овај логор, који се налазио на периферији Ријеке, био је смештен у касарнама италијанске војске. У овај логор долазили су ратни заробљеници из Немачке, који су рођени на територијама окупираним од стране италијанских трупа. У овом логору било нас је 400 до 500. Живот је био у сваком погледу тежи него у логору Вестоне. Било нас је са Косова укупно 80; од тога 77 војника и 3 официра. Бродом из Барија смо 19. фебруара 1942. отпутовали за Драч. Брод је био путнички, а пловио је у току ноћи у

⁵⁸ АЈ, ДК-110-249-696-701.

конвоју. Цела група заробљеника југословенске војске родом са Косова приспела је у заробљенички логор Преза (удаљен од Тиране око 18 км) 20 фебруара 1942. У логору Преза, остали смо три дана, за све време под сталном контролом италијанских власти. Камсионима смо пребачени 23. фебруара 1942, под италијанском стражом за Призрен, преко Скадра и Кукса; услови транспорта били су врло тешки и заморни услед хладноће и снега. У Призрену смо 24. фебруара 1942. добили објаве за путовање до својих кућа на Косову и Метохији. Ја сам из Призрена отпутовао непосредно за Приштину. При мом доласку у Приштину, стање које сам тамо затекао било је у приличној мери сношљиво за српско становништво. У самом тренутку мога доласка никаква убиства нису вршена. Војне власти у месту биле су у потпуности италијанске; цивилне власти биле су делом у албанским рукама, али под сталном контролом италијанске жандармерије – карабињера. У време мог доласка, у Приштини је било укупно око 200 до 300 Срба избеглица из Дренице и околних села среза дреничког. Сем тога било је и избеглица из Пећи и Ђаковице, као и из околине ових места. Напомињем да је у време мог доласка као и за све време прве половине 1942. Приштина била за српско становништво најбезбедније место на територији припојеној Албанији. Јуна 1942. у Приштину је дошао, путујући у циљу инспекције кроз „новоослобођене крајеве, вицекраљ Албаније генерал Паријани, чије је стално седиште било у Тирану. Уочи његовог доласка албанске и италијанске власти затвориле су у Приштини једну групу Срба од око 40 особа. У овој групи налазио сам се и ја са својим старијим братом. Ухапшени смо без икаквог разлога и затворени у цивилном полицијском затвору у Приштини. Стражари у затвору били су домаћи Арнаути, а надзор над затвором вршиле су италијанске полицијске јединице – карабињери. Од ове групе затвореника албанске власти желеле су извући веће своте новца у виду уцена. Пошто смо ове понуде одбили цела група је интернирана у Албанију. Само нас двојица, мој брат и ја остали смо у затвору у Приштини и после шест недеља пуштени кућама, пошто смо код италијанских војних власти још увек третирани као ратни, а не као цивилни заробљеници-интернирци. Остали затвореници одведени су у логор Порто Романо крај Драча; после капитулације Италије у септембру 1943. сви су пуштени кућама и сада се налазе делом у Приштини, а делом су расељени углавном за Србију. После одласка вицекраља Албаније на Косову је формирана мешовита албанско-италијанска полиција, звана квестура. Ова полиција имала је чисто политички карактер. У току времена њена главна функција састојала се у привођењу српског становништва под разним изговорима и сумњичењима сваке врсте. Октобра 1942. у Приштини је убијен др Радојевић, хирург из Приштине. Др Радојевић је најпре био тешко рањен пред својим станом; као тежак рањеник пренет је одмах у болницу, која се налазила под управом и пуном контролом албанских власти. Одмах после

преноса у болницу, онако тешко рањен дотучен је на болничкој постељи ударцима секира. По свој прилици дотукли су га органи албанских власти или нека непозната лица албанске народности, која су албанске власти пустиле да убиство изврше, односно доврше. Извесно време после убиства др Радојевића у Приштини је убијен један познати грађанин, Спира Каракушевић, часовничар, на путу за свој стан. Он је убијен на месту метком из пушке. Извршиоци убиства остали су непознати; по свој прилици убице су биле албанске народности. Напомињем да су у Приштини, као и на целом Косову, од Арнаута наоружани сви мушкарци, почев од деце па до старца. У току прве половине 1943. убијена је у Приштини г-ђа Кораћ, рођена Живић, кћи учитеља Живића. Она је била наставница гимназије у Приштини. Убијена је у свом стану из пушке, а убиство је извршено ноћу. У стан су после убиства убачене и бомбе, тако да је он био демолиран. У току трајања италијанске окупације Косова и Метохије утицај домаћег албанског становништва и локалних албанских власти све више се појачавао; италијанске војне и цивилне власти уступиле су све више послова из своје надлежности албанским властима. Напомињем да Срби за све време италијанске окупације нису имали никаквог учешћа у функционисању локалних власти. Појачавање утицаја домаћих Арнаута испољило се нарочито када су формирани одреди састављени од лица чисто албанске народности као саставни делови италијанске војске. Ови албански одреди једино су имали војне инструкторе Италијане. Формирање ових одреда спроведено је у току прве половине 1943. У тренутку капитулације италијанских трупа, 8. септембра 1943, отпочело је разоружавање италијанских војних јединица од стране дотадашњих саставних делова италијанске војске, регрутованих од домаћег албанског становништва. У разоружавању италијанских војника узимали су учешћа не само Албанци војници, већ и сами мештани, који су онда дограбили оружје, па чак и деца. После два дана домаће арнаутске власти узеле су за таоце 160 грађана из Приштине, искључиво Срба, међу којима сам се налазио и ја. Сакупљање становништва извршено је у току ноћи, а сви затвореници одведени су у општинску зграду. Разлог хапшења састојао се у вести, која се пронела кроз Приштину, да су четнички одреди код села Прапаштице у околини Приштине прешли демаркациону линију између албанског и српског управног подручја. Вест је била нетачна; чим се установило да је она била нетачна сви затвореници пуштени су својим кућама. У исто време свима је саопштено – у овој групи налазио сам се и ја – да сви као таоци остајемо и даље и да својим животима јамчимо за случај да четнички одреди ма какве врсте упадну на територију Албаније у овом крају. Од капитулације Италије у Приштини је убијен један кујунџијски радник, чије је име Драги. Убијен је пред својом кућом из пушке, без икаквог разлога. Убиство је извршено од стране домаћих Албанаца. Одмах после капитулације италијанских трупа, а

нарочито последњих месеци уцене појединих Срба од стране албанских власти или приватних лица албанске народности учестале су у врло великој мери. Правна заштита уопште не постоји. Заједно са уценама спроводи се и систематско материјално упропашћивање Срба на Косову. У првом реду одузета је сва непокретна имовина коју се поједине српске породице у своје време на нормалан правни начин добиле од државе; у другом реду домаћи Арнаути оглашавају ништавним све уговоре о преносу непокретности закључене пре рата, уколико се као купац појављује нека особа српске народности, без обзира на то што су купци платили у своје време пуну куповну цену непокретности. На тај начин врши се насилним путем одузимање имовине од Срба на Косову. Стање у околини Приштине, по селима још је горе него у самој вароши. Албанске власти не врше никакав надзор над поступцима арнаутског становништва, тако да Арнаути слободно врше уцене великим свотама својих суседа српске народности. Српско становништво у скоро свим случајевима уопште не сме ни да јави властима ову пљачку због тога што би после тога сви који би ово учинили били убијени од Арнаута из села. Један од уобичајених начина уцене састоји се и у овоме: домаћи Арнаути траже од српског становништва да преда оружје, које ово становништво уопште нема; пошто га и поред тога што га нема мора предати, оно је принуђено да оружје купује од оних лица која траже да се пруже преда. Разуме се да су цене куповне оружја било врло високе; једна пушка стаје на пр. око сто наполеондора – своту која се мора исплатити у злату. Убиства у селима врше се још увек; имена жртава, међутим, мени нису позната зато што је моја слобода кретања за све време била необично скучена. Напомињем да на Косову нема никаквих оружаних одреда, изузев редовних и нередовних албанских трупа и појединих јединица немачке војске. Нигде у околини, по селима или њивама, не постоје никави четнички или партизански одреди ма какве врсте, тако да прогон који се врши над српским становништвом нема ни овај изговор формалне природе, који би се иначе вероватно употребио. Услед ових уцена и сталне животне опасности која се повећава српско становништво из Приштине и околине жели на сваки начин доћи у Србију. Међутим, албанске власти у задње време обустављају издавање пропусница за прелаз граничне линије, наводећи разне разлоге формалне природе. Услед тога дешава се да велики број породица, које су распродале сву своју имовину, намеравајући да пређу у Србију, сада још увек бораве у Приштини чекајући на одобрење за пут. Ја сам из Приштине пошао 15. марта 1944. и стигао на српску територију сутрадан.

Од Албанаца који су се нарочито истакли у прогонима српског становништва познати су ми Зејнел Бајрактар, бивши кочијаш из Приштине, а сада мултимилионер и Маљуш Косова, бивши кочијаш, а сада хотелијер у Приштини.“

Записник од 27. марта 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, МИРКОВИЋ КРСТА, земљорадник из Липљана, ЈЕВРИЋ БРАНКО, Липљан, земљорадник из Липљана, сагласно су изавили следеће:⁵⁹

„Варошица Липљан била је настањена скоро искључиво српским становништвом; у варошици било је пре рата свега неколико трговаца и занатлија, Арнаута, муслимана и католика. Све становништво српске народности скоро у потпуности је староседелачко. У целом Липљану било је свега 9 српских насељеничких породица. Локалне албанске власти у Липљану организовао је Шабан Пушкол, земљорадник из Бандулића. Целом акцијом око спровођења организације албанских власти на Косову руководио је Албански Косовски комитет, који је уједно наређивао све прогоне српског становништва на Косову. Албански Косовски комитет наређивао је прогоне српског становништва у Липљану, као и у свим другим местима на Косову, од границе према Србији код Прилужја до Грлице на бугарској граници и од Гњилана до старе албанске границе. На челу комитета априла 1941. налазио се Иљаз Агушевић, бивши народни посланик за срез неродимски у југословенској народној скупштини; после његове погибије у грађанском рату у старој Албанији новембра 1943, на чело комитета стао је његов брат Јусуф Агушевић, великопоседник из Старог Рујца, општина липљанска, срез грачанички. У овом комитету налазе се Кадрија Беба, садашњи председник липљанске општине; Реџеп Бислимовић, земљорадник из Липљана; Шабан Бандулић, земљорадник из Бандулића; Мехмед Шабан, земљорадник из Емце [вероватно Енце], општина голешка; Ђазим Сефединовић, машинбравар из Лугације, општина бабушка, срез неродимски; Асан Черкиновић, земљорадник из Лугације; Машуљ из Приштине и Ишљам Доманек Османовић из Топличана, општина липљанска, срез грачанички. Све мере које се предузимају на Косову, а политичке су или економске природе, представљају предмет надлежности Албанског Косовског Комитета. Овај комитет представља неку врсту највишег партијског политичког вођства за све полицијске и судске власти, укључујући жандармерију, службу безбедности и извршне органе сваке врсте. Прогони српског становништва у Липљану отпочели су одмах после образовања албанских локалних власти. Најпре су се они састојали из хапшења, злостављања, пљачке и интернирања, касније су отпочела и убиства. Јула 1941. извршена је прва интернација Срба из Липљана. Овом приликом ухапшен је и интерниран Вукадин Трајковић, земљорадник, мој, Игњата Трајковића, брат. Он је из Липљана спроведен за Приштину, а одатле у Пекин, у Албанију. Одмах после капитулације југословенских трупа укинута су све српске школе у Липљану. Сви државни чиновници српске народности, осим

⁵⁹ АЈ, ДК-110-249-702-704.

стручног саобраћајног особља, отпуштени су из државне службе. Свака радња чији је власник био Србин, без обзира на предмет пословања до-била је судеоника – и то таквог који је само учествовао у добити и кон-тролисао рад, а притом нити је шта улагао у радњу, нити је шта радио. Још у току 1941. један део Срба насељеника појединих села општине липљанске био је принуђен да побегне из својих кућа у Липљан или у дру-га већа српска места. Тако је све српско становништво села Потуровци, удаљеног 8 км. од Липљана, морало октобра 1941. такође да сиђе у Ли-пљан. Било је 22 породице, које су том приликом прешле у Липљан. Два становника села, Никола Угариковић и његов отац Стева Угариковић убијени су из пушака да би на тај начин преплашено становништво на-пустило село. Целокупно село после његовог напуштања и после потпу-не пљачке свега што се могло однети, порушено је, све зграде које су срушене биле су нове, саграђене од печене цигле. После рушења свих зграда, терен на коме се село налазило, пооран је и засејан, све воћке око села су сасечене. Затрпани су чак и бунари. Огроман број села на Косову порушен је до темеља, терен на коме су села била подигнута раскрчен, пооран и посејан. У липљанској општини расељена су и села Челопек и Мало Грацко у току 1941. оба села порушена су тако, да се уопште не по-знаје, да су она овде икада постојала. Италијанске трупе дошле су у Ли-пљан крајем маја 1941. Италијанске војне власти нису штитиле српско становништво. Обични италијански војници, који су у више наврата по-казивали своје симпатије према српском становништву, изјављивали су да им њихови официри забрањују да интервенишу у корист српског ста-новништва. Хапшења Срба у Липљану и околини узела су нарочитог ма-ха у току 1942. године. Ухапшеници су највише одвођени у жандармериј-ску станицу или општинску зграду, где су премлаћивани. У току 1942. извршено је више интернација српског становништва у Албанију. Интер-нирани су: Никола Вујичић, општински чиновник, Павле Павловић, учи-тељ, Душан Јовановић, капетан југословенске војске, Младен Марковић, инжињеријски официр, Петар Јовановић, земљорадник, Витко Јовано-вић, земљорадник, Стојан Јовановић, земљорадник, Јордан Јовановић, земљорадник, Мира Благојевић, земљорадник, Василије Грбић, обућар, Новица Дејановић, студент, Љубо Шотра, ученик учитељске школе, сви из Липљана. Сви су одведени најпре у Приштину а одатле су транспор-товани за Порто Романо, концентрациони логор крај Драча. Сви ови ин-тернирци после капитулације Италије у септембру 1943, вратили су се својим кућама осим Душана Јовановића, официра, који се налази још увек у логору у Албанији. Јануара 1943. извршени су нови велики вели-ки прогони српског становништва у току тражења оружја. Тучени су и сви они који нису имали оружја, у току претреса за тражење оружја из-вршено је више силовања девојака и жена у Липљану. Овом приликом силована је Нада Николић, кћи Војина Николића, земљорадника, девој-

ка стара 18 година, Данка Стојковић, жена Војина Стојковића, земљорадника, Загорка Перић, кћи Стојана Перића, девојка стара 20 година, Стојанка Поповић, удовица Ђорђа Поповића, бившег земљорадника. Ова силовања су јавно позната, по свој прилици било је још оваквих случајева који су остали скривени из осећања стида нашег становништва. У току ових претреса, извршених у циљу проналаска оружја убијена су три лица српске народности – три брата – Станоје, Миле и Винко Аксић, ученици гимназије из Липљана. Ни један од њих није имао оружја. После капитулације Италије прогони српског становништва нису престали, напротив у извесном обиму они су се и појачали. Познато ми је да је последњи о Божићу 1944. године убијен Петар Кузмановић, жељезничар из Липљана. Убијен је метцима из пушака. Уцене се врше у Липљану исто као и у свим другим местима на Косову. Ове уцене врше се у вези са претњама убиством, отмицом деце или тучом. Све те уцене крећу се од по 200 до 300 албанских наполеондора, а предмет уцена каткад је и стока. Од отварања граничне линије за прелаз у Србију у касну јесен 1941. све српско становништво са Косова и Метохије настојало је да ову границу пређе без обзира да ли је оно насељеничко или староседелачко. Првих дана октобра 1943. албанска влада издала је генерално одобрење за прелаз у Србију свима Србима без разлике, под условом да се селе дефинитивно и са целом породицом. Када је примећено да се заиста исељавају сви и да могу прећи у Србију, чије их власти примају, албанска влада повукла је ово генерално одобрење, тако да се сада за Србију могу исељавати само они који су се на територију Косова населили после 1912. Нас двојица, Мирковић Крста и Трајковић Игњат, који смо староседеоци, добили смо одобрење за прелаз у Србију пре повлачења генералне дозволе.“

Записник од 28. марта 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају, МИЛИЋЕВИЋ ШПИРО, земљорадник из Сувог Дола, општина липљанска, РАДАКОВИЋ ГОЈКО, земљорадник из Сувог Дола, општина липљанска, сагласно су изјавили следеће:⁶⁰

„Село Суви До удаљено је од Липљана 3 км; има око 130 кућа, које су све настањене становништвом српске народности. Насељеници који настањују село су из Херцеговине, Босне, Лике и Црне Горе. Само село пре доласка насељеника 1920. имало је свега осам кућа; њихови становници одселили су се још пре рата делом за Турску а делом за Албанију у границама од 1918. године. Арнаутски оружани одреди, како редовни-албанска жандармерија, тако и нередовни-наоружани цивили, почели су упадати у Суви До одмах после капитулације југословенске војске; истовремено са упадима у село отпочела су и хапшења српског становништва. Јула 1941. су ухапшени Новица Џелетовић, Стева Ђалић и Милован Бешић,

⁶⁰ АЈ, ДК-110-249-705-708.

земљорадници. Сви ухапшени одведени су у Приштину где су држани 17 дана; иза тога спроведени су за Албанију где су остали 28 месеци, све до капитулације Италије. Ово време они су провели по логорима у Пекину, Фијерију и Бурелу. Један од интернираца, Милован Бешкић, остао је у болници у Бурелу у тренутку капитулације Италије, а од онда о њему нема више никаквих вести. Марта 1942. један већи арнаутски одред упао је заједно са једним одредом италијанске војске у Суви До ради тражења оружја. Сви мушкарци из села покупљени су и потерани за Липљан; за колоном гоњеном од Арнаута и Италијана, пошле су жене и деца похватаних људи. Арнаути у пратњи отпочели су тући кундацима и пушчаним цевима жене и децу. За време док је вршен претрес у циљу тражења оружја сви мушкарци држани су на окупу под стражом крај села. Стражу су држали италијански војници, док су Арнаути вршили претресе по селима. У току претреса нађена је само једна ловачка пушка; пошто је резултат претреса био ништаван и пошто смо платили једну већу свота новца пуштени смо смо на слободу, а Арнаути и Италијани напустили су село. Бојећи се појединачних напада или напада у мањим групама од наоружаних арнаутских банди ми смо у току 1942. у селу Суви До организовали оружани отпор. Имали смо спремне ископане ровове околу села, снабдевене свиме што је потребно за одбрану. У Сувом Долу ми смо бранили не само своје породице, већ и велики број породица које су бежале из других српских насеља на Косову, мање компактних и удаљенијих; још од маја 1941. почеле су овакве српске избегличке породице пристизати у Суви До. Најпре је почетком маја дошло седам породица из села Петровићи, општина ракошка, срез ђаковички. Иза њих дошла је једна група породица [око 60] из Коморана, срез грачанички. У Суви До су затим дошле групе српских избеглица из Помазатина, Потуроваца, Магуре, Чучуљаге, Бабуша, Црнила, Челопека, Бандулића, Војноваца и Глоговца. Укупно је после доласка свих избеглица у мају 1943. у Сувом Долу било 138 избегличких и 130 домаћих породица. Село смо чували стално од ноћних напада; сваке ноћи стражарило је по 45 људи, а у случају потребе, када смо били обавештени о могућности напада, село је било чувано са по 300-400 особа. Арнаутски напади на село вршени су сваких 10-15 дана. Ми смо успешно одбијали све нападе све до краја 1942. године. Велики арнаутски одреди су 13. јануара 1943. опколили Суви До. У опкољавању су узела учешћа и италијанске трупе. Цела опсада села извршена је под изговором да су дан пре тога кроз село прошли партизани. У припреми напада околна села била су сва поседнута арнаутским борцима; ових бораца укупно је било око 10-15.000. За време опкољавања појединци из Сувог Дола покушали су побећи кроз обруч; у току овог бекства сећам се да су убијени Миле Аксић, из Липљана и Ацо Маровић, учитељ из Помазатина. Мене, Гојка Радаковића, тукли су Арнаути у току бекства кундацима, моткама и корбачима. Сви мушкарци који су похватани у току про-

дора Арнаута и Италијана у Суви До отерани су за Липљан. Суви До, овога пута уопште није брањен, јер је свака борба била узалудна због огромне бројне надмоћности непријатеља, учешћа италијанске војске и учешћа артиљерије. Укупно нас је било 500–600 мушкараца; за нама су ишле жене и деца у непрекидној колони, под сталним батинањем Арнаута. У Липљану затворени смо сви у школу, где смо испитивани од стране албанске жандармерије која је хтела на сваки начин да нам одузме оружје. Овога пута ми смо саопштили положај места где оружје чувамо, јер, у противном случају, били би сви заједно са нашим породицама тих дана побијени у Липљану. Старци и деца пуштени су одмах кућама; 15 до 20 одраслих мушкараца одведено је из школске зграде у општинску зграду у Липљану, где ја ова група тучена и злостављана. Туча је вршена моткама, кундацима, пушчаним цевима и врећицама са песком; ухапшеницима су у исто време набијане игле и клинци под нокте на рукама. Уједно појединцима су везивани полни органи конопцима. Ухапшеницима су чупани и бркови. У затвору су Срби из Сувог Дола држани три дана. Све оружје одузела је италијанска и албанска жандармерија. О Светом Сави 1943. Арнаути су поново са Италијанима дошли у село тражећи оружје. Велики број људи био је везан и тучен; овом приликом био је стрељан Дамњан Дрљача, ковач, стар 25 година. После предаје оружја извршена је велика пљачка стоке становника Сувог Дола; ова пљачка извршена је у току једне ноћи јуна 1943. [више хиљада грла]. Уцене српског становништва отпочеле су после предаје оружја; једном приликом једно хапшење петорице Срба из Сувог Дола извршено је само због тога да би се платила свота, која је износила 400 албанских наполеондора. Уцењена свота исплаћена је самој управи затвора у Приштини. Сваких неколико дана у току 1943. вршени су позиви становништва у град, Липљан или Приштину, хапшења и злостављања сваке врсте. Откупљивање помоћу новца вршено је стално; своте су се кретале од 50–200 албанских наполеондора. Село Суви До дало је албанској држави и бившим власницима земље – албанским беговима – само у току лета 1943. године 38 вагона жита. Иза последњих транспорта српског становништва из Сувог Дола у месту остало је око 130 српских породица, које једино чекају на саобраћајне могућности за прелаз у Србију.“

Записник од 28. марта 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају, ДУКИЋ ЈОВАН, земљорадник из Магуре, оштина голешка, изјављује следеће:⁶¹

„Село Магура налази се 12 км удаљено од Липљана; има 18 кућа које су све настањене српским становништвом. Још у току 1941. у селу је убијен Спасо Милићевић, земљорадник; убијен је из пушке од Арнаута на чијем се челу налазио неки Ђемо из Суве Реке који је у великом броју

⁶¹ АЈ, ДК-110-249-709.

случајева био вођа препада арнаутских оружаних група на српско цивилно становништво. У току зиме 1942/3. у Магури је убијена Сава Чолић, жена Трифка Чолића, земљорадника. Убијена је на путу из Липљана за Магуру из пушке. Овом приликом убијени су и Душан Блануша и Никола Цветковић, земљорадници из Чучуљаге, села које се налази близу Магуре, општина голешка, срез грачанички. Маја 1943. у Чучуљаги, на један км. од Магуре убијени су Миле Лукић и Миле Блануша, земљорадници, пошто су претходно опљачкани. Обојица су били старци од по 65-70 година. Одмах после ових убистава извршено је расељавање села Чучуљага и Магуре; све становништво отерано је из ових села за Липљан и Суви До. Цело село Чучуљага савњено је са земљом; исто је учињено делимично и са Магуром. У Магури су остале сачуване само боље куће. Село Чучуљага порушено је тако да се уопште не може познати да је ту неко живео. Од свег становништва Магуре које се из порушеног села иселило за Липљан и Суви До, у Србију је приспело транспортом који је из Урошевца дошао 24. марта 1944. само четири породице; још 14 породица сада се налази у Липљану и Сувом Долу, чекајући на транспортовање у Србију.“

Записник од 31. марта 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају, **ДРАШКОВИЋ БЛАГОЈЕ**, земљорадник из Старог Грацког, **ДРАГОВИЋ МИЛАН**, земљорадник из Старог Грацког; **МИЛИЋЕВИЋ МИЛАН**; земљорадник из Новог Бујанца, сагласно су изјавили следеће:⁶²

„Село Старо Грацко удаљено је од Липљана 2 км; има око 60 до 70 кућа, које су све насељене становништвом српске народности. Село је било новосаграђено, једно од најлепших на Косову. Село Ново Вујанце удаљено је од Липљана 6 км; оно има свега 12 кућа, које су све настањене Србима; и ово било је ново. Још пре доласка италијанских трупа домаће албанско становништво на челу са својим вођама извршило је целокупно смењивање југословенских власти у срезу грачаничком; између осталих места и Липљан се налазио одмах од априла 1941. у рукама албанских власти. Паљевине и пљачке по селима општине липљанске отпочеле су одмах; после краћег времена отпочела су и појединачна убиства. Крајем јуна 1941. територију Косова окупирале су италијанске трупе; положај српског становништва првих дана по доласку италијанских трупа у извесној мери побољшао се; ово побољшано стање, међутим, није дуго трајало; после 10 до 15 дана, од почетка борби у Црној Гори половином јула 1941, прогони српског становништва су се наставили. Све земљиште које је било српско власништво а било је удаљено од села Старог Грацког и Вујанца одузето је одмах, без обзира на то да ли је било српском становништву

⁶² АЈ, ДК-110-249-710-713.

додељено аграрном реформом или куповином; без икакве накнаде одузимана су имања која су пре рата била уредно купљена, плаћена, добровољно продата и судским путем пренета. За ова имања ми имамо и сада уредне судске исправе, тапије и купопродајне уговоре са куповном ценом, наведеном у њима. Арнаути из околине нису смели одузимати једино имања која су лежала у непосредној близини села бојећи се нашег отпора. Од тренутка потпуног разоружања српског становништва на Косову јануара 1943. одузимана је и ова земља; на тај начин ми смо остали без икакве имовине. Одмах по окупацији извршено је расељавање мањих српских села и појединих српских кућа у арнаутским селима; у општини липљанској овако су расељена села; Ђурковци, Потуровци, Степановићево. Становништво села Ђурковци склонило се у Вујанце, а становништво села Потуровци у Липљан, Суви До и Нове Рујце. Сама села Ђурковци и Потуровци после расељавања становништва уништена су до темеља, а земљиште на коме су се налазила поорано је. Оба села била су новосаграђена. У селу Старом Грацком први је убијен Илија Рођеновић, мој, Милана Милићевића зет. Он је убијен на путу из Старог Грацког за Липљан из заседе пушчаним метком. На њега је испаљено око 100 метака; свог израђављеног дотукли су Арнаути Рођеновића у једном јарку крај друма. Овом приликом рањена су још два Србина из Старог Грацка и Ђурковца: Миле Савић и Никола Леро, земљорадници. У Старом Грацку је убијен З. јануара 1943. Миле Драшковић, мој, Благоја Драшковића, брат. Он је ухваћен на њиви; у току спровођења до жандармеријске станице кмет села Топличана Исљам Доманек, из општине липљанске, ставио му је једну бомбу у џеп. У жандармеријској станици у Липљану тучен је 24 часа. Имао је неколико поломљених ребара као и поломљене удове. Онако пребијеног одвели су га на њиву где су га и били ухватили и тамо стрељали. Ово убиство извршено је на неколико дана пре одузимања оружја од српског становништва у општини липљанској. Командир жандармеријске станице, Италијан, изјавио је да ће сви Срби који не предају оружје бити убијени као Миле Драшковић. У његовом убиству, пак, учествовали су сем Арнаута и Италијани. Оружје које је тражено до тада је представљало једину заштиту српског становништва; без оружја ми би до овог тренутка предаје оружја били побијени, јер смо само његовом употребом успевали одбијати арнаутске нападе на села. Оружје које су Срби имали употребљавано је једино у одбрани кућа од појединачних неодговорних арнаутских напада. Одмах после убиства Мила Драшковића извршено је хапшење и туча свих млађих и виђенијих људи у Старом Грацком. Сви ухапшеници који су задржани и после туче у затвору одведени су у једну напуштену зграду, на периферији села Старог Грацког и овде пострепљани из пушака. Овом приликом убијени су: Неђо Милићевић, Илија Мирковић, Мирко Одаловић, Андрија Самарцић и Славко Ћиповић; сем ове петорице убијена су још четворица, сви

Срби из околних села; њихова имена нису нам позната. У пролеће 1943, у априлу у селу Вујанце убијени су Живко Милићевић, Лука Божић и Фиљко Танасковић, земљорадници. Сва тројица су убијени истог дана на њиви, а убиство је извршено из заседе, пушчаним мецима. У току једног ноћног напада, исто у априлу 1943. убијен је у селу Старом Грацком Андраш Мацек, србизирани Словак, по занимању земљорадник. Убијен је из пушке. Пре два месеца рањен је пушчаним метком кмет села Старо Грацко, Милорад Кнежевић, земљорадник; он је до сада лежао у болници у Приштини, на лечењу, а сада смо га тако рањеног превукли из Приштине до железничког вагона у Липљану за транспортовање, којим је прешао у Србију. Милорад Кнежевић, сада лежи у вагону у избегличком транспорту на железничкој станици Кнић. За све време од априла 1941. до нашег напуштања Косова, хапшења и туче српског становништва Старог Грацког и Вујанца вршени су без прекида. Ја, Милан Милићевић, тучен сам на сам дан поласка из Вујанца за Србију заједно са Богданом Спасићем, земљорадником. За све време од априла 1941. плаћали смо специјалне чуваре Арнауте, који су нас имали штитити од напада других Арнаута. Заштита је у ствари била минимална, или је уопште није било; све то исценирано је само због тога, да би се од Срба извукло што више новца. Становништво Старог Грацког платило је сем хране и рада на његовом имању своме чувару Арнаутину 1.000 албанских наполеона. У ово време, априла 1943, када је ова свота унапред плаћена, један албански наполеондор стајао је 1.200 српских динара. Ову плату чувара ми смо морали навести у писменом уговору који смо са њиме закључили. Ја, Благоје Драшковић, овај уговор са свотом од 1.000 албанских наполеондора потврдио сам у општинској управи у Липљану. У последње време пљачка српског становништва вршена је нарочито у вези са трагањем за оружјем. Албанске власти траже од српског становништва предају оружја које оно нема. Српско становништво морало је куповати од Албанаца оружје, па га онда предавати властима. Једна пушка у току последњих месеци у општини Липљанској стаје 50 албанских наполеондора. Једно исто оружје поједини Срби морали су предавати више пута властима. Сада се ово ради са нарочитом инвентивношћу у погледу српског староседелачког становништва. Отмице и силовања девојака вршене су у Старом Грацком, исто као и у свим другим местима на Косову. Из Старог Грацког отета је Даринка Одаловић, кћи Душана Одаловића, стара 16 година. Она је одведена од Арнаута у срез криворечки. При поласку Душана Одаловића за Србију, овај се сада налази у транспорту на железничкој станици Кнић, њему је одузето све покућство; Арнаути су приликом пљачке нагласили да то узимају као мираз за већ отету кћер Даринку. Одузимање покућства извршено је у Старом Грацком од албанске полиције. У Старом Грацком сада чека на транспортовање за Србију око 40 српских породица. Сво становништво села Рујце о Божићу 1944. протече-

рано је за Липљан. У наше куће у селима Старо Грацко и Вујанце већ се усељавају Арнаути. На путу између Приштине и Обилића, 28. марта 1944. убијени су из заседе Ристо Ђетковић и Ђоко Суботић, земљорадници из Обилића. То је последње убиство за које ми знамо, извршено је дан пре нашег поласка са липљанске железничке станице.“

Записник од 1. априла 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају, **ШЕКУЛАРАЦ БОРИВОЈЕ**, трговац из Косова Поља, **КРАЈИНОВИЋ СТЕВАН**, земљорадник из Косова Поља, **БРЉА ПЕТАР**, земљорадник из Косова Поља, **КРИВОКУЋА ЈОВАН**, земљорадник из Помазатина, **БУЛАЈИЋ АНЂА**, домаћица из Кривова, **ЈОВАНОВИЋ РАДОСЛАВ**, ковач из Бресје, сагласно су изјавили следеће:⁶³

„Село Косово Поље удаљено је од Приштине 6 км, има око 150 кућа. Настањено је скоро искључиво српским становништвом; имало је свега неколико насељеника словеначке народности. Село Помазатин удаљено је од Приштине 13 км, и налази се уз железничку пругу Пећ-Приштина. Има 32 куће које су све настањене искључиво Србима. Село Кривово удаљено је од Приштине 20 км, има око 30 кућа, које су све настањене српским насељеничким становништвом. Село Бресје удаљено је од Приштине 8 км, а има 60 кућа, које су све настањене Србима осим једне. Арнаутин из ове куће од априла 1941. је председник општине обилићке. Од села општине голешке најпре је настрадало село Кривово у првим данима после капитулације југословенских трупа. Почетком маја 1941, још пре доласка италијанске војске, арнаутски оружани одреди, састављени од новоформиране албанске жандармерије и нередовних наоружаних арнаутских трупа, напали су село. У току напада убијени су: Станко Поповић, са кћерком старом 12 година; Мићо Савићевић, Михајло Савићевић, Миливој Савићевић; Новак Савићевић, Мијушко, Јефто и Радоје Савићевић, синови Новака Савићевића; Пеко Ковачевић; Милун Безмаревић, Мидо Безмаревић, отац Милуна Безмаревића, сви земљорадници из Кривова. Овом приликом било је још жртава, али нам њихова имена нису позната. Арнаути из Дренице најпре су дошли наређујући нам да се иселимо из Кривова; становништво Кривова пошло је за Врело, општина голешка, срез грачанички, Суви До, Бресје и Приштину, све срез грачанички. Друга група Арнаута сачекала је избеглице на путу и убијала из заседе. На овај начин погинула су сва наведена лица. Слично Кривову расељена су села: Врело, Риљача, Лугови, Велика Слатина, Доброво, Медведце, Магура, Вршевици, Јенце [вероватно Енце] и Враголија, све општина голешка, срез грачанички. У селу Велика Слатина изгинуо је велики број староседелаца. Највише жртава било је у селу Врело; овде је убијено око 35

⁶³ АЈ, ДК-110-249-714-719.

лица српске народности. У овим селима данас више нема српског становништва које живи по кућама, већ једино у збеговима; ово становништво или ће прећи у Србију, ако му то дозволе албанске власти, или ће бити побијено. Ја, Анђа Булајић, са мужем сам дошла из Кривога у Косово Поље где сам живела све до свог преласка у Србију. У Косову Пољу као избеглица убијен је мој муж Андрија Булајић у мају 1943. Најпре је био ухапшен; тражено му је оружје које није имао. Због тога што није могао да преда тражено оружје одведен је у општинску зграду општине обилићке која се налази у Косову Пољу. Овде је затворен у подрум и ту злостављан док није издахнуо. Приликом сахране ја сам видела његов леш. Биле су му пресечене вене на рукама, одрана кожа на слепочницама и челу и пребијени сви удови. Злостављан је три дана. На крају ножем му је пресечен гркљан, па је тако измрцварен пренет у болницу, где је одмах издахнуо. Прве српске жртве у општини обилићкој пале су на Велику Суботу, априла 1941. у селу Помазатину. Арнаути из Великог Белаћевца, Малог Белаћевца, Велике Слатине, Риљаче, Доброг Дуба, Аде и Враголије, општина Обилић, из Грабовца и Шипитуле, општина прилушка, као и из Дренице навалили су на Помазатин. Срби у селу бранили су се оружјем које је заостало од капитулације југословенске војске. У току напада погинула су два становника села: Петар Бањеглавић и Раде Маровић. Октобра 1941. у истом селу као жртва напада из заседе погинуо је Илија Грубешић, земљорадник; истог месеца поред саме железничке пруге /станице/ убијен је Милош Сурлић, земљорадник. Други велики напад на Помазатин извршен је у току ноћи између 23. и 24. новембра 1941. Наоружани Арнаути који су бројали око 5.000 људи извршили су ноћни напад на село. Срби без оружја више нису могли да се бране; становништво из Помазатина побегло је за Косово Поље. Арнаути су опљачкали све; стока, покућство и животне намирнице однети су одмах. После пљачке село је запаљено; све куће сем шест су изгореле. У неизгореле куће уселили су се Арнаути из Дренице, бивши разбојници – качаци. На челу Арнаута који су извршили напад налазио се барјактар из Општрог Зуба, општина Црни Луг, срез ораховачки, који је погинуо фебруара 1942. у току напада на села покрајине Нови Колашин. Сем њега, Арнауте у нападу водио је брат Јусуфа Градице, председника општине чикатовачке, срез источки. Из Помазатина српско становништво преселило се највише у село Косово Поље; између других у ово село дошао сам и ја, Јован Кривокућа, и овде живео до свог преласка у Србију крајем марта 1944. У општини обилићкој уништена су и расељена следећа села; српски заселак крај Белаћевца, одакле је становништво побегло за Приштину и Косово Поље; Добро Село, које је уништено октобра 1941. и чије је становништво избегло у Обилић и Приштину; Враголија, одакле је становништво прешло у Бресје и Обилић; и Крушевац, чије је становништво побегло највише у Приштину. Отмице девојака и жена у општини оби-

лићкој вршене су од априла 1941. Из Помазатина одведена је августа 1941, Јелка Маровић, кћи убијеног Раде Маровића; њен брат Јаза Маровић убијен је у Сувом Долу почетком 1943. Отмица је извршена и над мојом, Стевана Крајиновића, кћерком Душицом Крајиновић, старом 20 година, из Косова Поља. Заједно са Душицом Крајиновић, извршена је отмица и над Миленом Умиљевић, старом 20 година из Косова Поља. Две девојке из Косова Поља, знајући да ће бити отете, покушале су бекство за Србију преко границе; на граници су ухваћене и сада се налазе у приштинском затвору. Отимачине српских имања вршене су од априла 1941. без обзира на то да ли се ради о имањима додељеним аграрном реформом или о имањима која су уредно купљена; отимана су чак и имања староседелаца, наслеђивана у неколико колена као права својина. Мојој, Радослава Јовановића, баби, Стани Јовановић, домаћици из Бресја, одузето је велико наслеђено добро; одузимање је извршио председник општине облићке Рам Богујевац, који је у току 1942. ово имање и присвојио. Слично је одузето моје, Радослава Јовановића, имање у селу Добреву, општина голешка, срез грачанички; ово имање је присвојио Ахмед Ђуровац, великопоседник. У селу Косово Поље, куће Срба сада деле арнаутски бегови; боље куће они присвајају себи, а горе дају арнаутској сиротињи. Имање иде заједно са кућом. Уједно су Срби плаћали за све време четвртину и десетак, и то како на аграрну тако и на купљену и наслеђену земљу. Наглашавамо да за све време од априла 1941. за нас није било никакве правне заштите. Албанским властима нисмо се уопште могли ни смели обраћати ни за какву интервенцију; нису нам признавана никаква лична или имовинска права. Овакво стање данас влада на целој територији припојеној Албанији априла, маја и септембра 1941. Заштиту смо куповали; добијали смо домаће Арнауте као стражаре, које смо плаћали; плаћало је не само село већ и појединци. У селу Бресје Срби сељаци су били принуђени да узму чувара поља, који је имао да штити пољопривредне производе који су били српско власништво, од пљачке. Власти су забраниле да само српско становништво бира чувара кога ће поставити у свом селу. Ове власти пронашле су једног разбојника, бившег качака и уцењивача, по имену Камбер који ће чувати село Бресје. Овом чувару по наређењу власти село је имало плаћати 400 албанских наполеондора за шест месеци; сем тога дато му је од сеоског становништва по наређењу власти 200 албанских наполеондора да купи себи коња и 200 да купи себи кућни намештај. Сем тога овом чувару имала су бити додељена два Србина сељака из села, који су га имали будити за случај да напад буде извршен у време кад чувар спава. Овоме чувару имали смо купити и пушку, мада је он имао читав арсенал оружја. Пушку смо платили 70 албанских наполеондора. Уцене српског становништва вршене су од априла 1941. Највећу жестину оне су достигле у току 1944. Нарочито, уцене се врше од стране албанске жандармерије. Најчешћи изговор састоји се у тражњи оружја.

Ја, Боривоје Шекуларац, имао сам према наређењу жандармеријске станице у Косову Пољу да предам једну пушку крагујевачког модела, и то са одређеним утиснутим бројем на кундаку. Срби појединци плаћају велике своте, уцењени зато што су некад, пре одређеног броја година, некога Арнаутина изгрдили; било је случајева да су плаћане велике своте зато што је некад нечија српска стока пасла арнаутску ливаду. Син Вукадина Митића, из Бресја, као дечко од 8 година опсовао је неког Арнаутина и то пре 16 година; сада је због ове псовке исплатио истом Арнаутину 40 албанских наполеондора. Апостол Лазивић који је пре 1912. платио једном Арнаутину да уместо њега служи војску сада је накнадно имао да да 80 наполеондора, јер је дотични Арнаутин био увређен што је служио војску. Славко Мацаревић, земљорадник из Косова Поља, платио је 50 албанских наполеондора због тога што је пре рата испред ограде његовог винограда пронађен леш једног мртвог арнаутског пса. Априла 1943. извршена је мобилизација српског становништва, годишња 1917-1921. за албанска одељења италијанске војске. Прва група регрута одведена је 6. априла 1943. Италијанска комисија вршила је лекарске прегледе; војна администрација за српско становништво била је мешовита, албанско-италијанска, без икаквог учешћа Срба. Мобилисан сам био и ја, Радослав Јовановић. Обучени смо у униформе италијанске војске са албанским знаком. Нисмо добили оружје; и поред тога учили смо италијанску војну обуку. Истих дана када смо ми мобилисани за албанска одељења италијанске војске, владала је велика фаза хапшења и туче; између других тучени су и родитељи лица позваних у војску. У Липљану, где смо пред полазак за Драч, били скупљени у августу 1943, избила је побуна регрута. Побунили смо се због тога што су нам родитељи за време док смо ми вођени у војску били хапшени и тучени. Неколицина регрута, за које се сматрало да су коловође побуне, везани су, међу којима сам се налазио и ја, Радослав Јовановић. Имали смо одмах бити спроведени за Албанију. Италијанске трупе узеле су нас у заштиту од албанске жандармерије; ми никако нисмо хтели напустити војни логор у Липљану, бојећи се да не будемо од Арнаута на путу за Драч поубијани. Познато ми је да су италијанске више власти наредиле затварање и хапшење италијанских официра који су нас узели у заштиту. Спроведени смо за Кукс и то под контролом италијанских одељења. У Кукусу сам ја, Радослав Јовановић, ослобођен војне обавезе, због рђавог здравља. Познато ми је да је укупно регрутовано око 1.500 Срба са Косова и Метохије. Већина ових људи није се вратила и после капитулације Италије из Албаније. Претпоставља се да је велики број побијен од Арнаута на њиховом повратку својим кућама. У Косову Пољу од априла 1941. убијено је 5 особа српске народности и то: Јован Миковић, општински деловођа; Мирко Самарџић, књиговођа; Андрија Булајић; Вукота Јанковић, земљорадник и Милан Јанковић, земљорадник. 20. марта 1944. када су се враћали са утовара свог покућ-

ства у железнички вагон ради транспортовања са Косова за Србију убијени су у сумрак на 1 км. од жељезничке станице Косово Поље из пушака Вукота Јанковић и његов рођак Милан Јанковић. Овом приликом рањен је Сава Радуловић, земљорадник из Косова Поља. Староседелачко становништво Косова и Метохије данас на сваки начин жели да напусти територију на којој живи. Албанске власти одбијају давање пропусница староседеоцима. Ја, Радослав Јовановић добио сам пропусницу само благодарећи томе што је моја жена рођена на територији српског управног подручја. Староседелачко становништво сада живи у приликама које су горе него икада раније; последњих дана једна група арнаутских бегова упала је у село Бресје, општина обилићка, протерала из куће мушкарце и присвојила њихове жене.“

Записник од 1. априла 1944. године, састављен у избегличкој карантинској станици у Равном Гају, СРДИЋ ГАЈО, земљорадник из Коморана, изјављује следеће:⁶⁴

„Село Коморан удаљено је од Приштине 25 км; има око 80 кућа, настањених само Србима. У околини сва села настањена су арнаутским становништвом сем села Вуштице, великог 20 кућа, које је настањено српским становништвом. И Коморан и Вуштица расељени су крајем маја 1941. у току напада који су вршиле масе арнаутског становништва из околних села. Први напад почео је још априла 1941. на Велики Петак. После неколико напада све српско становништво Коморана и Вуштице било је принуђено да напусти своје домове и да побегне за село Косово Поље, општина обилићка, срез грачанички. Сва наша имовина, укључујући и стоку, опљачкана је. Све зграде села порушене су, осим три, у којима сада станују Арнаути. У току уништавања и расељавања Коморана Арнаути су ухватили земљорадника Ђуру Трива [вероватно Триван], који није успео побећи. Њега су одвели и убили, али његов леш није пронађен. У Косову Пољу смо живели са извесним прекидима све до нашег доласка крајем марта 1944. у Србију. За време жетве 1941. италијанске власти дозволиле су нам и омогућиле да италијанским војним камионима у њиховој пратњи одемо до свог села, да бисмо тамо скупили жетву са својих имања. Сећам се да се на челу италијанског одреда који нас је пратио налазио мајор италијанске војске Барба. Овај италијански мајор, колико је мени познато, био је један од највећих заштитника српског становништва у редовима италијанске војске. После сакупљања жетве вратили смо се у Косово Поље. У току исте јесени 1941. три Србина из Коморана вратили су се по други пут у циљу прикупљања пољопривредних производа у своје село из Косова Поља. Овога пута они су ишли без пратње; на повратку кућама у Косово Поље пресрела их је једна арнаутска група и побила из пушака. Овом приликом убијени су Перо Родић, Душан Родић и Јован

⁶⁴ АЈ, ДК-110-249-720-721.

Кукољ, земљорадник из Коморана. У погледу приказа догађаја који су се одиграли у Косову Пољу и околини од маја 1941. до краја марта 1944. у свему прихватам изјаву Боривоја Шекуларца, Стевана Крајиновића, Петра Брље, Јована Кривокуће, Радослава Јовановића и Анђе Булајић, дату 1. априла 1944. у избегличкој карантинској станици Равни Гај.“

Рашко-призренска епархија, препис; Рађено 7. маја 1942. године у Бачини, Изјава ЧАЂЕНОВИЋ РАДОМИРА, ученика из Прилужја, који приступи, па рече:⁶⁵

„Исти су убијали и мирне грађане, међу којима мога деду Марка Перановића. Манастир Девич су уништили и ту једног калуђера заклали. Грачаницу су опљачкали.“

Пењки срез

Епархија рашко-призренска, препис; Светом синоду Српске православне цркве, Београд, свештеник КАЖИЋ ЈОВАН, парох студенички, Бр. 797 од 4. јуна 1941. године у Београду:⁶⁶

„Свештенство подручног ми Пењког арх. нам. затекао је најновији рат на дужностима парохијских и пуковских војних свештеника. Сви парохијски свештеници сем пароха петричког, Вулевића, остали су до данас са разбијеним збеговима својих парохија. Моје подручно свештенство са народом преживљава нечувена прогонства и дивљачка сатирања од стране месних Арнаута – муслимана. Свима сеоским свештеницима домови су делимично разрушени, а имовина опустошена и опљачкана. Цркве су доживеле исту судбину. Са врло малим изузетком сви српски колонијстички домови у срезовима: ђаковичком, пењком и источком, попаљени су и до темеља порушени. Народ је добрим делом пребегао у Црну Гору и у друге заштићене крајеве. Известан део налази се у Пећи са својим свештенством, где очекује понован повратак, благонаклоним настојањем италијанских окупаторских власти, на згаришта својих домова. Стављајући од данас себе и своје свештенство Светом синоду на расположење, слободан сам известити да је све моје свештенство са мношћом на челу решено, благословом и одобрењем Светог синода, да по цену својих живота остане и даље са својим народом све до коначног решења његовог питања, без обзира да ли ће он бити коначно сатрвен или пак својим старим местима повраћен. Ову своју одлуку моје свештенство заснива на гласу Светог Јеванђеља: 'Ја сам добар пастир и душу своју положићу на стадо своје!' Код оваквог стања ствари молимо Св. Синод да ову нашу одлуку изволи благонаклоно примити к знању и о свештенству стародревне Пећи и околи-

⁶⁵ АЈ, ДК-110-622-363.

⁶⁶ АЈ, ДК-110-250-72.

не изволи повести очинског старања. Ми ћемо пак са своје стране у духу Христове науке достојанствено испунити свој задатак. Бригу о нашем положају у Метохији и материјалном стању, које је очајно препуштамо увиђавности и очинском старању Св. Синода. Молим Св. Синод за архипастирски благослов. Светом Синоду одано чедо. По овлашћењу пећ. арх. нам. свештеник Јован Кажић, парох студенички.“

Рађено 10. јуна 1941. у Медвеђи, **МАРЈАНОВИЋ ЈОВАН**, избеглица из Дреновца, изјави:⁶⁷

„Ја сам 1934. насељен у Дреновац општине главичичке, среза пећког и тамо стекао кућу, имање и остале потребе за живот. Променом садашње ситуације после 6. априла 1941, Арнаути су се дигли у јужним крајевима и почели убијати српски живаљ, стоку и покућство пљачкати, расељавати, и за новац уцењивати тако да им још нико није стао на пут. Сви су Арнаути наоружани и иду тако са оружјем. Мене су одмах пред Ђурђев дан ове године узели две краве, 1 јунца, 2 коња, 10 оваца, 10 коза, 1.000 кг пшенице, 500 кг круњ. кукуруза, 200 кг ражи, тако да су ме оставили без ичега, па су ми узели постељу и посуђе и целокупно покућство. После ове пљачке саопштили су ми да се иселим одмах иначе ће ме убити, те сам морао избећи са породицом без игде ичега. Још пре док сам био у кући и док ми је била породица у кући стално су Арнаути пуцали на кућу, те смо за мало сви изгинули од куршума. Арнаутима је био вођа Имер Муађер из Дреновца, који је раније био сеоски старешина Дреновца, Абдул Муађер, Нуха Катчлик из Дреновца и други. Одмах ту на нашем имању том приликом убили су једног југословенског војника, разоружали су неке војнике; неке војнике поубијане видео сам где бацају у реку Бистрицу. Арнаути би и нас убили, него су стигли немачки војници и спасили нас, и тако са немачком војском упутили смо се до Косовске Митровице. Арнаути су силовали српске жене и преко десет девојака одвели силом.“

Рађено дана 26. јуна 1941. године у канцеларији управе општине Алексиначке у Алексинцу, саслушање, **ПУЗИЋ МИЛАН**, избеглица из Пећи, одговор:⁶⁸

„У Алексинцу сам се доселио из Пећ. По наређењу арнаутског комитета морао сам се иселити из Пећ. Злостављан сам морално. Дом сам оставио од страха од убијања. Познато ми је да су Арнаути вршили прогон српског живља, убијањем, а имовину пљачкали и делили. Познато ми је да је убијено 4 лица. Убијен је Шкембаревић Матија, насељеник Црногорац Мијовић, и поднаредник Србин Николић. Извршиоц ових убистава је вођа Мано бег Махмутбеговић.“

⁶⁷ АЈ, ДК-110-250-73.

⁶⁸ АЈ, ДК-110-250-76-77.

Рађено 29. јуна 1941. године, у управи општине Одачке, СТАЊЕ-ВИЋ АНЂЕЛ, избеглица из Пећи, одговори:⁶⁹

„Ја сам дошао из Пећи где живе већином муслимани, Турци и Арнаути. Дошао сам зато и избегао зато што се нисам могао снабдевати намирницама, јер нама Србима уопште Турци и Арнаути неће да продаду ни хлеба ни друге намирнице за живот, поред тога избегао сам из страха од убиства, јер нисам смио да се макнем низ дворишта ни 100 м. Претњу убиства чине поједини Арнаути. У Пећи је војска и италијанска команда, и италијанске војне власти, штитиле нас и хапсиле Арнауте, али нису у могућности да нас на сваком кораку заштићавају, те нам је живот у опасности од Арнаута. Ја сам мојим очима видео кад су Арнаути убили 3 Црногорца усред Пећи и већина су тог дана поубијани – Срби Црногорци у другим улицама а то је било приликом манифестација Арнаута, који су носили заставе, арнаутске, италијанске и немачке. Убијен је, које ја знам, Вуковић Н, чиновник монопола у Скопљу и Вукадин Н, радник. Знам да су горе именовани побегли код Маљевића муслимана, у кућу, али су их Маљевићи истерали те их је маса Арнаута убила. Ја сам дошао са братом Светозаром, стар 24 године, женом Станом и једним дететом старим 18 месеци. У Пећи имам кућу у Патријаршијској улици бр. 15 и тамо је остала моја сестра, стара 28 година. Од извршиоца убиства знам само једнога, зове се Ист Коморица, градски стражар.“

Рађено 1. јула 1941. године у канцеларији општине дубачке, ТРИШИЋ-ЈОВАНОВИЋ АЛЕКСАНДАР, избеглица из села Јабланице, изјави:⁷⁰

„Ја сам са својом фамилијом од 8 чланова дошао из села Јабланице, среза пећског, за време рата ја сам се налазио на војној дужности. За то време арнаутски бандити напали су на моју кућу, чељад истерали из куће пошто су претходно опљачкали ми дућан, кућевне ствари, стоку отерали, онда су и кућу са осталим зградама и сточну храну запалили, те тако да ми је чељад остала без крова. Имена ових бандита не знам али знам да су сви били из села Јабланице и Клиничине истог среза. Арнаути су ове препаде изводили ноћу. Ја нисам напустио имање из никаквих други разлога но само што сам остао без крова над главом, и што сада немам средстава да се издржавам, а пристао би и сад да се вратим на своје имање само кад би било слободно. Када су Арнаути нападали на српски живаљ, од стране наших власти нисмо имали никакву заштиту против нападача. Знам да је убијен Милан Ђуровић, из села Сврке, истог среза, да ли има још убијених није ми познато. Ко је извршио убиства не знам, шта је предузето поводом тога не знам. Колико ми је познато Арнаути су све Србе опљачкали и куће им попалили па напосе који није хтео да и овом

⁶⁹ АЈ, ДК-110-250-78.

⁷⁰ АЈ, ДК-110-250-79.

приликом напушта огњиште онда су употребљавали метод насилног протеривања уз тучу и тако слични ноћних препада.“

Рађено 2. јула 1941. године у канцеларији Среског начелства у Куршумлији, НИКОЛА ИЛИЋ, настањен у селу Злопеку, срез Пећки, каза:⁷¹

„Ја сам у овом селу насељен пре годину дана с 13 чланова породице, а земљу сам купио сам лично, а држава ми га није дала. Арнаути, Браим Таир, Јусуф Муса, Абдул Мусић, и још други Албанци, дошли су преко ноћи мојој кући говорећи да ово имање није наше већ турско и да идемо својој кући избадивши нас напоље, и говорећи, бежите иначе ће вас побити. Од целокупне имовине коју смо имали нисам ништа могао понети, већ сам пренео голу душу и једва се спасао са својим члановима породице. Од наших насељеника у селу погинула су двојица: Милорад Лабовић и Милан Вуковић, и то за време док смо ми били, а после нас је била читава борба, и погинуло је много, колико није ми познато, целокупна њихова имовина је разграбљена.“

Рађено 4. јула 1941. године у Блажеву, ЉУБОМИР МИЛОВАНОВИЋ, избеглица из Видања, изјави следеће:⁷²

„Дошао сам из села Видање, среза Пећског, где сам се стално населио и живео са породицом од 1932. године. Свој дом морао сам да напустим и да избегнем као и остали Срби насељеници услед насиља навале Арнаута у томе крају. Арнаути су сви наоружани до зуба узели самовлашће у своје руке, наставили су дано-ноћно нападају на моју кућу да ми фамилију злостављају и имовину пљачкају и отимају, па када су ми узели све што им је требало, насрнули су са пушкама у рукама да ми прете убиством, те сам из страха да ме не убију и породицу ми, морао да напустим свој дом и да голе душе избегнем овамо. Није нико од моје породице убијен а докле смо ми тамо били Арнаути су убили Дену Богосављевића, председника општине Будисавичке, Марка Изгаревића и жену му Ружу. Власти нас нису прогониле, јер законите власти није ни било, већ су то држали Арнаути самовласно на своју руку а окупаторске војне власти није било довољно у месту па је могла да нас узме у заштиту, према толикој навали Арнаута.“

Рађено 4. јула 1941. године у Блажеву, БОЖИДАР ЛАЗАРЕВИЋ, избеглица из Јелен Потока Пећског, изјави следеће:⁷³

„Дошао сам из Јелен Потока, среза Пећског, где сам се стално населио и живео са породицом 1932. године. Свој дом морао сам да напустим и да избегнем као и остали Срби насељеници услед навале насиља Арна-

⁷¹ АЈ, ДК-110-250-88.

⁷² АЈ, ДК-110-250-95.

⁷³ АЈ, ДК-110-250-100.

ута у томе крају. Арнаути су сви наоружани до зуба узели самовлашће. Од моје породице нико није убијен, а убијени су: Дена Богосављевић, Србин староседеоц, председник општине Будисавичке, кога је убио Леш Демировић и Нерес Дуа, као и Марко Изгаревић и жена му Ружа, за које су ми убиство убице непознате.“

Рађено 5. јула 1941. године, у општини бруској, избеглица из Метохије **ИВАН МИТРОВИЋ**, изјави:⁷⁴

„Пре два месеца дошао сам из села Клиничина оп. главичичка, срез пењски, са женом, 4 деце, 2 брата, 1 снахом и два синовца. Приликом одласка остала ми је сва покретна и непокретна имовина, зграде су ми запаљене (само две штале), а ресто остало је недирнуто, напустио сам дом, због тога што су ме напали Арнаути и кад су почели да ми пале зграде морао сам одмах побећи са фамилијом, јер да нисам одмах побегао, Арнаути би нас све побили. Од стране организације којој је био вођа старешина села Суља Раца погинуо је српски насељеник Иван Бојевић из села Росуља и многи други којима не знам имена.“

Рађено 6. јула 1941. године, у општини Бруској, **ТРИФУН КОЈИЋ**, избеглица из Метохије изјави:⁷⁵

„Пре два месеца дошао сам из села Горњег Петрича, оп. главичичке, срез пењски, банов. Зетске, са женом и троје деце и за сада се настао у селу Ботуњи. Свој дом где сам био насељен морао сам напустити услед велике најезде Арнаута који су убијали, пљачкали и чинили разна разбојништва што су и мени неколико пута претили, и најзад ми саопштили да морам са својом породицом напустити свој дом, јер ће нас убити. тада сам сазнао, односно лично видео када су погинули Милан Ђурковић из Рамсине Ливаде и један шумар из села Росуља, два лица из Злокућана, срез источки, и један из кијевске општине, срез подримски, затим у селу Срињана [Скивљане], срез ђаковички од паљевине кућа, изгорели су 8 чланова (жена, муж и 6 деце). У организацији разбојништва били су: Рустем Мака, Никола Ђушикола из општине будисавачке: Ајдим Сайт са његових 7 рођака из једне фамилије, Селим Радотњи, Таир Деда, Ређ Јагода, Браим Јагода, Шабан Парша, Реца Фазлија, Тафасин Самила, Дема, сви из општине главичичке.“

Епархија рашко-призренска, препис; Извештај о приликама у Високим Дечанима насталим за време рата; Јеромонах **ГЕРАСИМ ЂУРИШИЋ**, наставник монашке школе, 25. септембар 1941, Манастир Рајиловац:⁷⁶

⁷⁴ АЈ, ДК-110-250-103.

⁷⁵ АЈ, ДК-110-250-105.

⁷⁶ АЈ, ДК-110-250-116.

„Извештај о приликама у Високим Дечанима насталим за време рата: Сазнао сам за рат после литургије у недељу 6. априла 1941. Првих 4-5 дана било је мирно. Становништво је радило редован посао. Али ускоро је настала паника и од стране Арнаута отпочела је пљачка и паљевина. Том приликом опљачкано је државно дечије опоравилиште код манастира, и сам манастир је нападнут од Арнаута пушкарањем, нашта је од стране манастирских чувара – Арнаута такође пушкама одговорено. Богослужење у манастиру, на Вел. Четвртак, Вел. Петак и Вел. Суботу, као и за време ускршњих празника, мирно је протекло. После св. литургије на први дан Ускрса у манастир су дошле немачке моторизоване јединице. Немачки официри били су тад на ручку у манастиру, а после тога одвели су са собом наш ђенералштаб, оставивши у манастиру одред од око 40 војника. После овог у околини Дечана настала је од стране Арнаута огорчена пљачка и паљевина тако, да је цео хоризонт на истоку био у пламену. Кроз Дечане ишле су колоне избеглица за Црну Гору, а сам манастир примио их је велик број. Ниједна кућа није остала поштеђена. Половина ученика услед панике, још пре доласка немачких трупа, напустила је манастир и преко Чагора отишла за Црну Гору, а из страха од Арнаута. Ми наставници били смо немоћни да их задржимо. Друга половина остала је и пошла са нама, када смо по савету немачких официра и ми напустили манастир 23. IV т. г. Немачки официри, као и одред који је остао у манастиру, врло лепо су поступали са нама. И када смо пошли дали су нам два камиона, који су нас одвезли до Пећке патријаршије. После нас у манастиру остао је архимандрит Теодосије, јеромонах Силвестер, јерођакон Јов, монах Никандар [вероватно Никанор] и монах Гермон [вероватно Герман]. Сав школски инвентар остао је у манастиру. Кад смо дошли у Пећ ту смо затекли много избеглица из Приштине, Ђаковице и околине Пећи. Остали ученици који су са нама пошли, путовали су до Чачка, један део продужио је према Сарајеву, а други према Београду.“

Рашко-призренска епархија, препис, протокол саслушања, РАДОСАВА ОБРАДОВИЋА, приватног чиновника из Пећи, Рађено 28. децембра 1941. године у парохијској канцеларији у Бору:⁷⁷

„У вароши Пећ погинула су четворица Срба које сам знао. А по селима је у околини било масакрирања православних Срба како насељеника тако и староседеоца. У срезу пећком до времена када сам ја побегао са својом породицом (до Видовдана) било је погинуло много Срба тако тако да ми је тешко рећи тачан број, али поуздано знам да се спасао само онај који је успео да се што пре пребаци у Србију или Црну Гору. Али верујем да је погинуло најмање 500 Срба. За неке сам и доцније чуо. Сви су ови били поубијани од Арнаута, који су били подстрекачи и извршиоци

⁷⁷ АЈ, ДК-110-250-117-118.

ових недела. Из Пећи и околине пребегло је у Србију или Црну Гору најмање шест хиљада породица са око 40.000 душа јер знам да Арнаути нису дозволили ником да остане од Срба по селима а многи су пребегли и из вароши Пећи, иако су имали колику толику заштиту званичних италијанских власти. Ови несрећници били су приморани да напусте своја огњишта остављајући све своје покретности и имање, често пута с муком стечене, само да би сачували једине животе своје породице. Колико је пак било других недела арнаутских над онима немоћнима чији су домаћини били позвани на војску. Сви они који су напустили своје домове нису имали кад ни да мисле да штогод собом понесу јер им је једина мисао била како да сачувају своје животе. ретко ко да је успео да отера бар што од своје стоке, а скоро сви су остављали целокупно богатство у плодној Метохији. О неком надокнађивању није било ни говора. Чуо сам да је само железницом избегло из Метохије и Косова преко десет хиљада породица. Ово ми је причао један железнички чиновник. Колико ли је тек отишло за Црну Гору? Ако је који био само из најближих села у околини Пећи, узет је био ради заштите од стране италијанских власти и био смештен у манастир Патријаршију и у Високе Дечане, где је био образован логор. Службе Божије нема никако, јер је, како сам чуо, и црква заузета те није могуће служити у њој. Што се тиче цркава знам да су неки Арнаути били покушали да општете манастир Патријаршију али их је у томе спречила италијанска власт. За Дечане чуло се доцније да је опљачкан и општећен. Но насупрот свим овим недељима која су Арнаути чинили нико од Срба није напустио своју прадедовску веру нити је иступио из православања. У гоњењу Срба у Метохији нарочито се истакао као интелектуални подстрекач бивши народни посланик у југословенском парламенту Сефедин-бег Махмудбеговић са својом браћом и њихов брат од стрица Цевад-бег. Сазнаје се и верује у Пећи да је подстрекач ових недела и држања наведених лица био римокатолички свештеник у Пећи чије ми име није познато иако је он дуго времена католички свештеник у Пећи. Са њим се такође истакао и католички учитељ, неки Павле.“

Записник од 28. марта 1942. године, састављен у Канцеларији Комесаријата за избеглице у Београду, ПИЖИНА ПЕРО из села Добруша, БОЈИЋ ДАНИЛО, из села Добруша; СТРУГАР ПЕТАР, из Пећи, исказали:⁷⁸

„Одмах после капитулације Југославије почели су Арнаути из Метохије убијати Србе и палити српска села по целој Метохији. Запалили су међу првима села у околини Ђаковице као: Вогово, Нец, Раствавица, Ереч, Крушевац и друга. Затим су одмах још у прво време попалили у срезу пећком села: Дубовик, Баране, Котрадић, Главичица, Сврке, Љуто-

⁷⁸ АЈ, ДК-110-250-120-122.

глава, Јагода, Радавац, Накло, Набрђе, Осоје, Витомирица и др. У срезу источком попаљена су села: Ракош, Верић, Тучеп, Горња и Доња Сушица, Дубрава, Србобран, Ковраге, Крњина, Осојане, Жач, Кош, Злокућане, те многа друга чијих се имена не сећамо. Арнаути су обично, чим би запаљили које село, поставили заседу крај села у близини пута, па када би народ из запаљених села бежао, они би их пресретали и пљачкали до гола, а неке и убијали, а млађе жене и девојке к себи одводили. Сељаци су покушали организовати одбрану, али то све није ништа помогло, јер су Арнаути били бројнији и боље наоружани. Већи део Срба из попаљених села избегао је у Црну Гору, а мањи део у Србију и у саму варош Пећ. Од свих села у целој Метохији, у којима живе Срби, једино је остало поштеђено село Добруша у општини Ђураковачкој, срезу источком, док и њега нису Арнаути запаљили 18. октобра 1941. И ово село је тада до темеља изгорело, а житељи су се склонили у варош Пећ. Избегли Срби из попаљених села покушали су се после вратити у своја попаљена села, али им то Арнаути нису никако дозвољавали, него су наоружани наваливали на њих и убијали их. Тако су покушали да се врате избегли Срби из села Ковраге, Дубрава, Стародворани, среза источког, те из Витомирице и Радавца среза пећког, али су на њих навалили Арнаути и поново их отерали из ових села. Избегле српске породице, које су се настаниле у вароши Пећи, а тих има доста велики број, живе у врло тешким приликама, јер нису могле са собом ништа понети, јер су их Арнаути управо опљачкали тако, да су могли спасити само голи живот. Унатраг месец дана почеле су арнаутске власти хапсити и интернирати поједине Србе из Пећи. Све ове Србе шаљу они у логор у јужну Албанију. Исто тако нити један Србин не сме се појавити на својем пољу да ради, јер Арнаути, који су та поља већ окупирали дочекују их и убијају. Унатраг месец дана одведено је из Пећи око 200 до 250 Срба и Српкиња у логор у јужну Албанију. Међу одведенима има много старих и болесних људи и жена. Познато ми је да су у последње време одведени: Ћиповић Радован, земљорадник и његове две кћерке; Гиљић Никола и његова болесна жена и син; др Булатовић Радован, лекар; Никчевић Петар, пензионер; Вучић-Селић, пензионер; Поповић Вуко, земљорадник, те његов брат и снаха; Павличич Милутин, земљорадник и његова три брата; Милатовић Арсо и Бора, браћа – оба учитељи; Вуковић Милан, земљорадник и његов отац Јован пензионер; Вујошевић Радош, учитељ; Крушчић Михајло, пензионер и његов син Љубо, студент технике; Дрљевић Миливој, студент права – њега су полицијски стражари приликом хашпења толико јако истукли, да није могао сам ићи, већ су га морали у фијакеру возити; Јовановић Блажо, пензионер; Шошкић Илија, студент; Марковић Душица, ученица, чији се отац налазио већ од пре у логору; Филиповић Крсто, чиновник окружног уреда; Мијовић Арсо, пензионер и његов син Чедо, студент, те многи други, чијих се имена сада више не сећамо. Пре

два месеца полицајци из Пећи ушли су у стан једнога Србина шофера, чијег се имена не сећамо, извели га из стана а сутра дан овај шофер нађен је мртав у једном потоку крај Пећи. Прошлог лета возили су се на колима идући из Црне Горе где су као војници били заробљени, својим кућама у село Ђураковац сељаци: Лопушина Раде, Бошковић Бошко, Николић Дмитар и Мијушковић, чијег се имена не сећамо. Њих су на путу, на месту званом 'Бања' пресрели Арнаути под вођством Максutowић Таира, земљорадника из Кашице и Ђемовић Назира, земљорадника из Црног Луга. Кочијашу, који је ове Србе возио наредили су, да се врати назад, а Србе су одвели у једну оближњу кућу, у којој су их мучили и напослетку убили. Њихови лешеви нађени су изнакажени 15 дана после тога случаја у једној јами близу те куће. Услед терора арнаутских власти, који се је нарочито у последње време повећао, како смо то напред истакли, ми смо 21. марта 1942. напустили Пећ и кренули на пут за Србију. На пут смо кренули без пропусница, као радници за рудник Трепчу. Овамо у Београд смо стигли 25. марта 1942, а намеравамо се настанити у унутрашњости Србије.“

Записник од 17. јуна 1942. године састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ЈАШОВИЋ МИЛОШ, избеглица из Пећи, исказује:⁷⁹

„У Пећ су 17. априла 1941. ушли Немци, где су се задржали око 15 дана на пролазу и као окупатори дошавши од Скопља. Њих су заменили Италијани, који се и сада још тамо налазе као окупатори. Од септембра 1941. и сада врше цивилну власт Албанци у Пећи. Власт су преузели људи већином из Старе Албаније. Док су немачке власти заузимале Пећ и онај крај, домаћи Арнаути почели су већ са паљевинама, пљачком имовине Срба и убиствима Срба. Тада је од Арнаута погинуо председник општине гораждевачке, далеко од Пећи 3-4 километра, Милутин Јеремиић и брат му Миљко, земљорадници; Богић Перовић, деловођа општине новоселске; Кадовић Радосав, бивши полицијски писар; Новаковић Вуко, студент и још многи други, чијих се имена сада више не сећам. Тада је погинуо из моје куће брат Миљан Јашовић са сином Миодрагом. Арнаути су и даље вршили насиље над Србима, пљачкали имовину Срба, убијали виђеније Србе, а што су чинили и до мога одласка, а што је било концем маја 1942, а ово и сада колико чујем чине. Убијени су: Ашанин Петар, Ашанин Цветко, Ашанин Стојан, Живаљевић Марко, Лазовић Марко, Дашић Обрад, Лазовић Љубомир, сви земљорадници из Црног Врха, општина новоселска; Благојевић Милутин, бивши жандармеријски наредник; Грујић Косто; Голубовић Милосав, Пешић Радосав, Џаврић Милија, сви ратари из Брестовика, општине новоселске; Јокић Но-

⁷⁹ АЈ, ДК-110-250-123-124.

во, земљорадник из Новог Села; Павловић Владимир, чувар државних шума из Пећи; Букумирић Томо, ратар из Сиге; Марковић Матија, Ђуричић Радоје, Павићевић Блажо, Мркић Раде, Јокић Милован, Јокић Петар, Протић Михајло, сви земљорадници из села Витомирице, општине новоселске; Гребановић Милија са оцем Јаћом; Бачевић Милош, Павловић Обрад, Павловић Саво, сви земљорадници из Белог Поља, општина Стреоц, срез пећки; седам чланова из куће неког Стеве из села Крњине, општине ракошке, срез источки. У Пећи је убијен избегли свештеник из Црне Горе Дрљевић, а убијен је и председник општине будисавачке Дено Богосављевић. Кроз читаво време догађају се стално паљевине. Читава села су спаљена као село Добруша, срез Источки са 450 до 500 домова; село Пољанци, срез источки са око 60 домова. Претходно је опљачкан, а потом спаљен читав крај звани Колашин Митровачки са много села, која су претходно опљачкана, а потом спаљена. Где год су Арнаути вршили убиства, имовину убијених Срба сву су присвојили, разнели као: храну, намештај, стоку и све до чега су дошли. Земљу у попаљеним селима разделили су преко Аграрног суда, чија пресуда је дефинитивна. Поред других заплена је и присвојена имовина моја (Милоша Јашовића), Обрада Јашовића, Лазара Јашовића, Томе Јашовића, Миладина Јашовића, Томе Букумирића, сви из села Сиге, општина новоселска. Тако се догађало код свих оних, који су избегли, или се скривају и који су побијени. Било је много случајева одвођења девојака Српкиња, које нису више враћане. Тако је било са Видосавом, кћерком Нове Јокића из Јабланице, срезом источког, која је одведена ноћу, а стара је 12 година. Ову су свукли потпуну голу и овакво потпуно нагу из куће извели, а тада су је обукли у донешено арнаутско одело, да не би ништа каурскога донела на себи. Одвођене су девојке од 12 до 20 година. Врло често су била силовања над женама и кћеркама Срба. Тако је извршено силовање над женом Сретка Лазовића, земљорадника из Црног Врха, срез пећки. Познато ми је, да су и околни срезови у потпуности опљачани, потом спаљени, имовина разнешена и присвојена од Арнаута као: срез ђаковички, дренички, србички, делимично пећки. Становници ових срезова такође су делимично побијени, многи избегли, имовина однешена, опљачкана, а земља подељена Арнаутима из Старе Албаније – дошљацима и месним Арнаутима. Пошто је претходно опљачкана, запаљена је и срушена црква у селу Дреница, звана Девич, где је убијен и месни свештеник Милачић Ђура и калуђер Димитрије. Сви Срби – чиновници у Пећи, срезом пећком и околним селима отпуштени су, а место њих доведени из Албаније, нешто и домаћих Арнаута. Чиновници који нису избегли и виђени грађани интернирани су у Стару Албанију у места звана Пећина, Преза, Пук, у близини Тиране. Тако су интернирани: Велимир Лекић, старешина Среског суда у Истоку; Владимир Поповић, свештеник из Истока; Вукајло Девећ, управитељ основне школе у Пећи; Живко Радојевић, директор пећке бан-

ке; Томић Филип, трговац у Пећи; Периша Голубовић, судија Окружног суда; Јово Цатић, кројач; Лазар Тодоровић, пекар; Милан Газикаловић, Петар Хаџи Ристић, трговац, Миљан Станковић, трговац, сви из Пећи и још многи други, њих преко 2.000 највиђенијих грађана из Пећи и околине. Потпуно је опљачкана Пећка патријаршија и све из ње однешено, па и црквица Свете Петке. Ја сам избегао 31. маја 1942. из Пећи објавом Војне полицијске власти италијанске бр. 85. од 26. маја 1942. изданом у Пећи. До 6. априла 1941. био сам на дужности код општине новоселске као писар. После тога до окупације у Пећи, у војсци до 17. априла 1941. Потом сам се вратио кући у село Сига, срез пењки и овде остао до 31. маја 1942, делимично код куће у селу Сига и у Пећи, скривајући се од Арнаута. Пријавио сам се Комесаријату 15. јуна 1942. године.“

Записник од 8. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, ПЕЈАНОВИЋ СТЕВАН, као колониста настањен у селу Ступу, изјави:⁸⁰

„Населио сам се као колониста у Метохију 1932. године и добио 9 хектара државне земље у селу Ступу, општине Будисавци, среза пењког. У овој је општини пре доласка колониста већ живело доста Срба домородаца. Иначе општина будисавачка била је настањена и са Арнаутима римокатоличке вере, који су имали своју парохију у селу Злокућанима. Уопште у срезу пењком већи број Арнаута су католици. Познат ми је само један случај убиства у општини Будисавци. Погинуо је Марко Изгаревић, насељеник из Црне Горе, насељен у селу Јагоди, а убили су га Арнаути католици и то један бивши арнаутски качак, који је за време Југославије избегао у Албанију, а у преврату 1941. вратио се натраг у Метохију и дошао на своју земљу на којој је затекао споменутог Марка Изгаревића, те га убио зато, што се овај населио на његову напуштену земљу. Морам нагласити да су се Арнаути католици боље држали од Арнаута Муслимана, нарочито понеки. У општини Будисавци имамо ми Срби много захвалити католичком попу у Злокућанима 'патер Томи', којему презиме не знам, а који је у данима преврата обилазио све Арнаути католике и умиривао их да не дирају у Србе насељенике, говорећи им да ми насељеници нисмо криви што нам је држава дала земљу и населила нас. По одласку Срба Арнаути су спалили сва српска насеља и уништили све трагове који би доказивали да су Срби некада живели у томе крају. Најцрње су Срби прошли у општини Ново Село, где су Муслимани Арнаути убили око 150 Срба, а у општини Баранској такође је убијено доста Срба. Захваљујући вероватно настојању католичких попова остале су српске цркве у срезу пењком поштеђене од рушења, али су зато Арнаути раскопали сва српска гробља и споменике по гробовима. Ја сам се са

⁸⁰ АЈ, ДК-110-250-126-127.

својом породицом склонио у варош Пећ, а онда сам отишао у село Витомирицу крај Пећи, које је такође било настањено колонистима и бројало око 600 кућа. До априла 1942. успело је отприлике половини становника овога села да се одрже, а друга половина напустила је још у априлу 1941. своје домове и иселила се. Међутим у априлу 1942. и ови преостали Срби у Витомирици кренули су из својих домова, те су их арнаутске власти интернирале негде у Албанију. Нашавши се у оваквом положају склонио сам се са својом породицом на Косово и настанио у селу Обилић, те ту остао све до преласка у Србију у августу 1943, када се више ни на Косову није могао издржати арнаутски терор. Прогонима Срба у срезу пећком руководили су пећки арнаутски бегови Сефедин бег Махмудовић, бивши народни посланик у Народној скупштини у Београду, а доцније сенатор, те Џелал бег Махмуд Беговић.“

Записник од 8. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, **ДРАГОВИЋ МОМЧИЛО**, насељеник у Пећи, изјави:⁸¹

„Године 1935. премештен ми је отац као државни службеник из Андријевице у Пећ у среском начелству и у Пећи нас је затекао рат. Већ пре војничке капитулације Југославије, чим су Арнаути видели да нам је војска разбијена и да одступа, дигли су се као један и одмах приграбили у своје руке власт. Њихово прво дело било је да су у часу слома на путевима пресретали групе наших војника и разоружавали их, а одмах после тога почели су са нападима на српско становништво у срезу пећком. У срезу пећком има око 10.000 Срба и они сачињавају у односу према Арнаутима око једну петину становништва. У граду Пећи преузео је власт у своје руке и дошао на чело општине Сефедин бег Махмудовић. У прво време Арнаути су у Пећи из дана у дан манифестовали и прослављали своје ослобођење, а нарочито суботом ове су манифестације достигале врхунац. Обично тада, вршена су хапшења и интернирања Срба. До изражаја је дошла тада албанска 'Црна рука' или како они кажу 'Црна сквадра', коју је основао Косовски комитет, чије је седиште најпре било у Косовској Митровици, а после је пренето у Приштину. После извршеног преврата у Пећи је руководио акцијом 'Црне руке' један млад Арнаутин, иначе фашистички официр. Терор ове албанске 'Црне руке' у Пећи састојао се у томе, да су чланови 'Црне руке' упадали ноћу у куће виђенијих Срба који су требали бити ликвидирани и терали их да пију изломљено стакло са зејтином, тако да су сви они који су ово пиће попили умрли у највећим мукама. У Пећи је био истакнути члан 'Црне руке' Зенел 'барјактар', који је своју акцију пренео из Пећи у Приштину, где је његово дело убиство Спире Каракушевића, јувелира у Приштини, по-

⁸¹ АЈ, ДК-110-250-128-129.

што исти није хтео да плати своту новца којом је уцењен. „Црна рука“ била је само огранак албанског Косовског комитета, коме су припадали ови арнаутски бегови. Ови су од слома Југославије очекивали поправљање свога материјалнога положаја и повратак у старо феудално време, што им се и испунило, јер су у своје руке узели понајбоље земље и имања која су напустили Срби. Овај комитет је крив за све неправде почињене од Арнаута над српским живљем, а да би се акција комитета провела посвуда на Метохији и на Косову имао је комитет своје поверенике у свим арнаутским местима и насељима. Арнаути су слепо извршавали сва наређења Косовског комитета и у потпуности извршили циљеве и програм комитета: ликвидацију и чишћење Срба на Косову и Метохији. Знам да су Арнаути српска села попалили и све од вредности опљачкали. Познато ми је да су у селу Витомирици запалили сто српских домова а исто тако спалили много српских кућа у Белом Пољу и Добруши. Са својом породицом живео сам у Пећи до 2. августа 1941, а тада смо прешли у Приштину, где сам допао са свом фамилијом логора, у којем сам остао 16 месеци. Пошто сам имао пасош за путовање у Србију, било је омогућено и мени и мојој породици да и ми уђемо у транспорт Срба избеглица који су с Косова прешли у Србију, пошто нису апсолутно могли поднети арнаутске прогоне. Овде у карантину имам мајку, четири брата и три сестре о којима морам водити бригу, тако да не могу ни помислити за сада на своје даље школовање.“

Записници од 2. децембра 1943. 12. и 15. јануара 1944. године састављени у Комесаријату за избеглице и пресељенике, САВЕЉИЋ РАДЕ, пензионер, инвалид из Пећи, изјављује:⁸²

„У граду Пећи бројни однос српског и арнаутског становништва пред почетак рата априла 1941. био је у односу 55% Арнаута и 45% Срба. У срезу пећком Арнаута је било нешто више; Срба је било око 40%, а Арнаута 60%. Овај бројни однос у току рата услед прогона од стране Арнаута нешто је поремећен. Тако на пр. сада у Пећи има 55% Срба, а 45% Арнаута јер су Срби са села у великој мери долазили у град, као нешто безбеднији за њих. У селима, напротив, сада има свега око 5% Срба. Сви остали делом су побегли у Србију или Црну Гору, делом су побијени, а изврстан део сишао је у Пећ. У првој половини априла 1941, нарочито између 10. и 15. априла арнаутско становништво у Пећи и околини добило је велике количине оружја из магацина југословенске војске. Поједини југословенски официри у тренуцима који су претходили капитулацији југословенске војске, у великој мери делили су становништву храну, а ову прилику искористили су Арнаути из вароши и оближњих села да би прешли у пљачку оружја. Српско становништво, утучено услед пораза,

⁸² АЈ, ДК-110-250-130-134; АЈ, ДК-110-250-137-139.

остало је скоро потпуно ненаоружано. Напади на српско становништво Пећи и околине почели су 17. априла 1941. У току јавних манифестација широких слојева арнаутског становништва у Пећи, почела су после 17. априла убиства појединих Срба из Пећи и околине. У Пећи су тих дана убијени: Вуко Новаковић, поручник југословенске војске; Рако Катнић, трговачки помоћник; Михајло Петровић, земљорадник-насељеник; Вукадин Микетић, земљорадник-насељеник; Рако Јокић, земљорадник-насељеник. У Пећи их је укупно било убијено око 15. Сем горње петорице, других се сада не сећам. У околини Пећи тих дана убијено је око 30 Срба. Од њих се сада сећам: Радоње Мијовића, земљорадника из Загња; Богића Јововића, земљорадника из Раушића, све у срезу пећком. Сем тога знам да је било жртава у селима: Стреоци, Барани, Гораждевац, Главичица, Будисавац, Брестовик, Добруша, Ђураковац. Сви ови Срби убијени су или из пушака, или су просто били линчовани и претучени на улицама од стране Арнаута. Терор у селима око Пећи био је много гори и тежи, него терор у самој Пећи. Услед тога је почев од тих дана почело масовно силажење становништва из села среза пећког у варош Пећ. Југословенске власти у Пећи смењене су одмах по капитулацији наше војске. Од наших власти функције су преузели виђенији Арнаути из Пећи, међу којима су били најистакнутији: Џевад бег Махмудбеговић, поседник из Пећи, који је постао срески начелник, и Сефедин бег Махмудбеговић, бивши сенатор и народни посланик, који је постао председник општине. Све трговине и све занатске радње у Пећи одмах су преузете без икакве накнаде од стране арнаутских власти. Срби нису имали више права да буду сопственици или да воде ма какву врсту привредне делатности у граду. Никакве плате или пензије Србима више нису биле исплаћиване. Срби нису могли ни под којим условима постати држављани албанске државе, већ су за све време сматрани људима без држављанства или неке врсте „држављанства мање вредности“. Они су имали посебне легитимације, на основу којих није било слободно напуштати град ма у коме правцу и на ма којој раздаљини. У току друге половине априла 1941. почело је масовно бекство становништва српске народности из срезова: пећког, источког, ђаковичког и подримског у Србију или Црну Гору. Рачуна се, да је око 75.000 Срба из ових срезова побегло у наведене покрајине, док је око 25.000 остало у градовима Пећи, Истоку, Ђаковици и селима у непосредној околини Пећи. Сва села насељена српским становништвом у даљој околини наведених вароши потпуно су напуштена. Пљачке, отимачине и убиства трајали су све до 28. априла 1941, када је у срезове: пећки, источки, ђаковички и подримски ушла италијанска војска. Чим су умарширали италијански војни одреди наређена је обустава свих прогона српског становништва. Италијанске војне власти преузеле су војну команду над Косовом и Метохијом између 28. априла и 5. маја 1941. И поред тога што су прогони српског становништва били од стране итали-

јанских власти забрањени, они су се наставили по селима и даље, мада у мањем обиму него дотле. Ова четири среза и формално су припојени Албанији и преко ње италијанској империји. У саставу империје они су остали све до капитулације Италије у септембру 1943, када су постали саставни део независне Албаније. У Пећи је организована албанска фашистичка управа, која је била врховна управна власт у вароши и срезу пећком. На челу ове управе налазили су се Бајрам Гаш, родом из среза источког, који је пред рат живео као политички емигрант у Албанији, бивши југословенски учитељ из Пећи. Албанску фашистичку управу у Пећи сачињавају око 100 Арнаута, који су већином из Пећи и околине; у овој управи било је и неколико Италијана који су мање учествовали у локалним прогонима од чланова управе Арнаута. Орган албанске фашистичке управе била је 'Црна рука', нека врста полузваничног извршног органа власти у Пећи и околини. Чланови 'Црне руке' били су у исто време и чланови албанске управе, али се приликом прогона често наглашавало да обе ове организације немају никакве везе. Од стране албанских извршних власти без икаквог судског испитивања између осталих су у току јесени 1942. у Пећи убијени: Блажо Чејовић, трговац; Лазар Јовановић, учитељ, Миљко Божовић, трговац; Живко Гашић, кафеџија, сви из Пећи. Овом приликом убијено је око 25 Срба у самој Пећи, док је у околини стрељан још већи број. Злостављања српског становништва у Пећи и околини вршена су, под изговором припадности четничким, односно партизанским организацијама. У току августа и септембра 1943. у самој Пећи под овим изговором убијено је око 15 Срба: Веселин Вукотић, трговачки помоћник убијен је пред самим полицијским затвором од стране арнаутских градских жандарма. Првих дана септембра, још пре италијанске капитулације, на улици су убијени Младен Симић, цревар; Вељко Булатовић, радник; Младен Радовић, земљорадник и још око десетак Срба. Многа имена нису ми позната и из тог разлога што сам ја за све време био у добровољном кућном затвору, бојећи се да ће ме на улици убити, као и многе друге Србе из Пећи. Када је италијанска војска капитулирала 8. септембра 1943, арнаутске формације италијанске војске пришле су разоружавању италијанских формација италијанске војске, које су се налазиле у Пећи. Овом приликом у Пећи је убијено од стране Арнаута и око 10 италијанских војника и официра, између којих и један италијански потпуковник, који је био војни командант у Пећи. Свака контрола италијанских власти над радом албанских власти, престала је; услед тога се терор над српским становништвом појачао још више него дотле. Нарочито су страдала села: Бело Поље, Витомирица, Гораждевац, Брестовик, Сига, Црни Врх и Љевоша, све у срезу пећком. У овим селима у току септембра, октобра и новембра 1943. изгинуло је око 130 Срба; у самој Пећи погинуло је око десет људи, чија ми имена нису позната јер у то време више уопште нисам излазио из куће, а и убијени били су ве-

ћином младићи, које ја нисам добро познавао. Видео сам да морам напустити Пећ, јер сам од капитулације Италије био неколико пута нападан оружјем од стране арнаутских власти, а нарочито од стране албанске 'Црне руке'. На мене су напади вршени од почетка албанске владавине у Метохији, јер сам у циљу заштите српског становништва заједно са Михајлом Милошевићем, свештеником из Пећи и Лазаром Јовановићем, учитељем, који је убијен 13. новембра 1942, и Миљаном Никићем, пензионером, који је интерниран у Италији од марта 1942, упућивао представке албанским и српским властима. Тако су представке биле упућене вице-краљу Албаније, цивилном комесару за Стругу, Дебар и Косово, локалним италијанским војним властима и најзад српској влади у Београду. Све представке остале су без успеха, јер се албански терор за све време одржавао. Једино би, можда, да није било италијанске војске, он примио још горе размере него што их је иначе имао. На мене је извршен напад 2. новембра 1943. од стране тројице Арнаута, који су, опколивши моју кућу, испалили кроз врата и прозоре осам метака из пушака и револвера. Следећег дана извршен је напад на Нова Савелића, земљорадника-насељеника, мога брата, јер су арнаутске власти мислиле да се ја тамо налазим. За атентаторе није потпуно поуздано да припадају 'Црној руци', која је после капитулације Италије постала орган Албанског Косовског комитета, на чијем је челу, мислим, Џевад бег Махмудбеговић. Овај комитет преузео је све функције бивше албанске фашистичке управе. Од Арнаута који су се нарочито истакли у прогону Срба могу навести једино оне, које сам већ споменуо: Џевад бега Махмудбеговића, председника из Пећи, бившег средњошколског начелника, а сада народног посланика албанске народне скупштине у Тирани. Сефедин бега Махмудбеговића, бившег сенатора и народног посланика ЈРЗ који је председник општине у Пећи, Бајрама Гаша, родом из среза источног, који је био вођ албанске фашистичке управе у Пећи, а који је сада на челу локалних албанских полицијских власти у Пећи, а сада је народни посланик албанске народне скупштине у Тирани. Ја сам посредством једног трговца из Призрена, Арнаутина Абдула Мусе, који ме раније није уопште познавао, добио пропусницу код албанских власти за прелаз у Србију. Абдул Муса, из жеље да спасе мој живот, дошао је лично у Пећ, тамо платио за моју пропусницу осам хиљада динара у албанском новцу, и са мном путовао до Приштинне. У Приштини ми је наново извадио пропусницу за Косовску Митровицу и допратио ме до Митровице. На путу је изложио свој живот истим опасностима, у којима се мој живот стално налазио. На пут сам пошао 10. новембра, а у Косовску Митровицу стигао сам 19. новембра. После краћег боравка у Митровици, где сам врло тешко успео добити пропусницу за путовање по Србији до Београда, преко Краљева стигао сам у Београд. Желим изјавити да све српско становништво по сваку цену жели из Пећи и околине прећи у Србију, ради очувања свога живота. Арнаути у Пе-

ћи и околини у својим зверствима свих врста која врше над српским становништвом од априла 1941. не устручавају се ни од најбруталнијих насиља над женским становништвом српске народности. Насиља све врсте достигла су свој врхунац последњих месеци 1943. Групе Арнаута из ових крајева насилно одводе употребљавајући било физичку принуду, било принуду психичке природе (обично претећи да ће побити све чланове породица) млађе особе женског пола, обично девојке. Напомињем да се прогони ове врсте врше над женама само српске народности. У Пећи и непосредној околини, тј. у једном делу пећког среза одведено је око 100 особа женског пола, скоро све девојака. Од ових девојака мени су познате: Даринка, кћи Радослава Вучетића, капетана у пензији, коју је узео себи Таир Костурац, жандарм из Пећи; Милка, кћи Радуновића, земљорадника из Љумбарде, срез ђаковички, коју је узео себи употребом непосредне физичке силе пећки жандарм по имену Мето. Обе ове девојке одведене су крајем 1942. Све девојке, одведене на овај начин, без икаквог претходног извршеног обреда цивилне или верске природе, станују у кућама својих отимача, служећи као наложнице њиховој полној похотљивости. Све особе женског пола, које су одведене, хватане су на улици као дивљач; због тога сада све млађе жене у Пећи, као и у целом овом крају који сада стоји под влашћу домаћих Арнаута, уопште више не излазе ван куће, већ се скривају по кућама, живећи у сталном страху. Ово стање продужава се у Пећи и сада. Непосредно уочи мога бекства из Пећи, почетком новембра 1943. (мислим 5. новембра) 3 девојке из Пећи, које су биле отишле ради набавке горивог дрвета у Ругову, у срезу пећком, нападнуте су од Арнаута из Ругова, савладане и задржане. Једна од њих, кћи Мирка Шабана, земљорадника из околине Ђаковице, који сада живи у Пећи, силована је на месту и том приликом израђављена по ногама и грудима и, касније пронађена од Срба на месту силовања тешко рањена и онесвешћена пренета у пећку болницу, где се на лечењу, колико ми је познато, и сада налази. Друге две девојке, чија ми имена нису позната, одведене су од стране домаћих Арнаута њиховим кућама у Ругову, и одатле се више нису вратиле у Пећ. Непосредно по мом бекству из Пећи, тамо се догодио велики покољ Срба. У самој вароши побијено је 50, а у околини 30 Срба, док су сем тога убијена и тројица домаћих Арнаута. У Пећ је у време мог бекства упао летећи одред, састављен од Арнаута из Косовске Митровице, који је по наговору Арнаута из Пећи и околине, извршио овај покољ. Овај летећи одред предвођен је од Џафера Деве, садашњег активног министра унутрашњих дела у Албанији и од Бајазита Бољетинца, бившег официра југословенске војске, који је сада предстојник полиције у Косовској Митровици и активни потпуковник албанске војске. Овај летећи одред, формиран у Косовској Митровици, имао је по намери Џафера Деве да оперише у старој Албанији (Албанији у границама пре 1939. године) па је на проласку кроз Пећ извршио ово масовно убиство. Од Срба

који су побијени овом приликом знам следеће: Др Младена Микића, судију окружног суда и поседника; Блажа Ђуровића, капетана у пензији и поседника; Благоту Бобичића, наредника у пензији и поседника; Павића Јововића, поседника; Благоту Вујовића, наредника у пензији и поседника; Јову Почучу, столара и власника стругаре; Михаила Митровића, поседника и бившег трговца; Новицу Обрадовића, бившег трговца и поседника; Обрадовића, Новичиног брата, чије ми име није познато, поседника и бившег трговца; Милована Миловановића, поседника и трговца; Радошава Вуковића, поседника и чиновника окружног суда; Марка Вујошевића, поседника и среског начелника у пензији; Трифу А. Герића, студента и поседника; Воју Чукића, зубног техничара и поседника; Душана Булатовића, земљорадника; Тодора Ивановића, земљорадника; Митра Ивановића, земљорадника и поседника; Трифу Жужова Стевановића, земљорадника и поседника; Милоњу Вуксановића, земљорадника и поседника; Драга Драгичевића, бившег чиновника пећке општине; Дракуловића, студента; Дракуловића, свршеног матуранта, брата горњег студента; Ђоку Мишковића, бачварског мајстора; Крсту Фишековића, кафеџију и поседника; Крсту Радуловића, поднаредника у пензији и поседника; Блажа Јоковића, земљорадника и поседника; Ђоку Здравковића, бившег трговца и поседника; Ђорђију Маровића, земљорадника и поседника. Осим горе поименично наведених Срба, који су погинули 3. и 4. децембра у Пећи, знам да су овом приликом убијени од овог летећег вода: пет чланова породице Петровића, земљорадници из Белог Поља, пећког предграђа; три члана породице Павловића, земљорадници из Белог Поља, пећког предграђа. Познато ми је исто тако да су овом приликом убијени и шесторица Срба, земљорадници из села Гораждевца у срезу пећком. Сви наведени побијени Срби денунцирани су од стране домаћих муслимана-Арнауца у вођству летећег вода. Све жртве убијене су стрељањем из митраљеза у непосредној близини Пећи. Као вођа у прогону Срба у Пећи учествовао је и Сулејман Црноглавић, поседник и бивши председник општине ђаковичке, који је сада префект полиције у Ђаковици. Овај Црноглавић упућује Арнауце из Ђаковице, снабдева их оружјем и шаље у срез пећки у циљу вршења убистава над српским цивилним становништвом. Ово се констатовало нарочито јасно када је приликом напада на село Гораждевац у срезу пећком убијено 3 нападача почетком децембра 1943, за које се утврдило од стране арнаутских власти, да су послати из Ђаковице у пећки срез ради вршења злочина. Нарочито напомињем да је ово једини случај да су локалне власти предузимале ма какву истрагу поводом убистава и напада на српско становништво у пећком случају. У току прогона српског становништва у Пећи и околним срезовима домаћи Арнаути почели су рушити српске цркве. Тако је у срезовима: пећком, источком, ђаковичком и дреничком порушено 16 православних цркава, од којих сада знам: цркву у Раставици, срез ђаковички; цркву у Шеремету, срез

ђаковички; цркву у Поношевцу, срез ђаковички; цркву у Будисавцу, срез пењки; цркву у Истоку, срез источки и манастир Девич. У току ових рушења убијен је свештеник Сталета са својом женом из Ракоша, срез источки. Сви свештеници из ових крајева прешли су у Србију или Црну Гору, са највећом опасношћу по своје животе. Сада непосредно прети опасност рушења од стране домаћих Арнаута једног од највећих српских споменика, манастира Дечана.“

Рађено 8. јуна 1944. године у одбору за избеглице у Рашкој. ТО-НЕЦ ИВАН, избеглица из Пећи стар 44 године, ожењен, отац четворо деце, сада троје, по народности Словенац, вере православне, дође па изјави:⁸³

„Ја сам пре рата живео у Пећи, тамо сам се и оженио, тамо ме је и капитулација затекла, па сам и после капитулације тамо живео све до сада, за све време од капитулације па до данас видео сам много неугодних ствари: на име понашања Арнаута према Србима уопште: а нарочито према појединим виђенијим Србима било је страшно и неиздржљиво. Арнаути су скоро сваког дана демонстрирали улицама кроз Пећ противу Срба и противу Југославије, свим демонстрацијама присуствовали су увек као вође бегови: Сефедин, Цеват, Рифат и други Махмутбеговићи, као и сви трговци и виђени Арнаути у Пећи. У јуну 1941. интернирали су мога таста Живка Рајевића, Тодора Марковића, Величка Јовановића и још 46 виђенијих Срба и све су потерали за Албанију. Ја сам се био упустио у индустријско предузеће Озрен као књиговођа а директор је био Душан Рованчић. Међутим после интернације т. ј. након три месеца поставе албанези комесаријат у предузећу и комесар је био неки Беди беј, чувен као албански бабуш. Ја сам остао и даље као књиговођа, али су они управљали како су хтели. Овај комесаријат образовала је комисија у коју су ушли Сефединбег Махинрићевић, Неџиб Бабић, шеф пореске управе чије име не знам. Мене нису трпели па да би ме коначно уклонили, једне ноћи подметнули су неке паклене машине које у ствари нису учиниле штету предузећу али су мене и још четири наша настојника затворили и били смо у затвору осам дана. Када су ме пустили из затвора више нисам био у предузећу, а ни плату ми нису дали. Октобра прошле године Арнаути су убили мога таста Живка Рајевића. Децембра месеца побили су у Пећи око 50 Срба – а пре тога побили су много само имена не знам. Погинуо је у јануару или фебруару Радивоје Гилић, жена му и дете. Они су заклани и опљачкани. Наводи да су још у свим српским радњама, ушли само Арнаути, поједини Арнаути поузимајући наравно капитал. Тако је хтео и Рифат бег да уђе у Озрен али му није успело. Но зато је ушао у индустријски млин пењке банке као ортак, иако није уложио ништа.“

⁸³ АЈ, ДК-110-250-178.

Записник од 21. јануара 1944, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, **КОСТИЋ БОЖИДАР**, земљорадник из Видања, **ВУЛИЋ НЕДЕЉКО**, земљорадник из Клине, **КАРАЏИЋ МЛАДЕН**, земљорадник из Дрсника; **ДИМИТРИЈЕВИЋ МИЛАН**, земљорадник из Воћњака, исказују сагласно следеће:⁸⁴

„После слома Југославије целу Метохију окупираше су италијанске војне власти. Под италијанском окупацијом за нас Србе било је утолико добро, што нас сам окупатор није нарочито прогонио. Међутим италијанска власт није била у стању или пак није имала вољу, да заведе потпуни ред и мир, нарочито да нама Србима осигура пуну личну и имовинску безбедност. Домаће становништво Арнаути, и то како они муслиманске, тако и они католичке вере, искористили су лабаву италијанску управу, заправо безвлашће, па су отпочели у свима местима где живе Срби на њих нападати и пљачкати их. Пљачке и лична нападања на Србе Арнаути су вршили по сасвим разбојничким методама. Упадали су редовито ноћу у српске куће и пљачкали их тако потпуно, да ни најситнију стварчицу нису остављали њеном сопственику. Често пута ни то им није било доста него су једноставно Србе–домаћине са њиховом фамилијом избацивали из њихових кућа и уселили се на тако „стечена“ српска имања. Из села Видања, чим су Италијани тамо дошли, сви мушкарци Срби избегли су у Пећ, бојећи се, да их Арнаути не поубијају. Ја, Костић Божидар такође сам са осталима побегао у Пећ испред арнаутског насиља и провео тамо око 2 месеца, док је моја фамилија остала и даље у селу. За време овога мога бекства, једнога дана, дошло је 6 Арнаута из Старе Албаније (Нува Јака Ђидодић са три брата, остали су непознати), који су истерали моју жену, две снаје са по троје деце и троје моје деце, ушли су у кућу и све што су нашли у кући присвојили су. Од мога имања окупирали су кућу, шталу са осталим господарским и стамбеним зградама, 80 комада оваца, 15 комада крупне стоке, 2 коња, 3.000 кг кукуруза, казан за печење ракије, 3 каце по 1.500 литара, једно буре од 700 литара, једно буре од 100 литара, 100 комада кокошака, посуђе, сав намештај и све остале ствари, које су се затекле у кући. Арнаути–пљачкаши дозволили су једино мојој фамилији, да понесе собом у бели свет свој лични и постелњни веш и нешто одела. Моја фамилија настанила се иза тога у оближњем селу Клини, код којих мојих пријатеља, како сам и доцније дошао из Пећи. У селу Видању Арнаути су опљачкали свих 25 домова Срба–староседеоца. Прогнали су из села сем моје фамилије још и фамилију Милосава Микића и Милије Шулинића. Друге српске фамилије остале су и после пљачке код својих кућа, али су им Арнаути приграбили тако рећи сву покретну имовину. Надаље су Арнаути у селу Видању опљачкали 120 насељеничких српских домова, које су потом попалили тако, да је у селу још можда остало

⁸⁴ АЈ-ДК-110-250-140-142.

неколико читавих кућа. Срби насељеници још 1941. избегли су из Видења на све стране, Црногорци су се вратили у Црну Гору, а остали су прешли у Србију. У истом селу Арнаути су убили Раденка Шарковића и брата му Петра. Још су убили председника општине Будисавичке, Младена Богосављевића. У селу Видању није забележен ни један случај силовања жена и девојака од стране Арнаута. На зулуме Арнаута ми смо се жалили италијанским војним властима, али без икаквог успеха. Италијанске власти нису нам давале уопште никакву заштиту. Редовито су нас упућивали на самоодбрану с тим, да сами преотмемо од Арнаута нашу опљачкану имовину, разуме се, ако смо то у стању учинити нашим сопственим снагама. Ми, Срби били смо за такве акције немоћни, јер смо према Арнаутима били у мањини, а сем тога стајали смо ненаоружани према наоружаним Арнаутима, чије су чак и жене имале оружје. У селу Клини нису Арнаути протерали првих година италијанске окупације ни једну српску фамилију. Пред нека два месеца Шиптари су једне ноћи убили код његове куће Рашу Вулића, кога су још 1941. темељито опљачкали. У селу Дрснику има око 100 староседелачких српских домова. Насељеника Срба није било. У 1941. Срби су у овоме селу били углавном на миру благодарећи тој околности, што су они искључиви становници села и што у томе селу нема Арнаута. Једнога дана пред јесен 1943. пошло је више наших сељака са колима и воловима у шуму 'Краставац' по дрва. Одједном је пред њих испало у шуми 14 наоружаних Арнаута, кои су ове сељаке опколили. Кад су то сељаци видели, већина њих разбежала се на све стране, али су Арнаути ипак тројицу сељака ухватили и собом повели. Од ове тројице сељака Арнаути су убили Карацић Тому и неког Ђоку, коме не знам презиме. У последњем моменту успео је да побегне Стојан Јаовић [могуће Јаловић, Лазовић или Лаковић], који се на овај начин спасао. Једном другом приликом Арнаути су у шуми напали на Антонија Рајковића из Дрсника, кога су из пушке убили. У селу Дрснику 1942. Арнаути су убили једне вечери у његовој кући Марка Стевића. Село Воћњак је заправо мало сеоце у коме има 8 српских домова. Около тога засеока налазе се искључиво арнаутска насеља. У самом селу Арнаути су убили 1942. Глигорија Јоксимовића и Вукомана Мартиновића. Првог су убили у шуми, а потоњег код његове куће. Још је убијен по Арнаутима Обрад Јефтић, земљорадник из Воћњака. После капитулације Италије стање у нашем крају још више је погоршано. Арнаути су сада ослобођени сваке контроле, па убијају и пљачкају Србе. Разлика је у томе, што сада не врше само зулуме појединци већ и сама арнаутска полиција. У ту сврху полицајци и жандарми обилазе поједине српске куће и позивају Србе, тобоже, на саслушање у општини, односно у полицији. Редовно, позвано лице и не дође до власти, која би требало да изврши саслушање, јер полицајац већ успут такво лице на 'згодном' месту убије. По овоме систему убили су Арнаути 27 Срба из једног јединог села – Брестовика у пећком срезу.

Као што рекосмо, сада је тек за нас Србе наступила тамо права опасност. Ради тога ми смо били принуђени једне ноћи побећи од наших кућа. Пешачили смо 8 дана до Рашке, а одатле избегли смо даље на српско подручје, док су нам фамилије остале и даље код кућа изложене на милост и немилост бесним и дивљим Арнаутима.“

Записник од 2. јануара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ВУКОТИЋ МИЛУТИН, машински бравар из Пећи, исказује следеће:⁸⁵

„Првог и другог дана Ускрса 1942. италијански војници блокирали су све квартове у Пећи уз припомоћ албанске грађанске гарде, коју су Италијани наоружали. Та два дана извршено је масовно хапшење Срба мушкараца у Пећи. Међу ухапшенима био је и доста велики број жена. Рачуна се да су Италијани прва два дана Ускрса ухапсили у Пећи око 200 Срба. Свега једну ноћ држали су ухапшене Србе у једној кафани у Пећи. Другога дана ухапшеници су утоварени у камионе и отпремљени за Албанију у интернацију и то у логор Преза код Тиране. Дана 27. априла 1942. пролазио сам улицама Пећи са мојим другом Радисавом Гошовићем, земљорадником из Пећи. Кад смо наишли код апотеке 'Стојаковић' пресрели су нас два италијанска карабињера са једним Албанцем, цивилом и они су нас ухапсили. Одвели су нас потом на карабињерију где су извршили над нама личну премегачину, али ништа нису пронашли што би нас компромитовало. У карабињерији остао сам у затвору 20 дана. Кроз ово време нису нас могли пребацити у судски затвор у који су обично затварали ухапшене Србе, јер се у затвору појавио пегавац. Прво време било ми је у затвору врло тешко. У једној малој собици у карабињерији стрпали су нас 11 Срба, а сем тога били су с нама и тројица Арнаута као обични криминалци. Сећам се, да су од Срба поименично тада били са мном у затвору: Радисав Гошовић, Александар Драгичевић, Мићан Вујачић, Бранко Вујичић и Јанко Јовичевић, сви из Пећи. Имена осталих затвореника не могу сада да се сетим. После 20 дана били смо окупани и пребачени у судски затвор. У судском затвору било је тада око 50 Срба и 100 Арнаута. Срби су били ухапшени као политички кривци, а Арнаути као обични криминалци. У судском затвору био сам до 27. маја 1942. Тога дана одвојили су нас 27 Срба у затвору. Иза тога потоварили су нас у 3 камиона. Један камион одвезао је око 8 интернираца Срба право за Тирану на суд. Доцније сам чуо, да су сви они осуђени и да су остали на издржавању казне у Албанији. Остала 2 камиона са интернирцима, међу којима сам био и ја, одређена су била, да нас пребаце у логор Пуку крај Скадра. У Пуки је некад била италијанска војна болница. Италијани су простор око те некадашње болничке зграде оградиле бодљикавом жицом.

⁸⁵ АЈ-ДК-110-250-158-160.

На тај начин је ту импровизиован концентрациони логор. Кад сам ја у овај логор стигао, нашао сам већ тамо око 200 интернираца све самих Срба из Метохије и са Косова. Свега 15 дана смо ту провели. Затим су нас углавном све одатле дигли, утоварили у камионе и превезли за Драч. У Драчу смо се задржали 2 дана. Тада су нас укрцали у трговачко бродовље, које је имало своју пратњу састављену од једне крстарице и два разарача. Сем нас, после нашег укрцавања, укрцали су још на исте бродове у луци Драчу око 250 интернираца Срба, који су допремљени тих дана у Драч из логора Преза код Тиране. Интернирци из концентрационих логора Пука и Преза, сви овако утоварени у Драчу у бродове, пребачени смо у Бари у Италију. У Барију су нас распоредили у више група, пошто смо претходно на бродовљу провели један дан и један ноћ. Једна група је експедована возом преко Напуља у Гаету, а одатле лађом на острво Понцу. Моја група у којој је било око 200-240 људи отпремљена је на Сицилију. Најпре смо стигли у Палермо. Одатле смо у мањим групама са једним бродићем пребачени на мало острво Устику, које се налази удаљено око 40 миља од Палерма према северу. Ја сам се лично задржавао због овог транспортвања у Палерму око 20 дана. На острву Устици подигнуте су још од раније зграде за интернирце. Раније су овамо слали Италијане у интернацију. И овај пут нашли смо на острву око 2.000 интернираних Италијана. Свега 100 од њих били су политички кривци, а остали обични криминални осуђеници. Ми смо били смештени у посебне зграде за становање. Осим нас већ од пре било је ту неких 200 политичких осумњичених из разних наших крајева. Било је нешто Срба из Боке Которске, затим Хрвата из Далмације као и изванредан број Словенаца. Живот у логору на острву Устици био је врло тежак. Многи интернирци су добили туберкулозу. Сећам се, да је било и неколико смртних случајева. Што морталитет није заузео шире размере има се захвалити нашој међусобној помоћи солидарности, која је нарочито добро дошла за болесне интернирце. Ја сам по мојој сопственој молби премештен 14. јануара 1943. са острва Устике на острво Понцу. У овоме логору било је у сваком погледу боље. На Понци је било око 680 интернираца. Највећи број је био наших људи. Мањину су сачињавали Грци и Арнаути. Овде сам остао у интернацији до капитулације Италије. Интересантно је поменути, да су једнога дана италијански карабињери, после његовог пада, допремили на острво Понцу Мусолинија. Његово искрцавање из лађе на острво посматрали смо са дурбинима из извесне удаљености. На острву је Мусолини провео око 7 дана. Због овог догађаја нама је било ограничено кретање по острву. После капитулације Италије ја сам са извесном групом интернираца пребачен са острва Понце у Гаету где сам провео 3 дана. Затим су ме отпремили у место Фонди удаљено око 100 км од Рима према југу. Тамо су нас преузели Немци и држали нас пар дана, да би нас после тога опет предали Италијанима. У Фонди сам остао све до 2. јануара 1944. Пошто је ту било нај-

више Арнаута, односно људи из крајева који су припојени Албанији, на интервенцију албанских власти, једнога дана формиран је један транспорт интернираца у коме је било око 80 Срба, а остало Арнаути. Овај транспорт је отпремљен иза тога преко Удина, Марибора, затим преко Мађарске за Суботицу, а одатле преко Земуна у Београд где сам стигао пре 5 дана. У Београду сам се издвојио из овог транспорта и остао овде, јер сам чуо, да су поново искрсли нереди у Метохији тако, да су Срби одатле принуђени да беже испред арнаутских власти.“

Записник од 28. јануара 1944. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике, ДЕДОВИЋ ЉУБО, полицијски писар у пензији, из Пећи; ВУЛЕВИЋ СТАНКО, студент права из Пећи; ГИЛИЋ ДР ВОЈИСЛАВ, лекар из Пећи; ВУКОТИЋ ВАЈО, поседник из Пећи; МИЛОШЕВИЋ БОЖИДАР, земљорадник из Пећи, сагласно су исказали следеће:⁸⁶

„Још у току трајања ратних операција у априлу 1941. Арнаути са Метохије, највише из среза ђаковичког, пришли су паљевинама српских кућа по селима у Метохији и појединачном убијању невиног српског становништва. Југословенске власти евакуисале су се из Пећи 10. априла 1941. Одмах иза тога око 5000 Арнаута из Пећи и околине навалили су на касарне да би приграбили тамошње оружје; око 20. априла они су узели власт у Пећи у своје руке. На челу домаћих Арнаута налазили су се: Џевад Махмудбеговић, поседник из Пећи, који је постао окружни начелник; Сефедин Махмудбеговић, који је постао председник општине, такође поседник из Пећи; Рифат Махмудбеговић, поседник из Пећи, који је постао касније срески начелник среза источког, а сада се налази у Пећи; Неџиб Башић, бивши шеријатски судија и народни посланик, који је касније постао албански министар; трговци Љођић, два брата из Пећи, у чијој су се кући одржавали сви састанци домаћих Арнаута на којима су се доносиле одлуке о прогонима Срба. За све време нашег боравка у Пећи, а како смо чули и касније, за Србе су се заузимали: Шабан Реџић, сада председник општине стреочке у срезу пећком, који је спасао изванредан број Срба у Пећи, како смо чули, приликом покоља почетком децембра 1943. и Шаћир Маљушагић, трговац из Пећи. Италијанске трупе формално су извршиле анексију Метохије Албанији другог маја 1941. Прва убиства Срба у Пећи догодила су се у току демонстрација, извршених против српског становништва у Метохији, на дан 31. маја 1941. Руља на улици, која је бројала преко 1000 људи, навалила је на све Србе, који су се на улици нашли. Четири Србина линчована су на пећким улицама; међу њима познато нам је да се налазио Вуко Новаковић, бивши монополски чиновник у Скопљу. Истог дана убијен је и Вукадин Микетић, радник, а са њим заједно и Ра-

⁸⁶ АЈ, ДК-110-250-147-152.

ко Брајовић, радник. Сви они убијени су убодима ножевима и тучом док нису издахнули у најтежим мукама. Убијен је и на улици и један Црногорац, чије нам име није познато, а који је био дошао у Пећ у циљу куповине жита. Сва ова лица затекла су се случајно на улици и ту убијена. Сви становници Пећи српске народности крили су се за време ових догађаја по својим кућама. Војне власти у Пећи биле су искључиво италијанске; жандармерија – карабињери, била је такође чисто италијанска. Цивилне власти биле су искључиво у рукама Арнаута; они су држали општину и градску полицију. Ову градску полицију на дан демонстрација, 31. маја 1941, увече, италијанске власти после извршених убистава разоружале су. Напомињемо да су италијанске власти за време нашег боравка у Пећи, до 18. јула 1941, према српском становништву имале коректан став и да су у више махова интервенисале у корист српског становништва приликом прогона који су над њима вршени. Овај однос променио се после прве половине јула 1941, од када су италијанске власти пришле масовном интернирању српског становништва, како је нама познато, из срезова: пећког, источког, ђаковичког призренског, грачаничког, урошевачког и гњиланског. После 31. маја 1941, у Пећи није било више убистава Срба до нашег одвођења из вароши у интернацију; убистава у селима из околине Пећи и из околних срезова настављала су се, међутим, несмањеном жестином. Од 25. априла 1941. па све до 15. маја 1941, извршено је сукцесивно спаљивање свих српских села у општини баранској, у срезу пећком. У општини главиччкој, срез пећки, спаљена су села: Бокшић, Милићевићи, Долово, Дреновац, Горњи Петрич, Доњи Петрич, Клинчина, Сврке, Љешани и Главичица. Све српско становништво из ових села протерано је; жене и деца отишли су у Пећ или за Црну Гору, принудним путем; мушкарци су у највећој мери побегли за Србију, а мали број остао је у Пећи. У општини будисавачкој, срез пећки, попаљена су сва српска насељеничка села. У општини стреочкој, срез пећки, спаљене су све српске насељеничке куће. Арнаути су по правилу вршили спаљивања свих насељеничких села и свих насељеничких кућа у селима; куће домородаца Срба пљачкали су, отимали имања домородаца и стално вршили одвођење жена и девојака из ових кућа. Познато нам је да су у општини главиччкој у току вршења ових паљевина убијени следећи Срби: Милован Балевећ, земљорадник из Горњег Петрича; Милић Јанковић, земљорадник из Доњег Петрича; Благо Орловић, земљорадник из Горњег Петрича; У Дреновцу су убијени: Живко Јовановић, земљорадник; Добривоје Јовановић, земљорадник; Петар Златић, земљорадник и Јован Красић, земљорадник. У Долову су убијени: Живко Гарић, земљорадник и Петар Гарић, земљорадник. У Догањеву убијени су: Јован Рашковић, Сташа Сташић, Петар Сташић, сви земљорадници мештани Срби. У селу Главичици убијена је и једна жена, презименом Златичанин, удовица, чије нам име није познато. Сва убијања по правилу вршена су из пу-

шака. Одвођења жена и девојака Српкиња од стране Арнаута и њихово задржавање у арнаутским кућама у циљу одржавања полних односа са њима вршена су у овим селима стално. Познато нам је да је из села Главичице, срез пећки, одведена Петкана Микић, жена Славка Микића, кога су претходно Арнаути-Руговци убили на путу; одведена је исто тако и Мирка Орловић, девојка, кћи Јаће Орловића, земљорадника из Горњег Петрича. Петкану Микић одузели су и задржали себи Арнаути из села Црмљана у срезу ђаковичком; Мирку Орловић узели су к себи Арнаути – католици из Доњег Петрича и она се сада налази у кући Деда Даккића, Арнаутина из Доњег Петрича. Одмах после извршења ових првих прогона Срби су се почели бранити оружјем; становници села Добруша, у срезу источком, бранили су се читавих 24 часа, након чега су Арнаути успели освојити село и онда га спалили у потпуности. Овом приликом погинуло је 6 или 7 Срба – насељеника и једна жена. Италијанске трупе дошле су још за време вршења самог напада Арнаута на село, али нису интервенисали у корист српског становништва, тако да су Арнаути не сметано могли ове људе убити и спалити село. Село Витомирица, у општини новоселској, срез пећки, спаљено је већим делом. У селу Злокућане тамошњи католички свештеник, патер Тома, родом из Босне, заштитио је српско становништво села; он је успео приликом првог таласа ових прогона да спасе Србе од уништења и смрти. Како смо сада сазнали он је био принуђен због оваквог свог става да побегне испред Арнаута са села у Пећ. Посебно желимо да нагласимо да су Арнаути католици учествовали у овим прогонима српског становништва заједно са Арнаутима муслиманима; између ових двеју група Арнаута у том погледу није било никакве разлике. Сукоби који су међу њима самим касније избили, нису имали никакве везе са прогонима српског становништва. У овим прогонима подједнако сурови и окрутни били су једни и други. Одмах после сукоба који су избили половином јула 1941, у Црној Гори италијанске власти пришле су масовним хапшењима и интернацији свих Срба на Косову и Метохији, које су могли ухватити. Овом приликом хапшени су и интернирани само Срби; Арнаути нису дирани уопште. У вршењу интернирања није прављена никаква разлика између насељеника (колоништа) и домородаца (мештана) српске народности. У току вршења ових хапшења и интернација ухваћени смо и нас петорица. Прва колективна интернација извршена је 18. јула 1941. када смо одведени и ми. Иза ове интернације извршено је још неколико других до краја јула 1941. године. Сем у Пећи интернације су вршене, колико је нама познато, и у Гњилану, Урошевцу, Липљану, Призрену, Истоку, Баковици и Приштини, као и у свим околним селима. Пре колективних, масовних интернација вршених у другој половини јула 1941, у Пећи је извршена само једна индивидуална интернација; овом приликом интерниран је судија Велимир Лекић из Пећи. Нас петорица затворени смо у Пећи у затвор зван 'Шереме-

товача', у затворској кули. Овде смо држани неколико дана; одатле смо транспортовани за логор Презу у Албанији. У логору у варошици Преза, било нас је око 700 Срба са Косова и Метохије. У логору смо остали до 12. јуна 1942. Преза се налази 22 км од Тиране, а 30 км од Драча, на друму који везује ове две вароши; сам логор налазио се у центру Презе, у непосредној близини летњег дворца краља Зогуа. Логор је био искључиво у рукама италијанске војне администрације. Састојао се од војничких шатора, под којима смо проводили сва годишња доба, чак и зиму. Храна је било врло рђава. Хигијенски услови у Прези били су такође врло рђави; санитетску службу, која је постојала у логору, користили су само Италијани. Из Презе одведени смо камионима за Драч 12. јуна 1942. У Драчу смо укрцани на брод и транспортовани за Бари. Из Барија транспортовани смо жељезницом на западну обалу Италије преко италијанског копна. У самом Барију италијанско становништво приликом нашег проласка кроз улице поступало је према нама страховито рђаво; умало да нисмо били линчовани од руље. Од линчовања спасли су нас само карабињери, који су се налазили у нашој пратњи. Пошто смо жељезницом преко италијанског копна доведени до Напуља, одатле смо, исто тако жељезницом, транспортовани за пристаниште Гаету, где смо укрцани на брод и транспортовани на острво Понца, где се налазио концентрациони логор. Острво Понца налази се 110 км југозападно од Напуља; оно има површину од 8 квадратних километара и потпуно је каменито. На овом острву нас петорица бавили смо се као затвореници од 18. јуна 1942. до 8. септембра 1943. У тренутку нашег доласка на Понцу тамо је већ постојао логор интернираца; интернираца је било око 250, из Црне Горе, колико се сећамо, највише из Подгорице и Цетиња. Наша група која је бродом приспела 18. јуна 1942. бројала је око 200 људи и жена. Жена и девојака било је са нама интернирано још из Пећи око 20–25. На самој Понци нашли смо такође изванредан број жена из Црне Горе. Све жене биле су смештене у засебној згради. Док смо ми из Презе транспортовани за Понцу, друга група интернираца из Презе транспортована је за логор на Устици, острву северно од Сицилије. У Понцу су иза нас приспеле групе интернираца из Словеније и Црне Горе. После приспећа свих транспорта интернираца, бројно стање износило је у логору око 750 затвореника. Србима са Метохије, спречила је саобраћај са породицама албанска влада. Поступак италијанских власти према нама до краја 1942. био је прилично рђав; у 1943. био је већ много бољи. Од глади на острву Понци умрло је четири затвореника; Драгашевић, учитељ и бивши народни посланик из Пљеваља; Арсо Маркуш, трговац из Подгорице; Бан Адам, Хрват из Подхума, у близини Сушака, по занимању радник. Име четвртог није нам познато. Логор у Понци расформиран је према наређењима бивших фашистичких власти 8. септембра 1943. у ноћ. Сви затвореници требало је да буду одведени у логоре у северној Италији. Ми смо сви искрцани 9. септембра

ујутру у пристаниште у Гаети. Тих дана евакуисани су и остали логори: Вентитена, острво удаљено 30 км југозападно од Понце где су се налазили Црногорци; Липари, где су се налазили Словенци и Хрвати и Устика, где су били Срби из Метохије и из Црне Горе. Из Гаете транспортовани смо од стране немачких трупа за место Фонду, удаљено 20 км источно од Гаете. Било нас је око 170. Овде смо били четири месеца. После тога транспортовани смо за Рим, а онда заједно са Албанцима, интернираним у Италији, специјалним возом допутовали у Србију. Из Рима смо пошли 8. јануара 1944, а у Београд смо стигли 20. јануара 1944.“

Записник од 22. децембра 1943. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, ВУКОВИЋ ДАНИЦА, избегла из Пећи, исказује:⁸⁷

„Мене је рат затекао у Пећи, где сам живела са мајком, сестром и братом. Одмах по слому у Пећ су дошли Немци, а после су дошли Талијани, који су отишли после капитулације Италије. И данас у Пећи има мало Немаца. За цело време политичко управну власт у Пећи имају Албанези. У нас нема усташа, али је држање Албанеза према Србима било исто онако страшно, као и усташа, колико сам чула у њиховим злочинствима. Албанези су почели са прогоним Срба од почетка. У том су учествовали и службени представници албански и становништво. Срби су прогањани и убијани без икаквог повода. Многи су одвођени у затворе и у логоре у Албанију одакле се нису ни вратили. Колико је до сада у мом крају убијено Срба ја не знам, али је тај број свакако велик и страшан. За илустрацију наводим само овај број: после мога одласка из Пећи и околине су убијена 174 Србина по сигурним подацима, које сам добила. То је сада било о њиховом Бајраму. Поред убијања и одвођења мушкараца у Албанију, нарочито су поступали према женама. Нас су затварали, злостављали, силовали и терали да се удајемо за Албанезе. Тако су на удају силлили и мене и моју сестру Радмилу, која је умрла од тих тортура. Ја сам због свега тога морала да побегнем, али страхујем за мајку и сестру која је остала. Мог 16-годишњег брата Милоша, су без разлога убили почетком маја 1941 године, а на Вел. Петак 1942 године су ми ранили 21-годишњег брата Драгомира и одвели га у логор Бурељ, између Скадра и Тиране, али не знам, да ли је још жив. У низу свих тих злочиначких метода напомињем и страшно пљачкање српског становништва. Пљачкали су Албанези и сиромашне и богате. Наш је свет тако сада страшно осиромашео. Непокретну имовину су попалили тако да је у Пећи врло мало српских кућа остало неоштећено. Наша је кућа запаљена, а ствари су у њој изгореле. У Пећи је пре рата било највише Срба, а данас је после свих тих прогона српско становништво проређено, да данас у Пећи

⁸⁷ АЈ, ДК-110-250-136; АЈ, ДК-110-250-161.

има врло мало Срба. Нарочито је страдао привредни сталеж и школоване људе су прогонили и убијали. Прогонили су и свештенике, а недавно су ухапсили и Јована Зечевића, старешину манастира Пећске Патријаршије, где се склонило врло много нашег света, које је остало без крова и хлеба. Патријаршија је велики збег Срба. Све те прогоне толеришу албанске власти. Сада је префект у Пећи Албанез, коме не знам имена, а који зна за сва та убијања. Претседник општине је бив. сенатор Сефедин Махмутбеговић. Нарочита организација 'Црна рука' је носилац злочина у тим крајевима. Сада они сви носе талијанске униформе. Сви Албанези из Пећи и околине су учествовали у прогону Срба тако да ни једног не могу да издвојим, а када бих набрајала њихова имена та би иста била огромна. На казато и прочитано могу се и заклетти.“

Рађено 22. марта 1944. године у канцеларији Среског одбора за збрињавање избеглица и погорелаца у Рашкој, ПАЗАРКИЋ МАТИЈА, избеглица из Пећи, изјави:⁸⁸

„После окупације Југославије затекао сам се у Пећи и ту сам остао да живим са својом фамилијом пошто сам ја иначе староседелац. У прво време нису ме дирали нити Арнаути нити окупаторске италијанске војне власти и тако сам неопажен прошао све до октобра 1942. За све то време било је у Метохији по селима много убијања, паљења српских насеља и пљачкања српског живља од стране Арнаута. Колико је мени познато сва насељеничка места су потпуно уништена у Метохији, а страдали су и староседеоци. У Пећи је било нешто сношљивије стање јер су Италијани унеколико штитили српски живаљ који је био у самој вароши, мада је било и овде појединачних ноћних упада у српске куће, туче па и убијања као што је на пример случај са Јевком Ојданићем, трговцем из Пећи, кога су ноћу у његовој кући напали градски пандури на челу са старешиним Афет Укелом, испребијали га на мртво име и опљачкали га. Покојног Мартиновић Саву такође су напали и тукли и опљачкали, а његовог синовца задавили. Тако сад пред мој полазак убијен је Гилић Радивоје, предузимач, његова жена Јоша и братанац чије име не знам, стар 18 година. Они су узели објаву за прелазак у Србију, продали кућу и спаковали све ствари и очекивали први транспорт. Уочи самог поласка напали су их у кући Арнаути, побили и све им опљачкали. Сматра се да су у овом убиству умешани и неки органи тамошње албанске полиције и то сумња се на неког Зефа Наила, главног агента и највећег зликовца за тамошњи српски народ. Ово су само поједини примери насиља и мучења српског живља поред многобројних који се свакодневно дешавају по Метохији. Не знам да ли је познато српским властима масовно убиство Срба у Пећи извршено је 4. децембра 1943. од стране једне банде наоружаних мусли-

⁸⁸ АЈ, ДК-250-162-164.

мана под вођством Џафера Деве, министра унутрашњих дела албанског и Бајазита Бољетинца, доскорашњег пуковника у Српској стражи у Косовској Митровици. Овом приликом побијено је око 50 Срба и то по виноградама и по реци Бистрици и по разним другим местима око вароши Пећи, те су их жене сутрадан скупљале на гомилу и тако их носиле и саме сахрањивале. Том приликом погинуо је између осталих судија, др Микић Младен, кога су извукли из куће и одвели изнад вароши, убили и бацили у поток. Стање безбедности за српски живаљ било је очајно. Српска фамилија би радо побегла у Србију али немају за то могућности. Албанске власти с једне стране отежавају издавање дозвола за прелазак, док с друге стране чине притисак разним нападима и убијањем, да сваки Србин једва чека да побегне отуда. У самој Пећи ни један Србин не сме се видети на улици а од жена само по нека старица изађе да што купи, иначе је страшна слика. Најопаснији су за српски живаљ браћа Џеват и Рифат Махмутбеговић, Бедри беј Пеја и агент Сефо Каил, који отворено терају народ из Пећи и на разне начине га малтретирају. Не изостају много и други, као што су Сефедин Махмутбеговић, бивши сенатор, сада звани Џеф Беголи који је за све време председник општине а често замењује и начелника округа – префекта. Његова браћа, тј. најмлађи брат Санија по причању Срба у Пећи, носи многе убијене Србе на души, јер је био вођа и официр њихове милиције, која је чуда чинила по Пећи од нашег народа. На пример, улазили су у српске куће, пребијали домаћине, пљачкали их и запретили да то не смеју никоме да говоре. Навео сам од толиких случајева на пример случај Јанка Ојданића, Сава Мартиновића а има и других многих. Напомињем да су чиновници из старе Албаније коректнији и бољи у понашању према српском народу, али ни они не могу нити смеју да нам пруже заштиту јер им не дају домаћи Арнаути. На пример, префект и командир жандармерије су стари Албанези, али имају као саветодавца Неџиба Башића, бившег судију и народног посланика, Шаћира Маљуш Агића, Селим Ђају, Јонуз Белеговића који су тајни подстрекачи да се са Србима што горе поступа. Од када је капитулирала Италија и Арнаути сами узели власт у своје руке, за Србе су наступили тешки дани, јер заштите ни од кога немају. Злочин у Пећи извршен 4. децембра 1943. починила је банда из 'Реџимент Косова' коју су створили Џафер Дева и Бајазит Бољетинац. Овај последњи био је и главни командант те регименте. У пратњи Деве и Бајазита тада су дошли у Пећ око 200 до зуба наоружаних зликоваца из те регименте и они су по налогу њих двојице сва та зверска мучења и убиства, те многа хапшења и пљачке извршили. Тим одредом командовао је Бајазитов официр из регименте, капетан Бајруш Џакља. Он је био главни Бољетинчев целат уопште па и у извршењу овога злочина. Он је ноћу похапсио поубијане и у току ноћи и наредног дана и опет ноћи све их измасакрирао на најзверскији начин. Тада је покла-

но и поубијано око 50 Срба у Пећи, а још више у околини. Овај Цакља је родом однекуд из среза гњиланског где је такође чинио злочине.“

Записник у вагону у Книћу, ПЕТАР БУРИЋ, избеглица из Витомирице, МИЛИЧКО ИВАНОВИЋ, избеглица из Витомирице; БЛАГОТА КОВАЧЕВИЋ, избеглица из села Љубова, изјавише:⁸⁹

Бурић Петар: „Мени су убили три рођака, Јована, Радосава и Станка Бурића. Моју кућу, т.ј. три куће запалили су и опљачкали их прошле године на католички Божић. Јована су убили пре 7 месеци, а синове још 1942. године не знам дан и месец. Приморан сам да се селим јер су ми одузели цело имање и оставили су ми фамилију без игде ишта, а мени претили убиством.“

Миличко Ивановић: „Мени су погинули два рођака Митар и Тојо Ивановић. 5. децембра 1943. године. Прво су им одузели имања још 1942. па су их истерали из кућа а тада су побегли у Пећ да се склоне, али су тамо нађени 5. децембра, ухваћени и изведени из куће, а изван вароши Пећи. Прво су вучени, бајонетима су ударани и мрцварени док су били живи, па када више нису давали знаке живота, онда су их побили. Митар је оставио сина и жену, а Тојо жену, снаху и унучад. Синови су му интернирани са својим фамилијама у Бар од стране Италијана и тамо је померло четворо деце од глади.“

Благота Ковачевић: „Мени су Арнаути запалили кућу у јесен 1941. године и то приликом масовног напада на наше село Љубово и Добрушу. Фамилија ми је спасена али је потпуно гола и боса без икаквих ствари. Овом приликом Арнаути су запалили десетак српских села. Том приликом погинуло је 15 Срба. Рањено је и најмање 9 Срба. Сву стоку и сву имовину у свим овим селима опљачкали су Арнаути уколико није изгорело. Нико није изнео ни одела јер је настала пљачка и страх па се бежало куд је ко могао. Овај злочин нисам у стању да представим у детаљима јер су зверства била страшна.

Сви заједнички изјавише: „Нарочита зверства масакрирања извршена су над овим лицима: Драгу Драгичевићу из Пећи извадили су живом очи и тако га држали и мучили па га после убили. Јова Почуча одрали су живог па су му исекли цео стомак са цревима и уд са предњим делом и у тим мукама је умро. Павићу Јововићу прво су извадили очи па су му отсекли главу и у тим мукама је умро. Блажу Ђуровићу, капетану у пензији, извађене су прво очи, па отсечен нос и извађени златни зуби те је тако умро. Др Младену Митићу изломиле су главу и извадили су очи. Блажу Јоковићу, исто као и Митићу. Крсту Фишековићу живом су језик протурили кроз врат и после дугог мучења је умро. Шћепану Ђурђевцу заболи су прво ексер у мозак па га заклали. Миловану Миловановићу

⁸⁹ АЈ-ДК-250-165-166.

прво су изломиле руке и ноге па су га набадали бајонетима и тако вукли улицом до винограда у Јерињак, вратили га пут расадника и кад су га довукли до расадника, ту је умро. Обрадовићу Нову и брату му Миру опљачкали су прво по 200 наполеона па су им покидали уши и нос, затим повадили очи па их онда побили и бацили у канал. Благоти Бобичићу прво су узели паре, па су му извадили златне зубе, отсекли прсте и узели му златну бурму па га мучећи убили. Божа Јалића су заклали и нож му оставили у грлу. Мићу Зечевићу су расекли стомак и црева и отворили грудни кош. Сва ова зверства извршена су од стране гарде Џафер Деве и Бајазит Бољетинца, 5. децембра 1943. у заједници са пећком милицијом. Наше је уверење да је циљ албанске власти да раселе све Србе отуда, нарочито на томе ради Косовски комитет. Албанези који су из старе Албаније, праве се приватно као да се не слажу са таквим стањем, али не спречавају зверства. Народ српски тамо не може да издржи и очекује да избегне. Напомињем да нас при поласку уцењују и плъчкају новац и ствари које утоварујемо у вагоне. На пример за нас долазе српски вагони али они тамо наплаћују од свакога вагона по 10–15 наполеона. На граници у Обилићу много породица су опљачкали. Нарочито су им узимали ципеле, кошуље и друге ствари под видом да су то државне ствари. Јагошу Булатовићу који је пред полазак узео за имање 100 наполеона све су му то пред полазак опљачкали. Заборавили смо напред да напоменемо да су Павличичу Ђорђу, чиновнику Окружног суда живом почупали бркове, па су га тукли али га нису убили.“

Записник од 12. априла 1944. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, БУЛАТОВИЋ ВУКСАН, мајстор стругар из Витомирице, сада избеглица:⁹⁰

„Сви Срби насељеници разбегли су се док су им покретне ствари Арнаути опљачкали. Цео живаљ побегао је у варош Пећ, где је тражио заштиту. Ја сам се одмах упутио у варош Пећ, где сам пронашао своју породицу голу и босу. На сву срећу из моје уже породице тада није погинуо нико. На Велику Суботу 1941. почели су Арнаути са пушкарањем по свим селима околног нашег села на тај начин опколивши цело село. С обзиром на ту околност да су све мушке главе били позване у војску у самом селу остали су само старци, жене и деца а од осталих било је свега остало у селу око 150 мушких глава. Када су чули у селу пушкарања старо и младо у паничном страху разбегло се према Пећи. Тада су Арнаути упали у село и отпочели отимати плъчком, палили куће и сваког који је дао и најмањи отпор убили су. Том приликом погинуло је око 50 насељеника. Међу нима сећам се ових имена: Миличић Михајло, Шурбатовић Новица, Николић Новак, Павићевић Блажо са сином, Ђуричић Радоје и Би-

⁹⁰ АЈ, ДК-110-622-388-390.

јелић Миладин. Истом приликом насилно су одводили неке девојке које се по мом сазнању и данас налазе као жене код неких Арнаута у околним селима. Позната су нам имена свих девојака односно жена: Драга Петровић, стара 16-17 година, жена Драге Станојевића, кћи Кике удова Бурић. Сми смо ми тада живели три недеље у Пећи, малтретирани и преганани од самих албанских власти и то у толикој мери да смо решили да се преселимо у Црну Гору, што и учинисмо. Том приликом је из целе Метохије кренуло око три хиљаде душа. Цео народ кренуо је друмом преко Чакора успут пресретан од Арнаута. Видео сам да је мајка своје рођено дете бацила у реку Бистрицу, затим и сама извршила самоубиство скочивши у Бистрицу. Ја лично вратио сам се у Пећ где сам био и оставио своју породицу. Тада су дошле италијанске власти које су нас вратиле у село на траг и то само мене и моју жену са децом. Отац ми је на путу за Црну Гору у Колашину умро. Брата су италијанске власти са целом породицом интернирале у Бар. Од маја 1941. године до Божића католичког 1942. године живели смо у мојој породици релативно мирно, али о Божићу опет поново напад на наше село. Од свих 650 домова остало је укупно око 90 кућа које су сазидане уз сам друм, док је остало све потпаљено и опљачкано. Командант милиције поручник Сани бег Махмут бег из Пећи са Селим Цена наредником били су на лицу места за време целог напада на село. Том приликом је погинуло седам жена и деце у нашем селу. Ми смо се тада опет евакуисали у Пећ и тражили смо заштиту од жандармеријске станице. Италијански командир жандармеријске станице уверавао нас је да нам се ништа неће десити убудуће и ми смо се по њиховом наређењу вратили у село. У котару нашег села није било беговских добара него државне шуме, које су по закону о аграрној реформи биле раздвојене и које смо ми до пролећа 1942. године мирно уживали и обрађивали, јер су нас италијанске власти штитиле. Када се у пролеће 1942. године италијанска војска повукла из Пећи и остала само италијанска жандармерија, која није била у могућности да нам пружи заштиту, чим би се један од Срба земљорадника појавио на свом земљишту, да га обради био би у најмању руку рањен или претучен па и убијен од Арнаута. Тада су нам једноставно земље одузели и преузели Арнаути. После 1942. године у пролеће није било више масовних напада или пљачкања, али је тим више било појединачне освете, акција убијања, пљачке и отмице. Убијени су Поповић Риста, Иванчевић Радослав, Вукановић Новак, Гојковић Васо и син Душан, Божовић Радован и други.“

Записник од 13. априла 1944. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, ПАВЛОВИЋ МИЛОВАН, земљорадник из Белог Поља, староседеоц, сада избеглица:⁹¹

⁹¹ АЈ, ДК-110-622-393-396.

„У моме селу Белом Пољу ја сам староседелац од рођења. И моји родитељи и сви претци били су староседеоци. За време Југославије па и за време италијанске окупације ја сам био старешина села, пошто у нашем селу живи само српски живаљ. Наше село броји 100 домова, Само наше село није пропатило ништа од Албанаца пошто смо преко нашег попа у Пећи Николе Јовићевића успели да добијемо од италијанских власти стражу која нас је штитила. Од Арнаута погинули су у нашем селу свега двојица и то по имену: Илија Грбановић и Милош Бачевић. Када је букнуо црногорски устанак италијански карабињери повукли су се из села те су Арнаути почели вршљати по селу, пљачкати, почело је са интернирањем те је интернирано у Пећкој патријаршији цео мушки живаљ села од 13 година старости па навише. У међувремену док су мушке главе биле у интернацији Арнаути су отерали из села преко 200 говеда, око 500 комада коза, неколико коња. За време интернације приспело је време жетви и Арнаути су једноставно покосили и однели летину. Том приликом када су отимали овце погинуо је Нико Пелевић који се противио одузимању оваца. Тада сам ја поново писмено тражио заштиту од италијанских власти, која удовољи мојој молби и пошаље 33 војника у наше село под чијом смо заштитом и даље живели. И поред ове италијанске страже Албанци су вршили појединачна убиства те су убили: Михајла Грбановића. После кратког времена хтели су опет да опљачкају и отерају остатак наше стоке и тада смо кренули староседеоци Срби са италијанским војницима да заштитимо нашу стоку и том приликом у пушкарању погинуо је сељак мога села младић Саво Арсенијевић. Почетком и средином 1942. године било је релативно мирно у нашем селу. 20. августа исте године Обрад Павловић кренуо је за Пећ и на путу када се враћао кући био је убијен од Арнаута. После месец дана када је изашао из своје куће на њиву Милутин Церовић, Арнаути су га убили из заседе. У јесен исте године сина Крста Димитрија Арсенијевића и брата му од стрица Михајла приликом косидбе пуцали су на њих Арнаути, али их нису погодили. Међутим после неколико дана поново су их напали из заседе пуцали на њих и убили их. Пошли смо за њима са италијанским властима у потеру али нам није успело, да их ухватимо. У години 1943. у пролеће отишли су у шуму по дрва Бајевић и Бјелановић и трећи им брат. Сви су поубијани од Арнаута. Почетком 1944. године почела је и агитација министра унутрашњих дела и нашег префекта који су препоручивали Арнаутима, да се обрачунају са нама, тј. да нас побију. Када су Арнаути видели да их њихове власти штите, шта више хушкају против нас, почело је опште убијање и пљачка. Тада су погинули у нашем селу: Јован Церовић, Милан Милошевић, Радосав Ђошовић, Славко Петровић, Петар Петровић, Благоје Петровић, Милан Петровић и Војислав Петровић. Последњег су заклали и свог искасапили и унаказили. Кад смо их сахрањивали наишао је наредник жандармерије Зенас Бег и потпоручник Шаћ Џемо, који су

тражили да им исплатимо 500 наполеондора да би нас заштитили од белокапаца. Ми смо исплатили ову своту, међутим врло кратко били смо мирни пошто су нас Арнаути 23. фебруара 1944. године поново напали и мене су жандарми ухапсили. Младића свршеног матуранта Милорада Бачевића убили су Арнаути близу саме жандармеријске станице. Убице су биле Бајрам Бећа и Абдул Пелата. Сва насиља и убиства извршена су у договору и са знањем албанских власти. После неколико дана убијен је из пушке Јаћим Орловић, који је долазио из Пећи, а исто тако и један Србијанац по имену Радован Радичевић, који је био пуштен из италијанског ропства и који је кренуо кући, па се у нашем селу 9 месеци крио, а када су га после девет месеци албански жандарми пронашли и спровели за Пећ и на путу су га убили у Пећкој Бањи. Овако је прошло моје село од 1941. године па све до мог прелаза у Србију, што сам сада учинио јер сам дознао, да ће да ме убију. Границу сам прошао илегално, јер нисам смео да тражим објаву, јер сам се бојао да ће ме у међувремену убити. Док сам био старешина села нисам имао везе са осталим селима, али сам ипак успео да прибавим податке о зулумима Арнаута у суседним селима. Североисточно од нашег села на даљини од једног сата хода налази се село Брестовик. Цело село има око 40 српских кућа староседеоца. Од 1941. до 1943. године ово је село у више махова нападнуто од Арнаута, куће опљачкане и убијено је 12 Срба. Пљачкање у овом селу било је даноноћно, отерали су им и стоку. У новембру месецу 1943. године, арнаутски бандити упали су у кућу старешине села Младена Ђаврића [могуће Гаврић]. Албанци га натерају да сакупи угледније из села, што је овај под притиском оружја учинио скупивши 21 сељака. Тада су их извели ван села, повезали их, мучили их и 19 их убили, међу њима и старешину села. Двојица су успели да се спасу и то рањени. Од Брестовика на један километар североисточно лежи село Сига са преко 30 српских домова и то староседелаца. У години 1941. напали су Арнаути ово село, једну кућу су запалили и остало опљачкали. Већина живља отишла је тј. отселила је у Пећ, али око половину вратила је италијанска власт натраг. Приликом овог напада погинуо је Милун Јововић и син му од 13 година. Исто тако том приликом опљачкана је и стока и том другом приликом погинуо је Тома Букумирић, а брат му Максим рањен је. На Нову годину 1944. године убијени су од Арнаута бомбом која је бачена кроз прозор у кућу удове Станије Јашовић, којом приликом су погинули дете и братанац поменуте удовице. Северно од Пећи налази се село Црни Врх, са око 50 српских староседелачких домова. Ово је село преживело све грозоте, пљачке, убијања пошто су им Арнаути преотели куће, земљу и стоку. Приликом првог напада на село у години 1941. погинуо је Обрад Дашић, Стојан Ашанин, Перо Ашанин и син Ивановића. Цветко Ашанин је рањен побегао али је рана такве природе, да ће уопште бити неспособан за даљи рад. У години 1942. приликом другог напада убијен је Данило Лазовић,

старац од 70 година. У години 1943. убијени су једно вече и то, Мате и Никола, браћа Гојковић, брат им од стрица Лука Гојковић и још двојица. Источно од Пећи на један сат хода лежи село Гораждевац, са 140 српских домова староседеоца. И ово је село претрпело све страхоте од Арнаута као и остала. Приликом првог напада погинули су Милутин и Миљко Јеремић и још неколико насељеника и опљачкана им је стока. Од овог напада па до краја 1943. године било је неколико напада на ово село и том приликом погинули су ови Срби: Радослав Марковић, Милован Даквић, Арсеније Портић, Алекса Портић, Драго Портић, Спасоје Букумирић, Миљан Јовановић, Саво Павловић, Никола Радуловић, Јеремија Раковић, Никола Арсић, Вучко Јовановић, Милош Раденовић, Вукота Раденовић и Јефто Богићевић. Исто тако у 1944. години поубијани су Манојло и Милан Манојловић, Борко Живаљевић и Милисав Крстић. Знам да су још и други поубијани али им имена не знам.“

Записник од 12. априла 1944. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, ЈОВАН СТРУГАР, сада избеглица из Пећи:⁹²

Јован Стругар: „Ја сам се населио у Метохију у саму варош Пећ још 1920. године где сам купио од Арнаута 8 хектара ораница и ливада. О томе сам имао уговоре и наравно препис тапије. У самој вароши купио сам кућу а другу сам кућу сазидао на мом имању. Од 1920. до 1924. ја сам постепено куповао и зидао све некретнине тако да сам утрошио близу 300.000 динара. Све до капитулације југословенске војске ја сам мирно живео на моме поседу. Моја кућа је сазида на брегу источно од Пећи и из саме куће пошто је са две стране имала општи преглед, како на варош Пећ тако и на околна села, те сам приликом капитулације југословенске војске видео како околна села горе и слушао сам пуцње пушака са свих страна. Ја са мојим укућанима нисам могао ништа да радим него да сачекам каква ће нас судбина снаћи. Оближње суседне куће исто су од Арнаута попаљене. Бескућници суседи почели су се скупљати у моју кућу којима сам ја дао уточиште. Још пре капитулације југословенске војске непажњом југословенског пуковника Драгишића целокупно наоружање југословенске војске из војних магацина приграбили су себи Арнаути, док је српски живаљ остао голих руку. По капитулацији југословенске војске мада сам био судски прокњижен власник мојих некретнина, Арнаути су ми одузели сву земљу и забранили ми не само да је обрадим него шта више и да је обилазим. Са овом земљом одузели су ми и кућу сазидану на земљи. Доцније су ми одузели и другу кућу у самом граду. Од целог имања остало ми је пола хектара винограда који сам обрађивао до 1942. године, али једног дана упадоше у сам виноград Арнаути, где сам са својим

⁹² АЈ, ДК-110-622-384-387.

сином Петром, старим 14 година исти обрађивао, те нас камењем испребијаше и отераше из винограда. Тада сам остао без ичега. Од 1942. године па све до мог доласка у Србију видео сам пљачку, убиства и нападе на српске куће. Основана је 'Црна рука' од стране Арнаута: Џеват-бега Махмудбеговића, Павла Јумезија, бившег југословенског учитеља, Мухарема Митровице и Шабана Башића, сви из Пећи са циљем да сада са оружјем истребе Србе. Ова банда почела је сада убијати појединачно и том приликом погинули су: Димитрије Инојчић, кафеџија из Пећи, Лазар Јовановић, учитељ из Пећи, Живко Гашић, кафеџија из Пећи, Миљко Божовић, трговац из Пећи, Блажо Чејовић, шофер из Пећи и још неки. Ова убиства извршена су усред бела дана у самој вароши из ватреног оружја а било је случајева да су људе одводили, те да су их доцније пронашли убијене. Арнаути су упали у кућу Радисава Видића, кога су у кући пушком убили заједно са кћерком Видосавом 22. марта 1942. Исте године патрола Арнаута је старца Илију Станишића од 70 година пресрела на улици, који је под њиховим батинама издахнуо. Душана Вукчевића из Пећи за време његовог рада на земљи убили су Арнаути из заседе из пушке. Николу Чаровића [Баровић или Каровић] на очиглед целе његове породице извели су из куће и пушчаним метком на самом прагу куће га убили. У години 1943. стање је било још горе. Срби нису смели да излазе на улицу те су их пресретали Арнаути и убијали, а када је Италија капитулирала и Арнаути преузели власт тада је тек почело преганање српског живља. Тада су дошли Косовари под вођством Џафер Деве, активног министра у Албанији који су систематски почели убијати српски живаљ. Био сам очевидац када су седам Срба испребијали пред мојом кућом и затим их однели на земљиште пољопривредне школе где су их убили и бацили у јендек. Из јендека смо их повадили ми комшије одакле смо их превезли њиховим породицама које су их сахраниле. Од ових седам познавао сам следеће: Јована Пачука, столара из Пећи, Драгићевића, чиновника из Пећи, Милована Миловановића, трговца из Пећи, Воју Чукића, зубара из Пећи, Тихомира Герића, студента шумарства из Пећи и Станка Гојковића, земљорадника из Пећи. Познато ми је да су од исте банде поубијани: Симо Вујовић, земљорадник; Јока Здравковић, мајстор; Ђорђе Марковић, земљорадник; Иван Вукчевић, земљорадник; др Младен Микић, судија из Пећи, Симо Новаковић, земљорадник; Павић Јововић; Вуксан Савић, Крсто Фишековић, Обрадовић Миро; Милан Вуксановић; Станоје Гојковић; Душан Булатовић; Тома и Митар Ивановић; Радисав Вуковић, Блажо Ђуровић, Божо Лалић и многи други... Знао да су за пет шест дана убијени и поклани око 60 људи. Осим ових убијених одведено је у затвор још око 200 људи који су тамо мучени на све могуће и немогуће начине од којих и данас леже у затвору преко 40."

Метохија и Дреница

Бр. 45 од 14. маја 1942. године у Обрежу, Парох обрешки ЖИВАН СРЕЋКОВИЋ, Срез Ђаковачки, Рашко-призренска епархија, препис, Архијерејском намеснику, Доњи Кучин, На основу акта Намесништва Бр. 116/42, а у вези тражења Њ. С. А. Е. Бр. 1298/42 учтиво се поставља следеће:⁹³

„У подручју моје парохије има осам избегличких породица Срба православне вере, од којих су 4 породице из бивше Савске бановине, а 4 из Зетске. Српске породице из бивше Савске бановине протерали су Хрвати, а из Зетске бановине протерали су Арнаути, припадници бивше Југославије. О страдањима српског живља са Косова и Метохије, срезова: ђаковачки, источки и пећки добио сам податке од једног избеглице настањеног у селу Обрежу, које насељеник, бивши општински деловођа у Ђаковици, срез Источки, добар познавалац прилика тог краја, те ће се овај извештај већином односити на прилике у Метохији.

1/. Насеља настањена са српским живљем и то:

а) срез ђаковачки: општина Беџка 700 домова, Дечанска 650 домова, Јуничка 650, Поневичка 450, Ђаковачка 370, Воловска 480, Ранићска 540, све са око 14000 душа.

б) срез пећки: Новоселска општина са 1.200 домова, Баранска 850, Стреочка 700, Будисавска 650, Главничка 750, Гораждевачка 800, са око 18.500 душа.

в) срез источки: општина Источка 650 домова, Брелска 550, Ђураковачка 750, Раковачка 600, Злокућанска 650, са око 15.000 становника.

У именована 3 среза сви су Срби поплачкани, а сви Срби насељеници расељени и оплачкани. Срби су одвођени од својих домова и убијани по путевима или на дому. Убијено је у срезу ђаковичком 37 лица, у срезу пећком 218 лица, источком 173 мушких и не зна се колико тачно женских.

2/. За Црну Гору је избегло око 6.000 а за Србију 1.800 породица из тог среза. Тај број породица је избегао да би од Арнаута и њживог зверства спасао животе својих породица.

3/. Сва имовина Срба присвојена је од стране арнаутских бандита.

4/. Све цркве, гробља и у већем делу школе и друге културне установе српске по ново насељеним местима порушене су, а у варошима присвојне од стране Арнаута.

5/. Нису запажени случајеви преласка у ислам или католичку веру сем на силу, који случајева има у поменутиим срезевима и одвођење жена и девојака, око 300 особа.

6/. Организација арнаутско-косовског комитета, који је за време Југославије радио илегално, извела је свој кобни план за уништење и ра-

⁹³ АЈ, ДК-110-622-364-365.

сејање српског живља са Косова и Метохије. Претседник комитета, који сада функционише, је Ферат бег Драга, велепоседник из Косовске Митровице, са члановима Џафер Девом, трг. из К. Митровице, Сефедин бегом Махмутбеговићем, бив. југословенским сенатором и мин. у пензији из Пећи који су у Метохији своја зверства изводили преко својих људи на челу са Мехмед бегом, претседником опш. из Берана, и Таиром, пр. опш. из Пећке Бање. 'Ако српска власт буде успостављена у Пећи некада, мене тамо никад наћи неће и зато могу чинити све што хоћу. После мене потоп.' То је изјавио б. сенатор и министар југословенски Махмуд Беговић а с којом се изјавом и остали злочинци служе.

7/. Одлуком арбанско-косовског комитета кажњава се се смрћу сваки муслиман у Метохији који би штитио Србе. Једино католици из среза пећког и источког под вођством католич. свештеника из Цетар Тома (реч је о патер Томи Ђаји, свештенику на служби у Злокућанима) и Тушом Палхићем, поседником из Бураковца, узели су у заштиту око 1.600 српских породица из та 3 среза. Пружена помоћ од ових католика је из чисто хришћанских побуда и љубави према српског народу.

9/. Нема фотографије ових великих српских заштитника али би се требало требовати у року од 3 м. легалним или илегалним путем.

Убедљивост речи и патљивост – живот ових Срба избеглица сведоче какве су муке и страдања преживели од арнаутског и хрватског зверства сви Срби, те се с кратким описом не може све изложити.“

Записник од 7. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, ОТАШЕВИЋ ЛАЗАР, настањен као колоништа у Дубрави, среза Ђаковица, изјави:⁹⁴

„Чим су се Арнаути докопали оружја (из војних магацина југословенске војске) навалили су на српска села и колоније у срезу ђаковичком и то по организованом договору свако арнаутско село навалило је на суседно српско село. Србима се било тешко бранити јер су наши људи били мобилисани... У раздобљу од 8. до 12. априла 1941. Арнаутима је успело да очисте готово целу Метохију од Срба. Остало је непокренито свега неколико српских породица у околини пећкој. Арнаути су убијали у срезу ђаковичком све што је српско, што им је дошло под руку и српски елеменат није имао заштите ни са које стране. Према објективном рачуну сматра се да је у 4 среза у Метохији убијено око 2.000 Срба, што мушкараца, жена и деце. У мојем селу Дубрави убијено је 15 људи, жена и деце а осталима је успело да побегну у Црну Гору, или у Приштину. Некоји су одмах успели да се пребаце у Србију. Највећи део Срба из среза ђаковичког успео је да се пребаци преко Чакора у Црну Гору. Данас у Метохији нема ни једног српског насеља са колонистима. Остало је нешто староседелаца

⁹⁴ АЈ, ДК-110-622-367-368.

у Ђаковици и селу Лоћанима, општина Дечани, као и у срезу подримском и то у селу Велика Хоча. Још године 1941. преко 5.000 српских душа прешло је из Метохије на подручје данашње Србије. Што се тиче Срба које су убили Арнаути утврђено је да је у општини Ризнић у селу Лубарди убијено око 56 лица, а том приликом је срушена и православна црква у Лубарди. У истој општини у селу Раставица убијено је од Арнаута око 150 Срба те је и овоме селу срушена црква. У општини дечанској убијено је и бачено у Бистрицу око 200 Срба, највише жена и деце. Највећа пак зверства извршили су Арнаути у општини Јуник у којој је побијено око 400 српских душа и поред тога разрушена црква у селу Пацају. Арнаути су починили зверства и у околини саме Ђаковице где су на мосту на реци Еренику сачекивали избеглице из среза подримског те су ту без разлике старо или младо, мушко или женско, побили преко 500 душа. Све ове жртве пале су од арнаутскога ножа. Нисам имао средстава да пређем преко Чакора у Црну Гору већ сам са женом и децом прешао у Приштину, док су братова деца и снаха остали у Пећи, одакле су после интернирани у Бар у Црној Гори. Са својом фамилијом остао сам у Приштини и ту су нас Арнаути стрпали у логор у којем сам са фамилијом остао 16 месеци. У овоме логору налазиле су се још 52 српске породице из срезова Дреница, Пећ, Исток, Ђаковица те из среза подримског и шарпланинског среза. Кроз 16 месеци у овоме логору умрло је 12 лица, махом деце. Иако су нам албанске власти дале пропусницу за Србију, нисмо се могли преко границе пребацити јер нам то није дозволила погранична власт између Косова и српске територије. У логору у Приштини добијали смо по особи дневно 400 грама пројиног хлеба и никакве друге хране уопште. Тек 10. августа 1943. одобриле су нам италијанске власти и дале дозволу да пређемо са транспортом у Србију и 25. августа 1943. коначно смо код Прилужја прешли на српску територију. Главни организатор и потсрекач свих арнаутских зулума извршених нас Србима био је Сулејман бег Црноглавић, претсетник општине у Ђаковици.“

Записник од 7. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, ДАМЈАНОВИЋ СИМО, насељен као колониста у Крс брду, општина Обилићево, ЈАУКОВИЋ МИЛИКА, насељен као колониста у селу Краљици, изјавише:⁹⁵

„Још пре пропасти земље, одмах по бомбардовању Београда, дигли су се дренички Арнаути и навалили на све српско у срезу дреничком, и као по договору у свим срезовима Метохије по истом утврђеном плану. У срезу дреничком Срби представљају према Арнаутима једну трећину становништва, што насељеника, но насељеници-колонисти су у претежној већини међу Србима. Од насељених Срба колониста највише је било

⁹⁵ АЈ, ДК-110-622-369-371.

Црногораца, затим долазе по броју Србијанци, Личани, па Босанци и Далматинци... У општини облићевској, претседник општине Садик Љутан, Арнаути који је преузео власт силом у своје руке, исто је тако наредио да се Срби иселе у року од 24 сата и да собом не смеју ништа од ствари понети, чак ни бољу одећу а камоли храну. Кад смо га замолили да нам продужи рок на три дана пристао је, али под условом да му свако српско домаћинство даде понешто од ствари, стоке или пољопривредног алата. Ми смо на ово пристали, али исте ноћи упали су Арнаути у неке српске куће у Крс брду те убили три Србина и то Петра Драшковића, Петра Крстића и Светислава-Лака Спасића. Овакав сличан поступак провели су Арнаути у свих седам општина среза дреничког. У селу Преловцу општине пољаначке убили су тих дана на жандармеријској станици Петра Ђижичића, земљорадника из Краљице, затим Благоја Вујовића из села Чиреза исте општине, те Гојка Обрадовића, поднаредника југословенске војске из Србице, раније пореског чиновника, те још шесторицу других Срба којима се имена више не можемо сетити, а који су били на дужности у жандармеријској станици у Преловцу. Међу њима је један резервни капетан југословенске војске родом из Ужица. Све ове људе након извршеног убиства бацили су у поток испод села Преловца. Српско становништво, напустивши села, слегло се све у среско начелство у Србицу и ту смо остали око 10 дана, а тада је издато наређење талијанских војних власти да нам се имаду вратити наши поседи и ми вратити сваки у своја села и својим кућама. Ми смо ово наређење примили до знања, али по повратку у своја села нашли смо потпуно разрушене домове и све празно, јер су домаћи Арнаути опљачкали све ствари, сву стоку и сав пољопривредни алат. Наш повратак изазвао је још већи гнев код Арнаута, те су по свим српским насељима заредала убиства Срба. У Краљици на својој њиви убијен је од Арнаута Благота Рогановић, благајник општине пољаначке и Драго Марковић, земљорадник из истог села. Мени Милики Јауковићу бацили су ноћу бомбу у један део куће где сам се настанио и који није сагорео, но на срећу остали су ми сви чланови породице неповређени. У Крс брду погинуо је Марко Драшковић. По околним селима побили су Арнаути још око 60 Срба и међу њима Вукомана Мартиновића, раније претседника општине облићевске, староседеоца. Не можемо се сетити имена других Срба који су тада платили главом од арнаутске руке. Наређење талијанских војних власти да нам Арнаути врате оно што нам је одузето није се уопште провело, те ми видећи, да смо доживели услед овог повратка кућама још веће зло вратили смо се поново у Србицу и одатле смо постепено одлазили са објавама србичке префектуре, у Косовску Митровицу, Приштину и друга места у близини српског државног територија. Нас двојица дошли смо са својим породицама у Обилић, срез грачаничког, где смо се запослили у тамошњем руднику угља. При сеоби из Србице Арнаути су убили Милића Вујсића, учитеља у Србици

коме су одобрили да се са свим својим стварима пресели у Косовску Митровицу. Њега су Арнаути пресрели на путу пре изласка преко границе среза дреничког и убили, скинули до гола и повадили му све златне зубе. Убиство је извршено на очиглед његове жене и троје ситне деце. После два дана успела је Вујсићева жена да га превезе и сахрани у Косовској Митровици. Већина избеглих Срба из среза дреничког налази се сада по Србији. Главни носиоци арнаутских злодела поред споменутих Шабана Полуже и Садика Љутана били су још Мула Брајим, хоџа из Пољанца, Јусуф Градица, раније претседник општине Чикатовачке, Садик Зенел из Обриња – 'Бајрактар' и Реџеп Војводић из Лауше. Наведени Реџеп Војводић био је и претседник општине у Србици, даље наводимо да су се међу главним покретачима терора над Србима истакли и Исо Зумберовић из Преказа, општине србичке, те Синан Зонић из Дошевца, општине пољаначке као и Рушид Зонић из исте општине. Из Бројне, општине обилићевске, истакнуо се као прогонитељ Срба Реџеп Отић са своја три брата који су правили највеће зло у друштву са Мула Иљазом хоџом из Бројне. У селу Турићевцу водили су нападе на Србе Ђемо Љутак и Реџо Љутак а у Обилићеву Азем Смак и Амед Џемаил. Сви Арнаути без разлике нељудски су се понели према Србима и ми Срби нисмо могли наћи заштите ни код једног Арнаутина... Од уништених српских светиња спомињемо манастир Девич, који постоји још из средњег века, једна је од највећих српских светиња у Метохији. Овај манастир су Арнаути запалили, а све црквене ствари и драгоцености опљачкали... Старешина манастира Дамаскин Бошковић убијен је и мртав опљачкан.“

Записник од 9. септембра 1943. године, састављен у избегличком карантину у Равном Гају, **КОВАЧЕВИЋ МИЛАДИН**, насељен у Србици, **БОЖОВИЋ ДРАГО**, насељеник у Србици, изјавише:⁹⁶

„По одласку Немаца завладали су у Србици домаћи Арнаути, који су организовали неку своју жандармерију, коју смо ми морали издржавати. Ради тога остављени смо у самој Србици на миру, али по српским селима у Дреници арнаутске руље харачиле су у велико. Убијали су Србе, палили и рушили куће, отимајући и плачкајући стоку и све до чега би дошли. По одласку Немаца дошли су у Србицу Италијани. Међутим то ни уколико није променило тежак положај Срба. Арнаути су свуда у срезу наставили прогоне Срба и за кратко време разјурили све Србе из њихових насеља. Насељеничка имања Арнаути су међусобно поделили и нама је остављено да само привремено станујемо у својим кућама. Ни својим покретним добрима нисмо могли више управљати. Арнаути су нам узимали стоку кад год им се то прохтело. Наравно ми се нисмо имали коме пожалити. У овако тешком положају ипак смо остали у Србици до

⁹⁶ АЈ, ДК-110-622-375-376.

јуна 1942. године, кад нам је саопштено од арнаутских власти да је наша земља коначно сва подељена и да нам нема више места да остајемо у њиховој средини преселили смо се у Приштину... Некако убрзо по нашем одласку убијен је у Србици Мирко Поповац, насељеник из Херцеговине, а родом из Билеће, кога су Арнаути позвали на 'бесу' да им ради али су га они прекршивши реч убили. После нашег одласка убијен је и Јован Перић, Србин староседелац из Лауше и још неколицина Срба којима се не можемо сетити имена. Срба је највише страдало у општини рудничкој, а нарочито је настрадало село Бања, које су Арнаути напали ноћу, те цело запалили... Према нашим обавештењима и колико ми знамо убијено је у срезу дреничком око 90 Срба. Међутим горе од тога је оно што је наш свет морао да препати, сва она понижења која смо поднели и која само може да измисли Арнаутин. Иако су Срби из Дренице у главном спасли своје голе животе и животе својих породица, ипак су Арнаути затрли сваки траг Српства, те ако би се данас прошло Дреницом, не би се у њој могло пронаћи ни трага српским насељима па ниједној српској кући. Српска насеља су после спаљена и разрушена преорали су Арнаути и претворили у своје њиве и ливаде... Сва српска гробља, не само у Дреници него у целој Метохији разрушена су и раскопана, а уништени су и сви споменици на гробљима.“

Рађено 1. јула 1941. године у канцеларији Начелства Среза Жупског у Александровцу, на позив власти престаде: РАЧИЋ ДУШАН, земљорадник из села Велике Круше, о потребном каза:⁹⁷

„Знам да је убијен а затим бачен у Дрим Живко Николић, бивши насељеник у селу Косни а родом из села Дрена, среза копаоничког и тада опљачкан са 50.000 динара у готовом новцу.“

Рађено 8. јула 1941. године у општини Брусској, Према наређењу среског Начелства у Брусу, избеглица из Метохије, СТАНКОВИЋ БУДИМИР, на постављена питања изјави:⁹⁸

„Пре десет дана допутовао сам са своју породицу, жену, мајку, снаху из села Горњи Барани, општине исте, среза пећког. Свој дом гди сам био насељен, напустио сам услед најезде Арнаута, по Метохији и околини, који су на разбојнички начин вршили разбојништва, пљачке и палили, као и убијали свуда одакле и гди су ишли и стигли из околине Метохије, па сам услед претње убиствима и паљевина које су се појављивале из места у место по околини Метохије морао побећи са фамилијом. Као жртве разних арнаутских напада погинули су Срби: Иван Бојевић, Милисав Зиндовић, и још три лица сви из околине баранске.“

⁹⁷ АЈ, ДК-110-622-336.

⁹⁸ АЈ, ДК-110-622-354.

Рашко-призренска епархија, препис, Изјава МАРИЈЕ РОСОХЕ, из Глоговца, срез дренички, 14. децембар 1941.⁹⁹

„У мом месту било је око 100 српских породица, са око 7-800 људи. Од тих породица погинуо је од Арнаута један наш Илија Палата [?]. Убијен је пушком, а изгледа да је од њих још један Србин по имену Радован Росандић, јер је нађен мртав у нашој шуми. Све остале породице избегле су у Србију док им је имовина конфискована од Арнаута. Од Арнаута су се нарочито истакли у гоњењу Срба Мехмед Градица претсед. наше општине, његов брат Јусуф Градица, док су духовни вођи целог тог гоњења били Ферад-бег Драга бив. нар. посланик из Косовске Митровице, Иљаз Агушевић, бив. нар. посланик из Приштине и неки Бануш, претсед. општине горњо-дреничке, срез грачанички.“

Рашко-призренска епархија, препис; Изјава ГЛИГОРИЈА ОПАЧИЋА, земљорадника из села Новог Чикатова, среза Дреничког:¹⁰⁰

„У селу Новом Чикатову, среза дреничког било је 130 домова са око 750 становника. Стрельано је 11 људи и то: Илија Панапа [?], Ђоко Ђокић, Пеко Ковач, Ђуро Триван, Новак Кривокапић и син му. Заклани су: Илија Опачић и Радован Росандић. Сви поменути страдали су у селу Новом Чикатову на које је нападао око 1000 Арнаута у времену од Великог Петка до 4. маја 1941. Физички извршиоци ових злочина били су Арнаути из околних села, по наређењу претседника општине Градице Јусуфа и брата му, члана Косовског комитета, Мехмеда Градице, који је до рата живео као емигрант у Албанији. Помагао им је Садик Ђемиловић. Директиве су им давали Иљаз Агушевић, префект у Приштини и Џафер Дева, префект у Кос. Митровици.“

Изјава ПЕТРА ДЕСНИЦЕ, избеглице из села Крајково, општина Чикатово, срез дренички, од 14. децембра 1941:¹⁰¹

„У мом месту било је насељено 14 српских породица са око 100 људи. Од Арнаута није у мом месту страдао нико, само су нам исти наредили да бежимо од својих кућа и са свога имања, које су они конфисковали. Од горе наведених породица 12 су остале на Косову Пољу, а нас две фамилије смо избегли у Србију. Цркву смо имали у селу Глоговцу, коју су Арнаути почели рушити, иконе поразбијали пушчаним метцима, али су талијански војници спречили даље рушење те цркве. То је све било по наређењу Арнаутина Јусуфа Градице, претседника општине чикатовачке. Од наших Срба није нико прешао на ислам. Од Арнаута нарочито су се истакли у гоњењу Срба Мехмед Градица и горе поменути Јусуф Градица, рођена браћа из Глоговца, срез дренички. Духовни вођа целокуп-

⁹⁹ АЈ, ДК-110-622-360.

¹⁰⁰ АЈ, ДК-110-622-362.

¹⁰¹ АЈ, ДК-110-622-361.

ног тог покрета за гоњење нашег живља били су прваци тога краја: Феррад бег Драга, бив. нар. посланик из Косовске Митровице, Иљаз Агушевић, бив. нар. посланик из Приштине и неки Бануш, дугогодишњи претсетник општине Горњо-Дреничке.“

Рађено 1. јула 1941. у начелству среза косаничког у Куршумлији, Саслушање, Избеглица САВОВИЋ НОВИЦА, насељен у селу Дејичу, општина Будисавска, срез Пећски изјави:¹⁰²

„Свој сам дом напустио и овамо дошао по наредби целе чете Арнау-та католика из села Видања, општине Будисавске, среза Пећског. Ову наоружану чету предводили су Дедо син Ђоке, Нерес син Зефов из Пољца. Овако наоружани Арнаути дошли су у наше село ноћу пуцајући на наше домове и ујутро од стране истих саопштено нам је да се одмах иселимо, иначе ће нас све побити. На напред означени начин сам од стране Арнау-та католика отеран са имања, те ми је од стране истих опљачкана сва покретна имовина, те сам са породицом умакао испод арнаутског ножа.“

Рађено 2. јула 1941. у начелству среза косаничког у Куршумлији, Саслушање избеглице: МИЈУШЕ НЕШКОВИЋ, насељена у селу Витомирица, срез Пећског:¹⁰³

„Ја сам са пет чланова још 1927. године отишла у Витомирицу и на-станила се тамо, добила имање од аграра и утрину, па све до Ђурђевдана ове године када сам отуда побегла због тога што су ми претили Арнаути да ће ме убити мене и моју децу с тим да морамо имање и кућу напусти-ти с обзиром да је њихов закон, и пошто долази Албанија то њима при-пада. Имена тих Арнаута не знам јер су били дошли у пола ноћи исте-рали ми децу из куће и мене избацили, а кућу запалили. Од свих позна-јем само Манош Куља и Имера Шабановића оба из Витомирице. Моје чланове нису ни једног убили нити ја знам да су кога убили за време мо-га боравка тамо. Власти пак никакав поступак нити извиђај нису водиле с обзиром да власти није било а у колико је после било, биле су њине те су нас сматрали за робове.“

Записник од 9. септембра 1943. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, ГОЛОВИЋ СИМО, насељен као колониста у селу Дубовцу, среза дреничког, изјави:¹⁰⁴

„Није ми познато да је убијен који од Срба у општини прекаској Арнаути су нам међутим одмах одузели сву земљу и вршили највеће зу-луме. Да се нисмо уклонили и сваки час бежали из места у место они би нас до сада све побили. У општини прекаској били су на челу прогона Ср-

¹⁰² АЈ, ДК-110-250-81.

¹⁰³ АЈ, ДК-110-250-82.

¹⁰⁴ АЈ-ДК-110-622-374.

ба: Сефер Ибраимовић и Сулејман Алиловић из Дубовца, Алил Алиловић из Преказа, Зука Зонић из Пољанца, Јетула Ибраимовић из Љубовца и Муран Валија из Галице. На Косову смо могли опстати до лета 1943. године, када је завладало масовно гоњење Срба и кад нам је било речено и оглашено да ни један Србин не сме остати на Косову и све што је на Косову да је арнаутско, а Србима да је место у садашњој Србији. У таквом положају морали смо спасавати главе, па сам и ја са женом и шесторо деце са једним транспортом косовских избеглица прешао у Србију у августу 1943. године код Прилужја.“

Записник од 9. септембра 1943. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, ПЕРОВИЋ ВИДАК, као колониста насељен у селу Полужју, среза дреничког, изјави:¹⁰⁵

„Кад је дошло до пропасти Југославије, још у данима преврата, отерали су ме Арнаути и све остале насељенике у Полужју из наших домова и са наше земље те смо прешли у село Пољанац, где је било доста црногорских колониста који су нас примили. Из Полужја сам избегао без ичеге... Каква је паника од арнаутског терора завладала види се по томе да је од страха пред батинањем и злостављањем умро тих дана насељеник Вуко Коматина. Арнаути су нам спалили све наше куће а храну и све остало једноставно су отели. У Пољанцу сам остао до половине јуна 1941. године а онда сам прешао у Србицу као и остали Срби из среза дреничког, јер нам је живот у Србици био нешто сигурнији него по селима. У Србици сам остао до августа 1942. године а потоме прешао сам са породицом на Косово и настанио се у Приштини. Кад је у лето 1943. године настало чипћење Косова и кад више није било места даљњем бављењу у Приштини, прешао сам са својом фамилијом у Србију.“

Рађено 11. априла 1944. године, Гружа; МИЛОВАН ПАВЛОВИЋ избеглица из Белог Поља; МИЛАДИН ЈАШОВИЋ, избеглица из Сиге; МИЛУТИН МИЛОСАВЉЕВИЋ, избеглица из Гораждевца, сви заједнички изјавише:¹⁰⁶

„Из Белог Поља погинуло је 26 Срба од капитулације Југославије до данас и то: Милија Грубановић, Милош Бачевић, Саво Арсенијевић, Крсто Арсенијевић, Михаило Арсенијевић, Обрад Павловић, Јаћим Орловић, Глигорије Бојовић, Јован Церовић, Милић Милошевић, Славко Петровић, Петар Петровић, Благоје Петровић, Милан Петровић, Боривоје Петровић, Милутин Церовић, Раде Ђошовић, Милорад Бачевић, Радован из Љубожде и Нико Прелић. Поред ових погинули су и три Бјелановића и још двојица насељеника који нису из Белог Поља чија имена не знамо. Многи од побијених су побијени код својих кућа, а неке су чували

¹⁰⁵ АЈ, ДК-110-622-377.

¹⁰⁶ АЈ, ДК-110-622-382-383.

албански жандарми. Једне ноћи жандарми нам рекоше да бежимо да нас не похватају Арнаути који су те ноћи нападали на нешто село – Бело Поље. Ови жандарми упутили су друге жандарме да нас побију и заиста је те ноћи осам погинуло. Ово је било 6. децембра 1943. године, када је био онај масовни покољ Срба у Пећи. Командир станице Зенел Боб и жандарм Шаћ Дема наредили су Миловану Павловићу, Лазару Павловићу и Божу Стошићу да сакупимо 500 наполеона да им даднемо иначе ће нас пропустити нападачима да сви изгинемо. Ми смо, разуме се сакупили и дали смо им. Уколико нисмо имали узели смо новаца из цркве. Видели смо да је ово био трик за уцену, земља нам је сва одузета, али фамилије седе овде још у својим кућама страхујући за свој живот. У селу Гораждевцу погинуло је у току овога времена од окупације 24 Србина, што у кући на раду и на путу. Имања су скоро сва одузета, покретна имовина и стока сва опљачкана. Једном речи нема Србина у Метохији који држи своја имања, јер су сва Арнаути одузели. Погинули су ови Срби у Гораждевцу: Манојло Манојловић, Верко Живаљевић, Милосав Крстић, Тихо Јеремиић, Миљко Јеремиић, Арсеније Портић, Алекса Портић, Панто Портић, Милан Портић, Милован Гачић, Милан Манојловић, Никола Радуловић, Вучко Јовановић, Вучко Арсић, Милан Симоновић, Спасоје Букумирић, Милија Анђелић, Алекса Анђелић, Алекса Арсић, Милош Раденовић, Вукота Раденовић, Никола и Илија Арсић и Саво Раковић. У селу Љевоши код Пећи погинули су сви Срби, тј. више од 50 људи, али имена не знамо. Сва ова села су стара српска насеља која постоје још од доба Турака и сви ови Срби су староседеоци, но Арнаути не праве разлику између староседелаца и насељеника, већ су побили свакога Србина кога су ухватили. Уосталом они и не крију да хоће да раселе све Србе са Косова и Метохије. Обрађали смо се неколико пута Сефедину Махмудбеговићу бившем сенатору за заштиту али он никада није хтео ни да чује, напротив и он и префект ставили су нам до знања да треба да селимо и да Срби не могу добити заштиту. Приметили смо да оне људе које је ухапсила полиција албанска пуштају одмах на слободу, чим њихове фамилије добију објаву за сеобу. У погледу српских жена и девојака познато нам је да до сада има око 600 жена и девојака које су Арнаути узели себи за жене. Многе од ових ухватили су насилно а има које из страха или беде. Напомињемо да су сва српска насеља од Пећи до Призрена уништена, воће је све посечено или пресађено у арнаутске баште, а српска гробља сва су заравњена те су тако ови трагови насиља уништени.“

Записник од 13. априла 1944. године, састављен у карантину за избеглице и пресељенике у Равном Гају, **КОВИЈАНИЋ ВЕЉКО**, избеглица из Беца, **ПЕЛОВИЋ МИЛИЋ**, сада избеглица из Јужила:¹⁰⁷

¹⁰⁷ АЈ, ДК-110-622-391-392.

„Засеок Пјанчер у коме је било око 50 српских домова-насељених, сви ови домови од Арнаута попаљени су и порушени, сви виногради повађени, гробље преорано и воћњаци уништени. Од самих насељеника није нико погинуо али је у овом селу убијен један Вујовић из Јуника. Насељеници из овога села побегли су у саму варош Пећ одакле су се преселили у Црну Гору а делом као и ми у Србију. Што се тиче пак осталих села у срезу ђаковичком знамо, да су се српска села попалила и насељеници Срби протерани. Исто тако знамо и то да су и српске цркве делимично попаљене и делимично порушене. Знамо и то да је звоно, одежде и цео црквени прибор у Шеремету однео бег Усан из села Пацаја, Јуник, срез Баковица. По нашем сазнању у самом ђаковичком срезу погинуло је преко 200 Срба. Позната су нам следећа имена погинулих: Брајна Зорић, са сином из села Деља, Лакић Армин из села Деља, Лазовић Гавро из села Деља, Радовић Мирјана из села Деља, Поповић Милић из села Омнице, Делићен Милош из Каливије, Вујашевић Бајо, из Враћа, Вујевић Мишан из Брећа, Ивановић Мире из Шеремета, Цветановић Петар из Раставице. Познато нам је да су кћерку Бешковић Богдана из Дреновице Арнаути отели. Све се ово десило у току 1944. године. Цео живаљ се у срезу разбегао и пребегло у Србију и Црну Гору, док је врло мали број остао у Баковици и Пећи али су их сада власти све протерале. Што се тиче саме Баковице и Пећи познато нам је да је и овде вршена пљачка и одвођење жена и девојака и убијање. Арнаути су 1942. опљачкали Патријаршију. Знао и то да су Соколовић Макарија, патријарха, гробницу оскрнављили и разбили надгробну плочу. Све до мог преласка у Србију ја сам живео у Патријаршији. Познато ми је још и то да је игуман Патријаршије Зечевић Јован затворен и потом интерниран, а исто тако и прота Килибарда Василије. Суђење им је одржано у Тирани.“

Косовска Митровица и Вучитрн

Рађено дана 1. јула 1941. године у управи општине краљевачке у Краљеву, Додављен ВАВИЋ КРСТО трговац из Косовске Митровице као избеглица па о потребном изјави:¹⁰⁸

„Досељен сам у 1913. години из Херцеговине у Косовску Митровицу, са својом породицом где сам купио кућу са радњом и другу подигао. Као трговац сам радио у својој радњи све док су ми Арнаути 11. маја 1941. године у 1 час убили одељеног брата Марка, у селу Шиполу, срез Кос. Митровачки, бановине зетске. Убиство мога брата су извршили мени непознати Арнаути, као и разлог овога убиства зашто је извршено над мојим братом мени је такођер непознато. Знао само то да мој пок. брат ни-

¹⁰⁸ АЈ, ДК-110-622-341.

коме ништа није учинио да буде убијен од извршиоца ни крив ни дужан. 11. маја 1941. године г. Шабан Идриз, претседник општ. Жабарске који ми је рекао у присуству Пере Деликравића банкарског чиновника из Кос. Митровице да је мој брат Марко био туђа жртва – убијен на место другог Србина. Ја сам одмах 13. маја 1941. године по извршеној сахрани погинулог брата, са још 2 моја сина напустио своју кућу и радњу, под претњом Арнаута из Кос. Митровице и пребегао за Србију, оставивши једног старијег брата са 4 деце, снаху удовицу, сестру и жену са једно дете, на милост Богу и немилост Арнаутима, јер нисам био у стању материјално да их спасим и издржавам, те сада живим овде од своје уштеђевине, док буде ова трајала. Напуштањем своје куће и две радње у Кос. Митровици у Башле ул. бр. 65 трпим месечну штету од 50–60.000.– динара, исто тако мојим одласком да спасим себи своје одрасле деце живот пропало ми је дате вересије преко 45.000 динара коју сам вересију дао чиновништву и радницима код рудника А.Д. 'МАЈНЕС ЛИМИТЕД' и друга коју вересију нисам могао покупити јер сам морао да одмах напустим Кос. Митровицу, јер сам сазнао да се спрема и мени оно што је снашло мога пок. брата како сам већ напред рекао. Од 13 маја т. г. па до сада сам утрошио своје уштеђевине за себе и породицу 12.000 динара. Одузето ми је браћи имање на ком су насељени у 1923. години у селу Врбица [Врница], општине пактитске [пантинска], среза Вучитрнског, бановине Моравске. На имању су Арнаути уништили, на кући пок. Марка обили врата, из куће однели извештан део покућства, те цео пољопривредни материјал /алат/ запалили два стога сена преко 6.000 килограма у вредности од 15.000 динара, једну камару сламе у тежини од преко 1.000 килограма у вредности од 1.000.– динара и исто тако су запалили један стог 'гале' /кукурузовине/, 200 снопова у вредности од 1.000.– динара. Што се тиче оштете, природно је, да сам затварњем напред поменутих радња знатно оштећен, а порезу као и осталим наметнутим дажбинама, жена их мора да плаћа, како би избегла злоставима окружног начелника г. Џафер Деве индустријалца из Кос. Митровице, као главног организатора штаба арнаут. за протеривање, убијање и сеобу српског живља из Метохије, Косова и остала насељена места нашим живљем користећи безвлашће у том крају за сада. Командант самовласне г. Џаферове жандармерије у Кос. Митровици је, за сада рез. коњички капетан г. Бајазит Бољетинац, а иследник му је активни Југосл. учитељ г. Асим, те браћа Бољетинци Арслан, студент права и његов брат Каплан, као и Осман Солид трг. а главни инструктор и оснивач ове жандармерије по стручној грани је жандармеријски капетан Југословенске жандармерије г. Јуриша Звонимир, који је раније био и жандармеријски командир чете у Кос. Митровици до 1934. године а који се сада бави у Кос. Митровици као управник рудника 'АЗБЕСТА', г. Јуриша је као пензионер и у колико ми је познато знам да има и своју кућу у Кос. Митровици а од 1941. год. преселио је своју фамилију у Загреб,

а он као проналазач руда живи у Кос. Митровици у друштву још са г. Акчијом који је такођер стручњак у руднику 'АЗБЕСТА' а иначе је по професији књиџар, а сада још и први подпредседник општине Кос. Митровачке. Ово су моји наводи због којих ми је немогуће опстати т.ј. због којих нисам могао остати код своје куће у Кос. Митровици, до доласка наше власти и стварање правног поретка и загарантовање опстанка на ми Српском живљу.“

Рађено 29. јуна, 1941. године, у канцеларији управе општине Лучинске, МИЛАН СТАНКОВИЋ, избеглица из села Самодреже, изјави:¹⁰⁹

„Одмах пошто су немачке трупе окупирале Вучитрн и околину, живаљ муслиманске вере и Арнаути напали су на српске насељеничке домове, вршили разна насиља као пљачку, крађу, одвођење и убијање. Из страха за живот свој и своје породице, напустио сам кућу и са породицом склонио се у кућу Арнаутина Фета [?] Џенановића зв. Буљак из села Самодреже, где ме је он прикривао и бранио од поменуте банде 10-15 дана када ми је једног дана саопштио Феим да ме више не може нити сме држати у његовој кући, јер каже да је добио наређење од власти – начелника среза у Вучитрну, Раџеновића, да се више ни један Србин не сме налазити, услед чега из страха сам напустио место живљења и са породицом дошао овде. За оно неколико дана док сам живео прикривен у кући именованог Феима, један од оне арнаутске пљачкашке банде по имену Бајрам Буљак из села Судимље, убио је мога компшију Гаврила Н. Удровића, насељеника из Херцеговине а затим су убили без икакве пресуде претсетника општине Бабине машке [Бабин Мост], Вука Ц. Јовановића, насељеника из Црне Горе, као и одвели Богдана Шекарића, насељеника из Црне Горе. Ову последњу двојицу убили су сељани села Горње Дубнице.“

Рађено дана 1. јула 1941. године у канцеларији Начелства среза косаничког у Куршумлији, Избеглица ЦЕРОВИЋ уд. Гавра, МИЛЕВА, насељена у селу Самодрежи, општина Вучитрнска, изјави:¹¹⁰

„Ја сам напустила свој дом са своје петеро деце зато што ми је од стране Арнаута наређено да се иселим, што ако не учиним да ће ме убити и мене и моју децу. Поред тога Арнаутин Бајрам Н. из Судице [Судимља], општине Вучитрнска, том приликом убио је мога мужа Гавра на нашем имању на месту до саме наше куће. Опљачкана ми је сва покретна имовина и стока од стране непознатих Арнаута, а сточна храна и слама и сено упаљено.“

¹⁰⁹ АЈ, ДК-110-622-332.

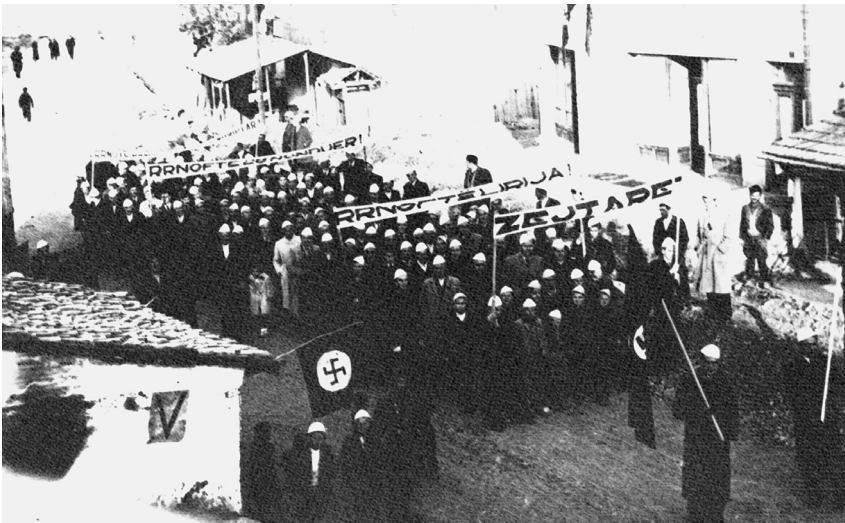
¹¹⁰ АЈ, ДК-110-622-334.

Терор Албанаца над припадницима Војске Краљевине Југославије
у Априлском рату 1941. године на Косову и Метохији

Терор Албанаца над припадницима Војске Краљевине Југославије
у Априлском рату 1941. године на Косову и Метохији

Пронацистичке манифестације албанских колаборациониста

Албанско фашистичко вођство дочекује немачке војне представнике у Новом Пазару

Освећење ратне заставе уочи напада албанских оружаних формација на припаднике српског народа на Косову и Метохији

Просветни и верски представници Албанаца
после заједничког састанка с немачким нацистима

Политички штаб Косовског комитета, једне од најзначајнијих албанских
политичких организација, која се залагала за одвајање Косова
од Краљевине Југославије и стварање „Велике Албаније“

Џафер Дева, руководилац Албанског народног савеза
и дугогодишњи сарадник немачке обавештајне службе

Обележје 21. СС дивизије „Скендербег“

Припадници албанских оружаних формација

Припадници албанске 21. СС дивизије „Скендербег“

Припадници балистичких формација

Српска жртва албанског терора на Косову

Злочин балиста

Албанско становништво окупљено око тела убијеног Србина

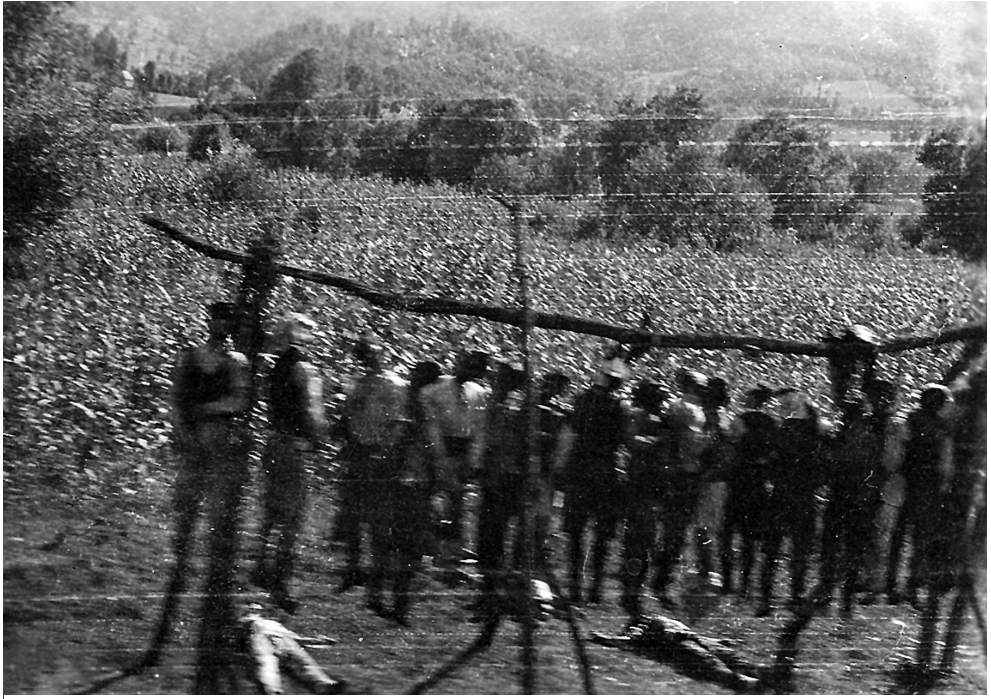
Злочини Албанаца на Косову

Албански злочинци изнад тела убијених Срба

Немачки и италијански официри посматрају један од многобројних злочина албанских оружаних формација на Косову над Србима

Злочини Немаца и балиста на Косову и Метохији – вешање у околини Лепосавића

Албанци су за време окупације на Косову и Метохији масакрирали и српску децу

Злочини Немаца и балиста на Косову и Метохији – паљење села
Борчане код Косовске Митровице

Немци и Албанци пале српска села

Немци и Албанци пале српска села

Молитва за победу немачког оружја, август 1942, Косовска Митровица

Јерусалимски муфтија Мухамед ел Хусеини врши смотру СС дивизије „Ханџар“

Kryesija e Komitetit Qendruer
të Lidhjes së II. të Prizrendit
Për mbrojtjen e Kosovës

Deutsche Feldpost.

Seiner Excellenz
dem Fuehrer und Reichskanzler
des Deutschen Reiches
Herrn Adolf H I T L E R

E474075

Berlin.

5. MAI 1944 Rk. 3752 *Adul*

Ang. Nr. 29248 a. Fel. 86/5, 49 40/10, 41 28/1, anal.

~~DER REICHSMINISTER DES AUßEREN - Einschli - den 4. Mai 1944~~

A. Aug. v. 13. 5. 44

W. 13. 5. 44

Sehr verehrter Herr Lammars

Zu Ihrem Schreiben vom 29.4.44-Rk 2.24 0-
betr. Eingabe des Präsidenten des Zentralkomitees
der zweiten albanischen Liga von Prizrenden den
Fuehrer vom 29. März d. Js. habe ich eine Stellungnahme
des Sonder Bevollmächtigten des Außerlichen Amtes für
den Südosten, Gesandten Neubacher, in der Angelegen-
heit herbeigeführt, von der ich in der Anlage Ab-
schrift beifüge. Ich habe Gesandten Neubacher ange-
wiesen, entsprechend seinem Vorschlage auf Bedri
Pejani Einfluss zu nehmen. Ich bitte, den Fuehrer ent-
sprechend zu unterrichten. Eine Antwort des Fuehrers
empfehle ich nicht.

31. Mai 1944 2/10

Heil Hitler!

W. 13. 5. 44

den
Reichsminister und Chef
der Reichskanzlei
Herrn Dr. Lammars

Fuehrer-Hauptquartier

Prizren 30

E474078

Писмо Централног комитета Друге призренске лиге Адолфу Хитлеру из 1944. године,
којим се тражи наоружање за СС дивизију састављену од Албанаца

ОДЛУКЕ О УТВРЂИВАЊУ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА

ДОКУМЕНТА ОБЛАСНЕ КОМИСИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Злочинац: БОЉЕТИНАЦ БАЈАЗИТ, 35 година, Шиптар, командант жандармерије¹¹¹

Жртве злочина: ухапшено, злостављано и мучено око 400 Срба и Црногораца у Пећи и уз пут од К. Митровице до Пећи, од којих је убијено 147. Сем тога, убијен је – заклан Вукола Кашанин, из Бањске и извршено је неколико пљачки у околини Кос. Митровице

Кратак опис и квалификација злочина: масовне туче, хапшења, злостављања, убиства, пљачке и паљевине

Под његовом командом група балиста од око 400-500 људи, извршила је масовни покољ Срба и Црногораца у Пећи. Такође је извршила масовну тучу, мучење и хапшење људи у Пећи, а убијала је и пљачкала у другим местима.

Докази: Види одлуку Ф. бр. 81

Поменути Бољетинац Бајазит био је вођа ове групе балиста која је све напред наведене злочине извршила под његовом командом и по његовом наређењу. Сем наведених дела он је учесник и наредбодавац за убиство Вуколе Кашанина из Бањске, као и за неколико пљачки извршених у околини Митровице. Све напред наведено доказано је поднесеним пријавама оштећеника, испитом сведока и извештајем анкетне комисије у Пећи. Из наведених разлога комисија га проглашава за ратног злочинца. Џафер Дева и Бајазит Бољетинац крајем новембра месеца 1943. године формирали су у Косовској Митровици један одред од око 400-500 људи и ставили их под своју непосредну команду. Месне власти на челу са тадашњим префектом Ђелал Превезом предале су групи балиста сву власт у граду и ставили им на расположење потребне податке и спискове грађана које треба уништити. Група је приступила извршењу пакленог плана и за неколико дана и ноћи ухапсила је, мучила и злостављала око 400 Срба и Црногораца од којег је броја убијено 147. Као главни подстрекачи и организатори ових злочина били су ондашње вође потпомогнуте беговима као што су: Рифат бег, Џеват бег, Сефедин бег, Сани бег, Манус бег, Скендер бег и Ђерим бег, команданти жандармерије и полиције, агенти

---

¹¹¹ АЈ, ДК-110, Ф бр. 6041.

и шпијуни. Цела ствар покоља, хапшења и мучења одиграла се овако: Четвртог децембра после подне око два часа ове су банде по групама растурене по улицама, извршиле блокаду града са почетком хапшења, упадајући по кућама према унапред датим подацима и организованим потказивањем, одвојено је све српско и црногорско, младо и старо и још одмах на очиглед фамилије и деце на најзверскији начин почињали су премлаћивање. Онда су сакупили групе по улицама и одвели у одређене зграде: општинска зграда, кафана „Балкан“, кафана Сали Даке, хотел „Корзо“, зграда Префектуре и тзв. кула „Зенел бега“.

Од 5. до 8. децембра настављено је масовно хапшење и убијање. Ухапшени у овим данима увече после мрака одвођени су на периферију града: код државног канала, у винограде, по брдима и јарковима, воћњацима над којима је вршено бодене бајонетима, сечења делова тела, уши, носа и језика и вађења очију. Као пример наводимо браћу Обрадовић, Миро и Ново, којима су исечени уши и нос, очи извађене. Осмог децембра 1943. године завршивши своја зверства ова је банда пошла у правцу Баковице и Призрена.

Саучесници:

Џафер Дева, Сефедин бег Махмутбеговић (Беголи), Ђелал Превеза, Сани бег Махмутбеговић (Беголи), Бољетинац Јусуф и Бериша Селим. У Призрену, 15. септембра 1945.

Предња се одлука потврђује: У Београду, 13. октобра 1945.

Злочинац: ЦРНОГЛАВИЋ СУЛЕЈМАН БЕГ, Шиптар, председник општине Ђаковичке¹¹²

Сулејман бег Црноглавић је био председник општине Ђаковичке како за време бивше Југославије, тако и за време окупације. Био је велики присталица немачког нацизма и непријатељ Срба. У својству председника општине и првака у овом срезу, организовао је прогон насељеника, паљење њихових села и пљачку а доцније преко окупатора и масовна хапшења и интернирања нашег народа у логоре по Албанији и Италији.

Докази: пријаве Инв. бр. 139, 140, 141, 142, 144, 145, 149, 151, 152, 155, 156, 157, 161, 166, 192а, Дос. бр. 2766

У Призрену, 14. септембра 1945.

Председник: проф. Зекерија Реџа

Злочинац: САИТИ ИСЕН „ТРПЕЗА“, Шиптар, председник општине пожаранске, среза гњиланског¹¹³

Саити Исен за време окупације од стране окупатора постављен је за председника општине пожаранске, среза гњиланског. Он је тукао, хапсио

¹¹² АЈ, ДК-110, Ф бр. 6054.

¹¹³ АЈ, ДК-110, Ф бр. 6071.

и на разне начине злостављао Душана Влаховића и Вукашина Ковачевића, као и скоро све Србе из села Пожарања и осталих села општине пожарањске. Једном приликом натерао је 64 сељака из своје општине да поднесу молбе за исељење, што су они и учинили и због тога су распродали сву своју покретну имовину и тако претрпели велику штету.

Докази:

Пријаве оштећеника и записници о саслушању сведока Инв. бр. 521 и 622.

У Призрену, 14. септембра 1945. године

Председник: проф. Зекерија Реца

Злочинац: АЛИ БЕГ ДРАГА, Шиптар, члан Косовског комитета¹¹⁴

Кратак опис и квалификација злочина: масовна убијања, паљевине и пљачке у 1941, 1942, 1943. и 1944. години.

Појединости о злочину (злочинац, место, време, начин и средство извршења, жртве, штете)

Група зликоваца окупљених у Косовском комитету септембра 1941. године, покупила је неколико стотина разбојника које је послала на дан 29. септембра 1941. године на Колашин и ту су поплљачкали и попалили села: Зупче, које је бројало 63 куће, затим Вараге, које је имало око 40 домова, Стрмац, Црепуља, Прелез, Јагњеницу, Калудру, Тушиће, Загуљ, Чечево, Оклаце, Брњак и друга. У селу Зупче побијено је седморо људи и жена, а осморо деце је помрло од глади и студени у шумама и збегови-ма. Овом приликом у свим овим селима, поред паљења зграда и других просторија, разбојници су поплљачкали сву стоку, пољопривредни алат, животне намирнице и све остало што су могли понети са собом. Ове банде су доцније у 1942, 1943. и 1944. години нападале на исте општине и чиниле иста дивљаштва као 1941. године, а нарочито је био тежак напад у 1944. години, када су месеца фебруара и марта напали и попалили села: Међеђу, Вељи Брег, Доњи Јасеновик, и друга, где су уз паљевину извршили пљачку стоке и свега другог, а побили исто тако већи број људи и жена. Поред наведених злочина ова банда извршила је убиства и паљевине у општинама: бањској, звечанској, слатинској, Лепосавићу, па су прешли и у срез дежевски, где су побили масу људи и попалили српска села. Најзад су напали срез студенички где су такође попалили нека села у општини трнавској. Нарочито је велики број убиства био у општини слатинској, где се број погинулих пење на педесет и више људи. Сва наведена злочинства вршена су по налогу Косовског комитета а банде су предводили: Бислим Бајгора, Идриз Шабан Реца, ратни злочинци из Косовске Митровице, Јусуф Градица и Садик Зејнел. Због овог масовног убијања невиних људи и деце, због дивљачког мучења хиљаде лица, која

¹¹⁴ АЈ-ДК-110, Ф бр. 12144.

су морала да напусте своје домове и беже по шумама, због пљачке њихове имовине, због намерног паљења и уништавања небрањених села, ова Комисија, по свом слободном уверењу заснованом на исказима сведока именованог Али бег Драга проглашава за ратног злочинца.

Докази:

Сведоци, Сава Кујачић, Алекса Поповић, Младен Радојевић, сви из Косовске Митровице; акт Градског народног одбора у Косовској Митровици, пов. бр. 16 од 1. фебруара 1946.

Саучесници:

Ћазим Феровић, Осман Ибрахим, зв. „Солид“, Рамиз Мулић, Ибрахим Љутвић, Муса Бољетинац, Етем Ферат, Мухамед Мурат, Јусуф Меџид, Бедри Ђина, Јусуф Градица и Садик Зелел.

У Призрену, 8. марта 1946. године

Злочинац: **ЋАЗИМ БИСЛИМ – ЛУГАЦИЈА**, Шиптар, председник општине Бабуш, срез неродимски, организатор и командант вулнетара и срески председник фашистичке Лиге, агент Гестапо-а¹¹⁵

Жртве злочина: 1) Поубијани: Обрен Бокић, Никола Рунић, Радован-Рака Вукајловић, Рајко Пауновић, Рада Огњановић, Душан Вуковић, Бајат и Серафим, браћа Петровићи, Стеванија Жељковић, и још десет житеља општине бабушке, затим седам лица убијених 30. јануара 1943. у селу Грболе код Урошевца и другим;

2) Масовно злостављани, опљачкани, принудно расељени житељи општине бабушке и осталих у срезу.

Кратак опис и квалификација злочина: масовна убиства, паљевине, пљачке, злоставе и терор над становништвом

У својству окупаторског председника општине бабушке а потом организатора и команданта вулнетара [фашистичко-окупаторска помоћна полицијско-војна јединица], као председник среског комитета „Косовске лиге“ и агент Гестапо-а, он је био и непосредни извршилац и главни организатор и подстрекач за масовне злочине: масовних и појединачних убиства уз злоставе и мучења на најсвирепије начине, паљевина и пљачка имовине, терор и принудно исељавање становништва.

Појединости о злочину: злочинац, место, време, начин и средство извршења, жртве, штете

Ћазим Бислим, син Зефа – Лугација, за време окупације од окупатора именовани председник општине бабушке у срезу неродимском организатор је злочиначких банди, подстрекач и непосредни извршилац тешких масовних злочина које је извршио на најсвирепије начине. Поред тога пропагирао је за политичку и оружану службу окупатору, па је исту непосредно и активно вршио и то не само лично већ је и организовао оку-

¹¹⁵ АЈ, ДК-110, Ф бр. 22411.

паторске помоћне јединице и на челу истих извршио низ злочина. Поред тога био је у активној служби Гестапо-а и СС-јединица. Он је као такав између осталог починио и следеће злочине:

1/ У току 1941. године поубијао је у општини бабушкој са својом бандом: Бокић Обрена, Рунић Николу, Огњеновић Раду, Пауновић Рајка, Вуковић Душана, браћу Петровиће Серафима и Бајата, Жељковић Стеванију и многе друге. Убио је такође и Вукајловић Радована кога је лично он у току убиства подвргао најтежим мукама и то: ухватио га је на један километар испред села Бабуша и одвео на једно брдо крај пута, везао га и разапео везаног између два стабла, тако везаном живоме је извадио очи и одерао му кожу, мучени Вукајловић је под теретом тога дивљаштва у току мучења и издахнуо. Своју жртву споменутог Вуковић Душана ухватио је у самој општинској згради, заклао и масакрирао секући га на комаде. Организовао је од својих приврженика једну разбојничку банду и са њом је ноћу вршио препаде на насеља колониста, палећи куће, пљачкајући и хватајући становнике које је после уцењивао, уколико није убијао тешко испребијане је за високе суме новца живе отпуштао. Уцене су се кретале између 15.000 и 120.000 динара. Тако је хапсио и Бошка Рацу у три маха и изнудио му уцену од 45 наполеона. Целетовић Јово, родом из Херцеговине, хапшен је у више наврата, на тај начин му је изнуђено преко милион динара. Листа хапшених, испребијаних и уцењених је огромна. Из ње примера ради наводимо само ова имена: Милићевић Шпиро, родом из Херцеговине, Балабановић Гојко, Вукша Мићо, браћа Кртинићи, родом из Лике, браћа Павловићи, Милош, Миленко и Миливоје и многи други. Ту своју разбојничку банду он је у сарадњи са окупатором легализовао као месну полицију. Као што се види из шематизма окупаторског апарата за срез Урошевац, из извештаја Инв. бр. 10988-а и из саслушања сведока Бошка Раце, Газим је лично предводио своју злочиначку групу која је својом крволочношћу оставила пустош у том срезу. У сарадњи са Иљазом Хаџи-Агушевићем и Исмаилом Бафти-Горани он је поред ове легализоване злочиначке банде организовао и посебни инструмент крвопролића и злочина, тзв. албанску „Црну руку“ која је из заседа и ноћу вршила масовна убиства.

2/ У оквиру „Косовског комитета“ он је као виши функционер дигривао масовним терором који је примењен над становништвом нешиптарске националности са циљем да их примора на принудно исељавање и на истребљење, пљачком и паљевином њихове имовине. Он је лично ухватио Благоја Вујевића из села Прелеза и везао га, па му везаном конопцем стезао мошнице, док се није онесвестио и крвава пена ударила му на уста и нос.

3/ Он је организовао и извршио напад на село Грболе код Урошевца 30. јануара 1943. године и том приликом од поубијаних жртава, двојицу је исекао оштрим оруђима на комаде, а тројицу је везао па живе бацио у

ватру у којој су и изгорели. Он је такође организовао напад на кућу Пауновић Радована, кога је убио а кућу му опљачкао и запалио. Приликом овог напада он је лично на најсвирепији начин поклао Пауновић Рајка и Огњеновић Раду мучећи их тако да је сведок Бошко Раца све ово чуо сакривен од места мучења на 2-3 километра. Овај је злочин извршио у фебруару или марту 1943. године.

Био је један од руководиоца при оснивању добровољних СС-јединица које су сачињавали Шиптари, а које су биле окупљене у познатој СС-дивизији „Скендербег“.

Докази:

- 1/ Елаборат Обласне комисије у Призрену Инв. бр. 10988-а,
- 2/ Елаборат о злочинима у срезу Урошевац Инв. бр. 10988-б,
- 3/ Заплењена непријатељска архива о приликама у срезу неродимском, дос. бр. 201,
- 4/ Шематизам окупаторског апарата у срезу неродимском приложен горњем елаборату.

Саучесници:

Исмаил Бафти, Ф. бр. 22412, Адем Селими, Ф. бр. 22413, Јашаревић, Ф. бр. 6077, Риза Али, Ф. бр. 22416, Шабија Рамадан, Ф. бр. 22421
Референт: Урош М. Бјелић,
у Београду 2. децембра 1945. године

Злочинац: ИСМАИЛ /СМАИЛ/ БАФТИ – ГОРАНИ, Шиптар, срески начелник у Урошевцу; командант фашистичких војно-полицијских трупа у срезу; руководиоца Балиста у срезу; председник општине у Штимљу; посланик скупштине у Тирани, родом из села Давидовце, општина Штимље, срез Урошевац.¹¹⁶

Као срески начелник у Урошевцу, сагласно одлукама Косовског комитета, он је 1941. организовао своје оружане банде и помоћу њих убијао и хапсио, мучио, уцењивао и опљачкао становништво нешиптарске народности, а нарочито грађане у тај срез досељене од 1912. године. Из његових злочиначких метода за мучење и убијање наводимо: набијање игала и клинаца под нокте у безброј случајева; провлачење жице кроз зглобове на рукама иза шаке /у Урошевцу септембра 1941/; стављање жара на трбух и груди жртва /Нови Мираш у јесен 1941/; чупање бркова, вађење очију и сечење ушију /у затвору у Урошевцу почетком 1943/; чупање и одсецање полних органа /Грболе, фебруара 1943. и у Урошевцу почетком исте године/; чупање ногу из бедара /Грболе фебруара 1943/; батинање моткама, корбачима, цаковима песка и цевима од пушака, стављање врућих јаја под пазухе, сасецање жртва на комаде секирама итд. Будући истовремено и један од руководећих чланова Косовског комитета

¹¹⁶ АЈ-ДК-110, Ф бр. 22412.

и оснивач и руководиолац среске организације балиста он је силом оружја спроводио у дело злочиначке планове и одлуке: потпуно уништење свих насељеника у срезу било кроз покоље, пљачке и паљевине, било принудним расељавањем. Поред осталих злочина починио је колективне злочине пљачке, паљевине и рушења, принудног расељавања над становништвом села: Бабуш, Рабовци, Грболе, Нови Мираш, Бабљак, Појатиште, Сазлија, Папаз, Неродимље, Помазатин, Борош Село [Варош Село], Догањево, Плешина и др. На та села изаслао је или сам повео оружане банде које су опљачкале сву имовину жртава, затим попалиле и порушиле зграде, исекле воћњаке, затрпале бунаре, у неким местима порушиле и гробље па касније све то преорале.

А/ Убиства:

1941. година

1/ У општини Бабуш организовао је покољ двадесет лица од којих је до сада индетификовано само њих девет /једна жена и осам мушких/ и то: Бокић Душан, Рунић Никола, Вукајловић Радован, Огњановић Раде, Пауновић Рајко, Вуковић Душан, Серафим и Бојан браћа Петровићи, сви земљорадници и Стеванија Жељковић, удова – домаћица, сви из општине Бабуш. Њих је све похватио и после свирепих мучења поубијао. При томе је Вукајловић Радована везао жицом, разапео међу два дрвета, прво му ископао очи, па му је кожа још живом одрта, а Вуковић Душана је одвео у зграду општине Бабуш где је заклан и секирама сасечен у комаде.

2/ У селу Догањево убио је Срећка и Уроша, браћу Марковиће из истог села, лети приликом жетве код њихове куће.

3/ У самом Урошевцу, у својим затворима и по месту поубијао је и мукама уморио више лица међу којима и: Лазара Крстића, црквењака из Штимља; Милана Караџића, судског служитеља из Урошевца; Милоша Сурлу, чувара пруге из Урошевца и Крсту Крстића, црквењака из Неродимља.

4/ У селу Појатишту убио је Косту Секулића и том приликом опљачкао му целу стоку.

5/ У Штимљу у јесен убио шест насељеника чији идентитет није утврђен сем два брата Бајкића.

6/ У селу Муховце убио је 18. новембра Копривицу Јована, опљачкао му сву имовину и запалио кућу, а 21. новембра ноћу је упао у кућу удове Бојане Поповић, под изговором да тражи оружје, опљачкао је и убио јој женско дете од 10 година.

1942. година

7/ У селу Влашка Бара током јесени убио је Тодора Станковића и Митра Поповића, опљачкао им имовину, куће спалио а фамилије протерао.

8/ У селу Бибе концем године убио је Илију Савића, имовину му опљачкао и кућу спалио.

9/ У Урошевцу је крајем године убио у свом затвору претходно ухапшене: Владу Миленића и Благоја Буву, пошто их је претходно зверски мучио, па измасакрирани леш Миленића избацио кроз прозор затвора на улицу, на лешу се видело да су убијеном почупани бркови и отсечене уши.

10/ У селу Косињу убио је пет лица од којих су идентификовани Витомир Н. и Димо Стошић, кога је претходно ухапсио па фамилију уценио „откупом“ од 100 наполеондора /онда 100 до 180 хиљада динара/ и када је фамилија уцену исплатила, ипак га је убио и целу му имовину опљачкао.

11/ У селу Сливово убио је Апостола Живковића, опљачкао му имовину и кућу запалио.

1943. година

12/ Почетком године организовао је и извршио напад на село Грболе, у коме је после пљачке спалио све насељеничке куће и том приликом похватио и убио шест људи: Рада Бајата и Тодора Милића је везао па их живе бацио у ватру упаљене куће, где су сагорели. Осталу четворицу је мучио, па поклао: Душана Ђајића, Новицу Ђајића, Новицу Видачића и Јагоша Милића.

13/ Почетком године убио је у самом Урошевцу: Трајковић Милана, учитеља; Кујунџић Драгог, свештеника и Бакић Рајка, индустријалца.

14/ Организовао је и извршио 12. септембра масовни покољ Срба у Урошевцу и том приликом за неколико часова поубијао 60 људи и то један део у самој вароши /њих 48/ а други /њих 12/ извео је ван места код „Камене Главе“ и ту их све побио. Од поубијаних до сада су идентификовани: Деспот Богдановић, банкарски чиновник са сином Ацом, старим 15 година; Данило Комад и син му Перо; Марко Дамјановић и синови Војо и Вуко; Марко Биберџић; Благоје Поповић; Саво Савовић са сином Пером; Манојло Муришић, сви из Урошевца; Илија Синадиновић, бравар; Љубомир Ламић, берберин; Милан Вакић; Марко Дунђер; Чеда Гигић, обућар; Јован Трнић, земљорадник; Ђорђе Милићевић; Чедомир Тодоровић; Митар Перуновић и брат му Мишо; Јован Денда; Поповић Алекса и син му Слободан, ученик гимназије. Највећи део ових жртава похапсио је ноћу, приморавајући већ ухапшене да следећег изазивају из куће на „бесу“, па би га тако из куће измамио и хапсио.

Б/ Масовна хапшења уопште, а у вези са злоставима и уценама, „откуп“ посебно

В/ Пљачке, паљевине и рушења

Г/ Принудно расељавање становништва

Д/ Политичка и оружана служба окупатору

Списак 75 жртава уз одлуку Ф. бр 22412

Референт: Урош М. Бјелић,

у Београду 2. децембра 1945. године

Злочинац: АДЕМ СЕЛИМИ ГЛАВИЦА, Шиптар, за време рата и окупације срески начелник у Урошевцу; председник организације „Балисти“ у Урошевцу; из села Главице – Доње Гадимље – Урошевац, студент агрономије.¹¹⁷

Жртве злочина: грађанство округа Урошевац, а посебно хапшени и злостављани и принудно исељавани.

1/ Дошавши на положај среског начелника у Урошевцу 19. априла 1941. године, организовао је оружане банде – „добровољну жандармерију“ – одабирајући за ту сврху највеће злочинце, криминалце, робијаше /Шабана Зарића и др./. Ту злочиначку банду нахушкао је на нешиптарски живаљ среза, а особито на колонисте.

2/ Одмах, још у априлу и мају 1941. године, он и његове банде пресретале су и хватале разбијене групе и појединце из бивше југословенске војске, разоружавали их и пљачкали, многе од њих злостављали, а неке и поубијали.

3/ Такође, одмах по преотимању власти он је организовао и извршио напад на неколико насеља свога среза: Главица, Рашница [Рашинце], Сазлија, Нови Мираш, Штрпце, Слиново и др. и том приликом извршио масовне пљачке, хапшења и принудна расељавања тамошњег нешиптарског живља.

4/ У мају 1941. он је са својим бандама – добровољним жандармима, поред осталих злочина у селу Касину убио четири лица од којих су идентификовани Трајко и Цвеја, браћа Марковићи. Том приликом је Адем, са својом бандом опљачкао имовину жртава, а силовао кћерку убијеног Трајка и исту повео собом.

У јесен, септембра 1941. године, он одлази на школовање у Загреб, а одатле и на фашистичко-политички курс у Италију, одакле се враћа у Урошевац 1944. године, где стаје на чело фашистичке организације „Балисти“, и постаје и члан комитета исте за цело Косово и Метохију, а поред тога постаје и члан тзв. „Друге призренске лиге“. У овим функцијама он развија живу пропаганду за окупатора, између осталог врбујући му и добровољце за формирање СС-одреда од шиптарског људства.

Пред ослобођење био је тесно повезан са ратним злочинцем Шасиваром, немачким мајором СС трупа. Био је командант на сектору према Јабланици и добио је чин мајора од Немаца.

Децембра 1944. године организовано је са бандама извршио оружани напад на Урошевац, те је том приликом убио и ранио око 100 грађана и бораца Народно-ослободилачке војске.

Године 1945. у јесен, као организатор за пребацивање остатака балистичких банди, прешао је у Грчку. Сада се налази у Грчкој као балиста и има изванредан број људи са собом.

¹¹⁷ АЈ, ДК-110, Ф бр. 22413.

Докази: Извештај УДБ за НР Хрватску бр. 1525 од 11. 3. 1948. и изјава Саид Ислама, Дос. бр. 5650
 У Београду, 2. децембра 1945. године,
 председник Др Душан Недељковић,
 секретар: Др Иван Гргић

Злочинац: БАЈРУШ АЛИЈА ЦАКЉА, Шиптар, за време окупације до 1942. године капетан фашистичке војске у Албанији, а од тада у Југославији као командант батаљона у „Регимент Косова“, родом из села Кишно Поље, срез Гњилане.¹¹⁸

Четвртог децембра 1943. године дошли су у Пећ Цафер Дева, члан квислиншке владе у Тирани и Бајазит Бољетинац у пратњи једног одељења наоружаних добровољаца којим је командовао Бајруш Цакља. По плану који је унапред створио са поменутом двојцом он је у току ноћи између 4. и 5. децембра, дању 5. децембра и у току наредне ноћи све 1943. године, похапсио 48 грађана Пећи и све их на изузетно зверски начин поубијао, делом код реке Бистрице а делом по разним јаругама око вароши. На лешевима поубијаних испитани сведоци видели су трагове масакрирања и грозних мучења: вађене су очи, отсецани језици, уши и други делови тела, ломљене ноге и руке, сврдловима бушене лобање и сл. Овај масовни покољ у Пећи извршен је на овај начин: око два часа после подне 4. децембра, Бајруш је са својом јединицом извршио блокаду вароши и отпочео масовно хапшење, које је трајало све до 7. и 8. децембра дању и ноћу. Том приликом похапсио је око 400 лица, од којих је поубијано у самој Пећи одмах 48. Хапшени су затварани у кулу звану „Зејнел бегова кула“, у кафану „Балкан“, у општинску зграду и префектуру. Одатле су у току ноћи жртве извођене ради убијања делом на обалу реке Бистрице, делом код државног канала, у винограде, воћњаке и по разним јаругама варошке периферије. Поред убијених сви хапшени тешко су злостављани и тучени на тај начин што би у препуњену собу затвореника упадала по једна група из Бајрушеве јединице са митраљезом који би ставили на сред собе и тада би настало зверско злостављање затвореника моткама, кундацима и разним полугама. Под претњом митраљеза сви затвореници су претходно морали сагнути главе и жмурити. Од тих унакажених лешева тешко је било све жртве идентификовати, али су досадашњом истрагом идентификовани и утврђено да су у самој Пећи поубијани тада и то: Др Младен Микић, судија; Блажо Ђуровић, пензионер; Благота Боричић, пензионер; Павић Јововић, поседник; Благота Вујовић, пензионер; Јово Почуча, столар; Михајло Митровић, трговац; Новица Обрадовић, трговац; Миро Обрадовић, трговац; Милован Миловановић, трговац; Радосав Вуковић, чиновник окружног суда; Марко Вујошевић, пензио-

¹¹⁸ АЈ, ДК-110, Ф бр. 22415.

нер; Трифун Герић, студент; Воја Чукић, зуботехничар; Душан Булатовић, земљорадник; Тодор Ивановић, земљорадник; Митар Ивановић, земљорадник; Трифун Стевановић, земљорадник; Милоња Вуксановић, земљорадник; Драго Драгићевић, чиновник; Дракуловић Н, студент; Дракуловић Н, матурант гимназије; Бока Мишковић, бачвар; Крста Фишековић, кафеџија; Крста Радуловић, пензионер; Блажо Јоковић, земљорадник; Бока Здравковић, трговац; Ђорђе Маровић, земљорадник; цела породица Петровића, земљорадника из Белог Поља /предграђе Пећи/ од 5 чланова и породица Павловића из истог предграђа од три члана – свега 36 идентификованих жртава. Поред општег система мучења пре убиства, којим је овај масовни покољ карактерисан било је и изузетних појава као код случаја убиства браће Обрадовића Мира и Нова, којима не само што су били исечени уши и нос, повађене очи, већ су убице жртвама поскидале златне зубе. Убијеном Чукић Воји отсекли су језик. Поред Чукић Воја и осталих напред цитираних том приликом убијени су уз нарочито тешка мучења Ђукановић Блажо, Лилић Божо, Зечевић Мићо, Ђурђевац Шћепан, Кељменди Реџеп и Гаши Имер. Ове жртве су још у затвору у тешким мукама трпеле ломљење грудних кошера, лешеве су им нађени на периферији града где су дотучени каменицама, морале су се распознавати по оделу. Истих дана Бајруш је са својом јединицом у непосредној близини Пећи, у селу Витомирици, на исти начин као и у Пећи поубијао још 32 насељеника: Николић Новака и Пејка, Ивановић Војина, Милачић Михаила, Шурбатовић Новицу, Гојковић Васа и Душана, Бјелић Миладина, Крушчић Миладина, Божовић Радована, Вукановић Новака, Шарановић Јоша, Перовић Богића, Булатовић Душана, Иванчевић Радисава, Вучинић Вука, Мијовић Божо, Бабовић Петра, Ракочевић Милојицу и Јагоша, Букилић Вуксана, Брајевић Радивоја, Радевић Вуксана, Павличкић Мому, Поповић Муја, Марковић Видака и Станишу, Лековић Ђорђа, Гилић Спасоја, Гарчевић Драга и браћу Гилић: Радивоја, Мому и Јоша. Овај масовни покољ над насељеницима пропраћен је пљачком имовине и паљевинама кућа, а извршен између осталог и зато: да се уништи то компактно насељеничко село и заплаше насељеници који се ни до тада нису иселили из тог простора. Поред изложеног, Бајруш је и у срезу гњиланском учесник више тешких ратних злочина, нарочито као сарадник ратног злочинца Исен Трпезе, и то:

1. У селу Гушици при крају 1942. године похватио је 10 Срба и све их поубијао уз најтежа мучења.

2. Учествовао је у паљевинама кућа насељеничких, у пљачкама, хапшењу грађана и њиховој интернацији и у принуђивању грађана на расељавање.

При крају 1944. године, када је област Косова и Метохије ослобођена од окупатора и хитлеровска злочиначка војска одступала под притиском Народноослободилачке војске Југославије, војно руководство неприја-

теља, да би успоравало надирање наше војске, убацивало је у позадину фронта разне јединице које су имале задатак да дејствују и коче наше напредовање. У извршењу таквих планова ратног непријатеља овај злочинац је са својом оружаном бандом учествовао у нападима на градове Урошевац и Гњилане. У нападу на Урошевац који је извршен почетком децембра 1944. годин поубијано је око 100 војника, који су се затекли у граду и били у одбрани града.

Докази:

1. Елаборат Обласне комисије у Призрену, Инв. бр. 10988-а
2. Досије о ратним злочинима и злочинцима у срезу гњиланском, Инв. бр. 5559-а, стр. 5, ред бр. 38

3. У непријатељској архиви заплењен елаборат о злочинима у срезу пећком и злочинцима у вези тих злочина – Дос. бр. 204

У Београду, 2. децембра 1945. године

секретар: Др Иван Гргић,

председник: Др Душан Недељковић

Злочинац: РИЗА АЛИ-КАДРИ – ГОГА, Шиптар, припадник Баллиста; капетан у добровољачким војно-полицијским одредима окупатора; агент СИМ-а и Гестапоа-а у срезу неродимском – Урошевац, бивши кафеџија¹¹⁹

Жртве злочина: 60 поубијаних у масовном покољу 12. септембра 1943. у Урошевцу, становништво среза неродимског, а особито колонисти, хапшено, мучено, опљачкано и принудно расељавано.

Као члан руководства среске организације Баллиста вршио је у шиптарским масама фашистичку пропаганду врбујући добровољце да ступају у непријатељске оружане одреде, најчешће у СС-формације, па је између осталог активно учествовао у формирању СС-дивизије „Скендербег“. Као агент непријатељске војне и политичке полиције денунцирао је безброј грађана, који су хапшени, злостављани, мучени и убијани одмах или одвођени у логоре на мучење и ликвидацију. Један од таквих логора био је и логор у Приштини где су заточеници масовно убијани. Својом шпијунажом био је укључен у организацију шпијунске мреже којом је руководио капетан Антика.

Саучесници:

Исмаил Бафти, Адем Селими, Јашаревић, Ђазим Бислим, Шабија Рамадан

У Београду, 2. децембра 1945. године

секретар: Др Иван Гргић,

председник: Др Душан Недељковић

¹¹⁹ АЈ-ДК-110, Ф бр. 22416.

Злочинац: ЉУАН АХМЕТ ГАШИ, Шиптар, организатор и руководиоца Балиста; командант добровољачких, војно-полицијских одреда среза грачаничког и помоћник команданта средње милиције у Приштини; руководио члан Косовског комитета и конфидент окупатора, бивши професор.¹²⁰

Љуан Ахмет Гаши, родом из Приштине, југословенски држављанин, по занимању наставник гимназије, пре рата и окупације у 1941. години, емигрирао је у Албанију, односно у фашистичку Италију, која је Албанију насилно инкорпорирала. Он се тамо темељно повезао са фашистичком партијом и влашћу, па је почетком 1943. године са специјалним задацима доведен на Косово, у Приштину. Он ту, само формално заузима положај наставника гимназије, а стварно развија активности због којих је ту и доведен:

а/ ставља се на чело фашистичке организације Балисти за цело Косово, и он руководи, оснива месне комитете и именује поверенике.

б/ пропагира отцепљење једног дела југословенске територије још у току рата и присаједињење исте фашистичкој Италији, односно ондашњој Албанији као саставном делу Италије.

в/ организује оружане одреде који у оквиру окупаторске оружане силе врше окупаторску власт, од окупатора се наоружавају и плаћају као сопствене трупе. Ставља се на чело тих одреда у срезу гњиланском а утиче на њихов рад и у осталим срезовима Косова.

г/ организује средњу милицију којој за заповедника доводи ратног злочинца Шасивари Алију, а он је био његов помоћник и заменик.

д/ кроз Комитет и балистичку организацију спроводи одлуке да се сви нешиптари насељени у том подручју 1912. године и касније морају принудно раселити или поубијати, па извршење ових одлука по плану који израђује спроводи преко својих месних комитета, повереника и оружаных банди. Као наставник шиптарске гимназије, он пропагандом а делимично претњама и терором формира у гимназији балистичке групе, а ђаке који су одбијали да ступе у ту фашистичку организацију, денунцира окупатору, због чега су били хапшени, злостављани и одвођени у СС-концентрациони логор, који је маја 1944. године у Приштини формиран. Кроз овај логор он је са Шасиваријем починио између многих и ове злочине:

1/ Месеца јуна извели су из логора 3 ухапшена Шиптара родом из Баковице и одвели их у родно место и тамо обесили, и то једнога од њих претходно убили па му леш обесили а двојицу обесили живе.

2/ Јула 1944. извели су 6 затвореника из логора и стрељали их у Пећи.

3/ Августа 1944. извели су 16 затвореника, Срба и Шиптара и одвели их од њих 8 у Баковицу, а 8 у Призрен и тамо их обесили.

¹²⁰ АЈ-ДК-110, Ф бр. 22418.

4/ Неутврђене ноћи 1944. доведена је у логор већа група ухапшенника и у току ноћи поубијана. Сутрадан су сведоци видели крвава одела скинута са поубијаних а у току ноћи су чули пушкарање у логору.

5/ Септембра 1944. из логора је изведена група од 40 затвореника и одведена у место Кукс у Албанији и тамо поубијани.

6/ Октобра 1944. из логора је изведено 114 затвореника, од којих је 113 поубијано а затвореник Глигор Ђика успео је да побегне, и сада је судија у Албанији.

Сви ови масовни злочини извршени су у оквиру одмазде и застрашивања становништва, и у свима је Гаши саизвршилац и саучесник.

Одмах по доласку у Приштину приступио је формирању одреда, које наоружава окупатор, даје им плату и војне инструкторе. Његову улогу и велики утицај карактерише чињеница да је једном батаљону од тих одреда дао име: „Батаљон Гаши“.

1/ У 1943. убио је у Приштини своју наставничку колегиницу г-ђу Кораћ, рођену Живић.

2/ Септембра 1943. у самом затвору заклали су затвореника Кривокапића.

3/ Крајем 1943. упутио је одељење своје милиције у село Сефалију, где су ухапсили 4 насељеника и још у путу после тешких мучења поубијали их, касапећи их оштрим оруђима.

4/ 1944. са својим органима похапсио је већи број насељеника из Југовића и све похапшене у затвору тешко мучио а ухапшеника Марковић Новака батинањима и убио.

5/ Крајем маја 1943. у самој Приштини ухапсио је око 50 Срба и међу њима и Перовић Николу, који су у затвору тучени и тешко злостављани. Међу затворенима били су такође Младен Н. кројач из Приштине и Ленкин Мирче, ковач из Приштине коме су у мучењу забадали игле под нокте руку и ногу.

Спроводећи одлуке које је доносио у Комитету, он је у току 1943. па до ослобођења 1944. године принудно раселио све насељенике из среза гњиланског, извршивши претходно пљачку целокупне њихове имовине, а у највише случајева и паљевину њихових кућа и помоћних зграда. Да би своје злочиначке банде што јаче уз себе привезао он је поред удела у пљачки отворио и нове изворе богаћења, наредивши да Срби – поједина домаћинства, насеља и села – морају плаћати тзв. „приватне страже“. У тим случајевима и тако изнуђаване су огромне суме новца од његових бандита. Даље, „заробљавани су“ богатији појединци и „ударани на откуп“, тј. уцењиване њихове породице па и читава села да исплате наметнуту цену да „заробљени“ не би био убијен. Исто тако вршене су уцене и изнуде приликом претреса у тражењу оружја, и то на тај начин што би лице од кога се тражи оружје кад га оно нема и не може предати било злостављано и принуђено да купује од припадника тих банди пушку за

по 30 наполеондора па да исту предаје. Поред тога ове банде извршиле су велики број силовања над женама и одвођења истих у своје куће.

Докази:

1/ У заплењеној непријатељској архиви пронађени елаборат о злочинима и злочинцима у срезу грачаничком – Дос. бр. 202

2/ Истражни елаборат Обласне комисије у Призрену – Инв. бр. 10988-а

3/ Шематизам о окупаторском и квислиншком апарату у срезу грачаничком – Инв. бр. 5563-а

Саучесници: Адем Главица, Шасивари

Референт: Урош М. Бјелић

У Београду, 5. децембра 1945. године

Секретар: Др Иван Гргић,

председник: Др Душан Недељковић

Злочинац: ВРАГА ЂАЗИМ, Шиптар, председник општине Врела у срезу источком, организатор добровољних одреда за борбу на страни непријатеља; командир једног одељења у тим одредима.¹²¹

Борио се у оквиру непријатељске окупаторске силе на страни непријатеља, учествовао и у многим казним експедицијама по Црној Гори и Метохији. Као такав починио је на окупираном подручју бројне ратне злочине, међу којима и следеће:

Неутврђеног дана, у току лета 1941. године у селу Љубово, срез источки убио је седам лица и то: Зечевић Мића и сина му Зечевић Миленка, Вуликић Рапа – Мараша, Блечић Владимира и његово мушко дете од 11 година по имену Блечић Мића, Чупић Ђоку и Станојку Васовић. Сви поубијани претходно су тешко злостављани и мучени. Том приликом у истом селу извршио је масовне пљачке и паљевине, кроз терор је принудио насељенике на бекство и расељавање. У октобру 1941. године, он је организовао масовни напад на села Горњу и Доњу Добрушу, Витомирицу и опет Љубово. Том приликом прво је са својом бандом опљачкао сву покретну имовину насељеника, затим попалио све српске куће, а део становништва који тада није побио приморао да се расели. У тим селима том приликом извршио је масовни покољ насељеника и поубијао 80 лица. У саставу окупаторске војске учествовао је у казним експедицијама у простору Плав – Гусиње и Васојевићи, па је и том приликом био саучесник у извршењу многих злочина. Као председник општине и руководио члан фашистичке организације за срез Исток он је развијао политичку пропаганду за рачун ратног непријатеља и за постигнуту непријатељских ратних циљева а против наше народно-ослободилачке борбе и борбе наших савезника. Нарочито се истицао врбовањем добровољаца за

¹²¹ АЈ, ДК-110, Ф бр. 22419.

непријатељске оружане формације, особито за СС трупе, а посебно је узео видног учешћа у формирању СС дивизије „Скендер-бег“ која је на том окупираном подручју починила масовне злочине. Из свега изложеног, с позивом на чл. 3, тачке 3, 4, 5 и 6 а у вези чл. 4 одељак V Закона о кривичним делима против народа и државе, аналогно Закону бр. X савезничког Контролног Савета у Берлину и прописима Хашке конвенције, Државна комисија утврђује да је Ђазим Врага ратни злочинац, према коме је обавезна примена истражног затвора.

Докази:

- 1) Елаборат Обласне комисије у Призрену – Инв. бр. 10988-а
- 2) Допунски досије доказа о злочинима и злочинцима у срезу Исток – Инв. бр. 5401-а

3) У непријатељској архиви заплењени доказни материјал о злочинима и злочинцима за срезове Исток (Дос. бр. 205) и Пећ (Дос. бр. 204)

Референт: Урош М. Бјелић

У Београду, 5. децембра 1945. године

Секретар: Др Иван Гргић,

председник: Др Душан Недељковић

Злочинац: РЕЦЕП МИТРОВИЦА, Шиптар, члан албанског Косовског комитета и бивши председник албанске владе у Тирани, родом из Косовске Митровице.¹²²

Кратак опис и квалификација злочина: убиства, пљачке, паљевине

Као члан албанског Косовског комитета одговоран је за сва убиства и друга злочиначка дела која су извршили муслимански милицајци и муслиманско-арнаутске банде, које су биле под влашћу албанског Косовског комитета од 1941. године па до ослобођења.

Појединости о злочину:

Под окриљем и ингеренцијама фашистичког окупатора и квислиншке албанске владе маја 1941. године формиран је албански Косовски комитет од људи из Албаније и са територије Косова и Метохије, са циљем да као политички фактор држи под својом директивом власт на Косову и Метохији, да ради на присаједињењу тих области од Италијана окупираној Албанији и да створи албанску балистичку организацију. Тако је албански Косовски комитет имао стварну власт на југословенској територији Косова и Метохије за време окупације. Он је постављао органе власти, он је формирао жандармерију и милицију и рад свих организација усмерио у шовинистичком духу апсолутног господарења над осталим народима. У том циљу албански Косовски комитет је завео терор и вршио га на најбруталнији начин преко организовања војних формација и преко организованих банди, нарочито над српским живљем. Седиште Коми-

¹²² АЈ-ДК-110, Ф бр. 24273.

тета било је у Косовској Митровици. Његов председник био је Бедри Пејани из Пећи, сада стрељан. Чланови су били: Тафил Бољетинац из Косовске Митровице, Ђерим Беголи из Пећи, Ибраим Ђаковац из Ђаковице, Ђелал Митровица из Косовске Митровице, Шаћир Гури из Ђаковице, Ђемал бег Приштинац из Приштине, Реџеп Красница из Краснице – Албанија, Реџеп Митровица из Косовске Митровице, бивши председник албанске владе за време окупације у Тирани, Шабан Мустафа из Косовске Митровице, Др Кутедри Кокошије из Албаније, Хаџи-Ахметовић Аћиф из Новог Пазара, Ахмед Даџи, вероучитељ из Новог Пазара, а секретар Фрашери из Албаније. Овај комитет имао је својих чланова и своје ниже организације по свим већим местима Космета и Санџака. По директиви комитета, понекад под привидним изговором, а често и без икаквог повода, организовани одреди и банде прелазили су на територију садашњег округа новопазарског у којем је комитет такође имао својих представника и вршио масовна убиства, паљевине, пљачке, силовања и друга дела против човечности. Сва ова дела извршили су по упутствима комитета из мржње према православном живљу, да би православни живаљ растерали и раселили, да би ту могли да населе Шиптаре из Албаније. Злочинац Реџеп Митровица одговоран је за све утврђене злочине јер је као члан албанског Косовског комитета наредио и преко њему потчињених злочинаца починио све те злочине.

Докази: Извештај Недићевске српске комисије од 10. децембра 1941. године на челу које је био Радован Ј. Аврамовић, инспектор Министарства унутрашњих послова, Дос. бр. 4243.

ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ

Колега Ненад Антонијевић припада не тако бројном кругу историчара који се, већ дуже времена, систематски бави албанским злочинима над Србима на простору Косова и Метохије, у годинама Другог светског рата. Део његових истраживања појављује се као посебна целина у форми рукописа. У питању је збирка историјских извора у којој, уз инструктивни уводни текст аутора, постоје две целине: Изјаве сведока о албанским злочинима над Србима у Другом светском рату и Одлуке о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача. Презентована документа похрањена су у фондovima Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и Обласне комисије Косова и Метохије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Ненад Антонијевић, мимо политичких конструкција које у историографији пројектују албански историчари, трага за чињеницама. Чврсто упориште за своје основне тезе о злочинима над Србима на Косову и Метохији налази у изворима. Отуда се његова истраживања придружују онима која су већ обавили Димитрије Богдановић (1985), Бранислав Божовић (1991), Милан Борковић (1979), Ђорђе Борозан (1995), Никола Живковић (2001), Ђоко Слијепчевић (1983), Душан Батаковић и други. Тако се лагано али са ослоном на „чврсто тло историје“, гради поуздана историографска слика о терору и злочину који на простору Косова и Метохије, почев од 1878. године, формирања Призренске лиге и дефинисања великоалбанског програма који је прокламовао стварање етнички чисте албанске државе на просторима скадарског, косовског, јањинског и битолског вилајета, непрекидно траје. Аутор даје јасну и прецизну типологију и категоризацију извршених злочина, у којој, уз убиства, протеривање, присилни рад, мучење, логоровање, прати и уништавање имовине, одузимање земље и стоке, девестирање верских објеката. Посебан напор учињен је са циљем да се читаоцу скрене пажња на релевантну научну литературу, објављене историјске изворе, постојеће исказе сведока злочина и архивске фондове у којима се чува постојећа документација. Ти делови текста одају сериозност са којом је приступљено обради ове теме и говоре о обиму предузетих истраживања. Аутор је прецизно идентификовао бројне оружане формације окупатора и албан-

ских квислинга које су деловале на простору Косова и Метохије. Након тога указао је на категорије становништва које су биле посебно изложене систематском терору (солунски добровољци, колонисти, насељеници). Истраживање прецизно показује да је злочин над Србима – цивилима константа током ратних година. Упоредо са тим аутор идентификује периоде у којима је терор добијао масовније размере. Скренута је пажња на политичку позадину злочина који има своје исходиште у идеји о Великој Албанији. Реална процена, за коју се аутор одлучио, показује да је у ратним годинама на Косову и Метохији страдало око 10.000 Срба, да је око 40.000 напустило италијанску, 30.000 немачку и 25.000 бугарску окупациону зону, што је све додатно утицало на промену етничке слике тог простора у годинама Другог светског рата. Текст аутора прате бројни искази сведока који својим садржајем употпуњују рационални исказ аутора и заједно са уводним текстом, чија су изворна потпора, творе јединствену и кохерентну мисаону целину. Њихова анализа пружа могућност за сагледавање узрока и последица злочина, његових размера, технологије извођења, настојања да се за сва времена избришу трагови српског присуства на простору Косова и Метохије.

Проф. др Љубодраг Димић
Филозофски факултет Београд

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

НЕНАД АНТОНИЈЕВИЋ је рођен 4. новембра 1969. у Београду. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду 1995. године, на катедри за Историју Југославије. Од 1996. ради у Музеју жртава геноцида, у звању је вишег кустоса.

Објавио је више научних радова у зборницима и стручним часописима. Учествовао је на више домаћих и међународних научних скупова (Дијалози српских и хрватских историчара, Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста у Јерусалиму, Музеји као места помирења – 8. колоквијум Међународне асоцијације историјских музеја у Београду и други). Учесник је пројекта прикупљања сведочанстава о холокаусту у организацији Shoah Foundation из Лос Анђелеса. Завршио је семинар Међународне школе за студије холокауста у музеју Јад Вашем у Јерусалиму јануара 2008. године.

Ненад Антонијевић
**АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ**
– документа –

Друго измењено и допуњено издање

Издавач:
Музеј жртава геноцида,
Београд, Трг Николе Пашића 11/III
Тел/факс: ++381 11 339 88 83
E-mail: yumg@bitsyu.net

Рецензенти:
Проф. др Љубодраг Димић
Ненад Ђорђевић

Уредник:
Јован Мирковић

Лектор и коректор:
Раша Станисављевић

Графичко уређење:
Велимир Бранковић

Корице:
Лука Тадић

Штампа:
„Жиг“, Београд, Булевар Арсенија Чарнојевића 213/32
Тел/факс: ++ 11 37 30 106

Тираж:
500 примерака

ISBN 978-86-906329-9-2

Copyright© 2009, by Музеј жртава геноцида

Публиковано уз финансијску помоћ
Министарства културе Републике Србије

Београд, 2009.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна Библиотека Србије, Београд

94(497.115)“1941/1945”(093.2)
341.485(=163.41)(497.115)“1941/1945”(093.2)
341.322.5(=163.41)(497.115)“1941/1945”(093.2)

АНТОНИЈЕВИЋ, Ненад, 1969-

Албански злочини над Србима на Косову и
Метохији у Другом светском рату : документа /
Ненад Антонијевић. - 2., измењено и
допуњено изд. - Београд : Музеј жртва
геноцида, 2009 (Београд : Жиг). - 208 стр. :
фотогр. ; 25 cm

Текст делимично на енгл. језику. - Ауторова
слика. - Тираж 500. - Белешка о аутору: стр.
[209]. - Напомене и библиографске референце
уз текст.

ISBN 978-86-906329-9-2

а) Ратни злочини - Други светски рат
1939-1945 - Косово и Метохија - Историјска
грађа б) Срби - Геноцид - Косово и Метохија
- 1941-1945 - Историјска грађа

COBISS.SR-ID 167695372